НЕЛЛІ ГАЙДУК

ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА АКТУАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Маріуполь – 2021

УДК 811.161.2’42
Г 14

Рекомендовано до друку Вченою радою
Маріупольського державного університету
Протокол № 8 від 24. 02. 2021 р.

Рецензенти:

Т. Ю. Ковалевська, д. філол. н, професор, академік Національної академії вищої освіти України, завідувач кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

І. А. Галуцьких, д. філол. н, доцент, доцент кафедри англійської філології Запорізького національного університету;

О. А. Бабелюк, д. філол. н, професор, професор кафедри технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Гайдук Н. А.

Прагматична динаміка актуальних концептів політичної комунікації: Монографія. – Маріуполь: вид-во МДУ, 2021. – 208 с.

Антропоцентрична скерованість сучасної мовознавчої парадигми активізує дослідження, пов’язані з вивченням глибинних психоментальних і пізнавальних механізмів функціонування мови, у низці яких особливу увагу науковців привертає когнітивна лінгвістика. Концепти як операційні одиниці цієї науки витлумачуються духовними сутностями, що здатні забезпечувати зв’язок між різнопорядковими ідеями світу, що завжди мають ціннісну маркованість. Сьогодні, з огляду на глобалізаційні процеси інтеграції українського етносоціуму в простори європейських демократичних цінностей, особливої ваги набувають політичні концепти «толерантність», «мультикультуралізм», «гуманізм», «плюралізм», які слугують єднальною ланкою між вищим (науково-теоретичним, елітарним) рівнем свідомості та нижчим (утилітарно-практичним, побутовим), забезпечуючи екзистенційну рівновагу в систематиці особистісних і загальнолюдських цінностей. Монографію присвячено вивченню названих політичних концептів в єдності їхніх когнітивно-ціннісних і прагматичних параметрів.

УДК 811.161.2’42
© Гайдук, 2021 рік
© МДУ, 2021 рік

ВСТУП

Антропоцентрична скерованість сучасної мовознавчої парадигми активізує дослідження, пов'язані з вивченням глибинних психоментальних і пізнавальних механізмів функціонування мови, у низці яких особливу увагу науковців привертає когнітивна лінгвістика. Концепти як операційні одиниці цієї науки сьогодні досліджують у декількох напрямах: психолінгвістичному, логіко-семантичному, лінгвокогнітивному та лінгвокультурологічному, де у межах останніх виявляють загальні закономірності у формуванні ментальних уявлень, а концепти витлумачуються духовними сутностями, що здатні забезпечувати зв'язок між різнопорядковими ідеями світу, що завжди мають ціннісну маркованість.

Специфіка вербалізації концептів, їхня функційна домінанта завжди залежить від характерології відповідних дискурсів – наукового, художнього, педагогічного та ін., де особливої ваги набуває політичний дискурс, який у сьогоденній Україні став концентром не лише соціальної, а й пильної наукової уваги. Сьогодні з огляду на глобалізаційні процеси інтеграції українського етносоціуму в простори європейських демократичних цінностей особливої ваги набувають політичні концепти ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, які слугують єднальною ланкою між вищим (науково-теоретичним, елітарним) рівнем свідомості та нижчим (утилітарно-практичним, побутовим), забезпечуючи екзистенційну рівновагу в систематиці особистісних і загальнолюдських цінностей. У цьому аспекті названі концепти в єдності їхніх когнітивно-ціннісних і прагматичних параметрів ще не вивчалися. Знаходимо лише поодинокі праці, де описано окремі складники цих концептів попри їхню комунікативну й аксіологічну вагу в сучасних інтерактивних процесах. Крім того, залучення прагмалінгвістичної інтерпретації зазначених концептів, скерованої на висвітлення динаміки їхніх семантичних та аксіологічних репрезентацій, увиразнює охоплену проблематику, оскільки уможливлює отримання багатовимірного уявлення про природу та функційну самобутність цих концептів у площинах національного світобачення.

Виявляється необхідним висвітлення базового характеру полі-

тичних концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, та комплексний аналіз їхнього змісту, здійснюваний із залученням лінгвокогнітивної, лінгвокультурологічної та прагматичної інтерпретації, що уможливлює отримання комплексного уявлення про їхню глибинну природу та функційну специфіку. В свою чергу, культурно-ціннісна інтерпретація базових політичних концептів (далі – БПК) залежить від типів ціннісних відношень, які маркують ці концепти (етичні, естетичні, утилітарні та гедоністичні), і від суб'єктної чи об'єктної спрямованості вектору ціннісного ставлення, реалізованого в концепті.

З огляду на це визначаються варіанти культурно-ціннісної інтерпретації цих концептів. Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в етичній підсистемі має позитивну маркованість та об'єктну спрямованість. В утилітарній підсистемі толерантність маркується як позитивно, так і негативно. В гедоністичній підсистемі толерантність – це позитивна цінність. Векторна спрямованість в утилітарній і гедоністичній підсистемі може мати і об'єктну, і суб'єктну спрямованість оцінки.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в етичній підсистемі виявляє об'єктну спрямованість і маркується позитивно як моральний та соціальний ідеал. Як гедоністична цінність цей концепт переважно має негативну оцінку й актуалізує об'єктну та суб'єктну спрямованість.

ГУМАНІЗМ в аспекті етичних цінностей співвідносний з Божим призначенням людини і має об'єктну спрямованість. Утилітарний і гедоністичний погляди зумовили потрактування цього концепту теж як позитивно оцінюваного. З іншого боку, в утилітарній підсистемі ГУМАНІЗМ може оцінюватися негативно. У межах цих підсистем концепт може реалізуватись і в об'єктній, і в суб'єктній спрямованості оцінки.

Концепт ПЛЮРАЛІЗМ сприймається в етичній підсистемі негативно як причина порушення моральних норм. В естетичній підсистемі у позитивній оцінці плюралізм пов'язується з поняттям прекрасного. Об'єднує ці дві підсистеми об'єктна спрямованість. В утилітарній підсистемі цей концепт має позитивну оцінку. В утилітарній підсистемі плюралізм маркується негативно. В гедоністичній підсистемі активується позитивна оцінність. Об'єднує дві останні підсистеми суб'єктна спрямованість.

Крім того, виявляється необхідним визначення алгоритму лінгвокогнітивного аналізу БПК у єдності, що складається з п'яти етапів:

1 етап – виявлення значеннєвої специфіки концептів за допомогою компонентного аналізу та синтезу, ідентифікація й систематизація семантичних множників та встановлення актуальних аспектів семантики концептів: суспільно-політичного, особистісно-орієнтованого (зовнішнього і внутрішнього); філософського; юридичного; історичного.

2 етап – безпосередній контекстуально-інтерпретаційний аналіз прикладів мовної вербалізації концептів за названими аспектами, виявлення характерних слотів концептів у межах кожного аспекту, що використовується для конструювання фреймово-польової моделі базових концептів українського політичного дискурсу (далі – ПД).

3 етап скеровано на аналіз синонімічних рядів як засобів мовної об'єктивації концептів, що відображає різні боки їхнього змісту й ілюструє рівень сенсової атрактивності. Прагматична динаміка репрезентації аспектів засвідчила мінімальний ступінь репрезентованості юридичного й історичного аспектів; максимальну атрактивність філософського аспекту; специфічну динаміку суспільно-політичного й особистісно-орієнтованого аспекту.

На 4 етапі відбувається власне побудова лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі концептів. Ознаки, що формують зміст концептів, утворюють ядрову, напівperiферійну та периферійну зони. Ядро становить суспільно-політичний аспект з відповідними слотами. Напівпериферія містить зовнішній і внутрішній особистісно-орієнтований аспект та філософський аспект. Периферію утворюють слоти юридичного й історичного аспектів.

5 етап присвячено порівняльному аналізу структурних позицій ядрових і периферійних слотів та ознак концептів із метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів. У результаті встановлено ієрархію активності концептів у сфері українського політичного дискурсу, де домінує суспільно-політичний аспект, а особистісно-орієнтований і філософський аспекти перебувають на серединних щаблях, при цьому найменш значущими є юридичний та історичний аспекти.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БПК – базові політичні концепти

КС – картина світу

ККС – концептуальна картина світу

ЛСГ – лексико-семантична група

ЛСП – лексико-семантичне поле

МКС – мовна картина світу

ПД – політичний дискурс

РОЗДІЛ 1 ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ»

1. 1. СИСТЕМА ПОГЛЯДІВ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ МОВИ В ЛІНГВІСТИЦІ

Загальновизнаним у лінгвістиці є постулат про те, що кожна мова відбиває певний спосіб сприйняття й організації світу. Значення, виражені засобами конкретної мови, складаються в єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка є обов'язковою для всіх носіїв мови [3, с. 350] і становить підґрунтя відповідної особливої моделі світу, або ж картини світу. Цей термін був уперше впроваджений Г. Герцем та М. Планком у фізиці щодо фізичної картини світу [238, с. 46]. Термін «картина світу» у філософії запропонував Л. Вітгенштайн у «Логіко-філософському трактаті» [42], у лінгвістику ж термін уперше потрапив із праць німецького вченого Л. Вайсгербера [245]. Сьогодні поняття «мовна картина світу» належить до фундаментальних наукових визначень, пов'язаних із вивченням специфіки окремих мов як складників національних культур. Ще М. Лютер писав про те, що різні мови мають свої специфічні риси в іменуванні світу [7, с. 263]. Вперше на цій проблематиці акцентували німецькі дослідники Й. Г. Гаман і Й. Г. Гердер, які розмірковували про зв'язок світосприйняття та мови [99]. Основні ж теоретичні положення про національно-культурну специфіку мов, що багато в чому визначили подальший розвиток лінгвістики, були запропоновані В. фон Гумбольдтом, якого називають засновником лінгвістичної філософії мови. Вчений значну увагу приділяв пошукам критеріїв єдності людей як інтелектуальних істот і дійшов висновку, що така єдність можлива завдяки інтегрувальному характеру мови. Він зауважував, що інтелектуальна діяльність і мова являють собою єдине ціле, узгодженість між звуком і думкою зумовлена первинною і нез'ясовною організацією людської природи [83, с. 75]. І для пояснення того факту, що, незважаючи на спільність основ людського мислення, інтелектуальної діяльності, кожен народ виражає свої думки специфічним чи-

ном, В. фон Гумбольдт запропонував гіпотезу про вплив на мову «духу народу»: «У мові зафіксований увесь національний характер... Різні мови є для націй органами їхнього оригінального мислення» [83, с. 303, 324]. Саме у роботах В. фон Гумбольдта вперше висунуто припущення про те, що різні мови виявляють різні світогляди, формуючись під упливом національної духовної культури народу, а «мовна свідомість народу» зумовлює специфіку кожної конкретної мови, унікальної за своєю природою. Мова також упливає на мислення мовців, оскільки, на думку вченого, інтелектуальна діяльність є абсолютно духовною і за допомогою звука матеріалізується у мовленні й стає доступною для чуттєвого сприйняття [83, с. 75]. В. фон Гумбольдт пов'язує проблему національної мови з проблемою співвідношення мови і мислення, віддаючи провідну роль у цій дихотомії мові. Мислення, за В. фон Гумбольдтом, національно детерміноване: людина, засвоюючи мову, одночасно засвоює і національний погляд на світ: «Національне походження має величезну владу над усіма виявами індивідуальності... В кожній мові закладено самобутній світогляд... Людина переважно живе з предметами так, як їх подає їй мова», – пише В. фон Гумбольдт [83, с. 79 – 80].

Не використовуючи термін «картина світу», В. фон Гумбольдт фактично повністю описав це поняття. Як зауважує О. А. Радченко, «відкриття феномену картини світу в різному його термінологічному оформленні стало основним теоретичним досягненням Гумбольдта, що дає змогу уналежнити його до батьків сучасної філософії мови» [172,с. 97].

Ідеї В. фон Гумбольдта отримали розвиток у роботах його послідовників, які постулювали залежність мислення і поведінки носіїв мови від особливостей її граматики і лексики. Завдяки ідеям В. фон Гумбольдта мова починає розумітися як феномен психолінгвістичного стану та духовної діяльності людини – і окремого індивіда, і всього народу. Найбільш послідовно теорію В. фон Гумбольдта розробив О. О. Потебня, який перевів проблему існування «внутрішньої форми» національної мови, «народного духу» у площину взаємозв'язку мови й думки та витлумачив її з позицій культурно-генетичного еволюціонізму: «Відомо, що істина, здобута працею багатьох поколінь, потім легко дається навіть дітям, у чому й полягає сут-

ність прогресу; але менш відомо, що цим прогресом людина зобов'язана мові. Мова є тому ж умовою прогресу народів, чому вона є органом думки окремої особи. Легко переконатися, що широка підстава діяльності нащадків, яку готують предки, – не в спадковості та фізіологічних розташуваннях тіла і не в речових пам'ятках колишнього життя. Без слова людина залишилася б дикуном...» [167, с. 82 – 183]. Якщо дух у О. О. Потебні – свідома розумова діяльність, що передбачає поняття, які утворюються за допомогою слів і наслідком чого є неможливість існування духу без мови, бо ж дух «утворюється за допомогою мови, і мова в ньому є перша за часом подія» [167,с. 37], то мова – засіб об'єктивації думки: слово уможливлює усвідомлення існування думки не лише мовцеві, а й слухачеві [4, с. 398 – 399]. Таким чином, у поглядах на сутність мови О. О. Потебня представляв психолінгвістичний напрям тогочасного мовознавства, без ідей якого неможливе сучасне розуміння мовної картини світу.

Гумбольдтіанство як лінгвістичний напрям передбачає антропологічний підхід до мови, її вивчення в тісному зв'язку зі свідомістю та мисленням людини, її культурою й духовним життям. На ґрунті антропологічної лінгвістики, незалежно від В. фон Гумбольдта, з'явилися й інші подібні концепції. Так, Е. Сепір наголошував на залежності процесу людського пізнання від мови: «Люди живуть не лише в об'єктивному світі речей і не лише у світі суспільної діяльності, як зазвичай вважається; вони значною мірою перебувають під впливом тієї конкретної мови, яка є засобом спілкування для цього суспільства» [101, с. 114]. Дійсність, на думку Е. Сепіра, формується у свідомості людини на основі мовних норм. Він уважає, що ми бачимо, чуємо і сприймаємо так чи інакше ті або інші явища насамперед завдяки тому, що мовні норми нашого суспільства передбачають цю форму вираження. За Е. Сепіром, мислення також є невіддільним від вербальної форми й залежить від неї, мова є певною системою категорій, відповідно до якої ми сприймаємо навколишній світ. За переконаннями вченого, тільки у момент свого виникнення мова та її форми визначалися досвідом, результатами взаємодії людини з довкіллям. Згодом уже система мови визначає процес нашого сприйняття дійсності [182].

Е. Сепір, як і В. фон Гумбольдт, також говорить про залежність

національної свідомості від системи мови. Дослідник стверджує, що мова створює свою особливу реальність, порівнює мову із «системою координат», яка забезпечує орієнтацію у світі: «Перехід від однієї мови до іншої аналогічний переходу від однієї геометричної системи до іншої. Навколишній світ, з яким здійснюються стосунки, той же самий для будь-якої мови; світ точок той самий у будь-якій системі. Але формальний підхід до того ж самого елемента досвіду, так само як і до певної точки простору, настільки різний, що кінцеве почуття орієнтації не може бути однаковим ані у двох мовах, ані у двох системах. Необхідно зважати на повністю або, принаймні, відносно різні формальні норми, бо ці розбіжності мають свої психічні кореляти» [101, с. 134]. Таким чином, Е. Сепір також визначає залежність національної свідомості від системи мови.

Думку про те, що світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, організований нашою свідомістю, тобто – мовною системою, збереженою в нашій свідомості, розвиває американський дослідник Б. Ворф: «Ми розчленовуємо світ, організовуємо його в поняття і розподіляємо значення так, а не інакше, в основному тому, що ми учасники угоди, укладеної подібною системою». Цю тезу учений згодом покладе в основу теорії лінгвістичної відносності: «Ми стикаємося... з новим принципом відносності, який свідчить, що схожі фізичні явища дають змогу створити схожу картину всесвіту тільки за схожості або, принаймні, за співвіднесеності мовних систем» [199, с. 174 – 175]. На основі цього принципу в американській лінгвістиці створено теорію примітивних мов, за якою мовам із простішою структурою відповідають нижчі рівні розвитку мислення народів – носіїв таких мов. У цілому ж висновком із цього принципу є думка про неможливість порозуміння між людьми різних національностей. Крім того, якщо система мови впливає на процес людського мислення, то неможливим був би розвиток науки і культури, людство залишилося б на рівні того часу, коли зароджувалася мова.

Представники теорії *загальної семантики,* ще одного напряму, де розвинуто погляди В. фон Гумбольдта, якраз говорили про неможливість адекватного пізнання світу через недосконалість мови. А. Кожибський писав: «Кожна мова, маючи певну структуру, за самою своєю природою відображає в цій структурі світ так, як він розу-

мівся тими, хто розвивав мову» [84, с. 271].

Проте, в сучасній західній лінгвістиці положення про існування загальних засад людського мислення стало загальновизнаним. На підставі аналізу експериментальних даних Ч. Осгуд стверджує, що «сучасні порівняльні дослідження з психолінгвістики доводять, що хоча мови виявляють явну унікальність у фонології, граматиці і семантиці, яка робить їх незрозумілими для носіїв інших мов, на глибинному рівні вони демонструють наявність універсалій» [231, с. 4].

А. Вежбицька, одна з видатних дослідників семантики й універсальних категорій свідомості, автор теорії семантичних примітивів, розділяє погляд на існування мовних універсалій: «Мови і культурні системи значною мірою відрізняються одна від одної, але існують семантичні й лексичні універсалії, що вказують на загальний понятійний базис, на якому ґрунтуються людська мова, мислення і культура... а специфічні для мов конфігурації цих примітивів відбивають різноманітність культур» [114, с. 297, 322]. А. Вежбицька вважає, що мови відрізняються конкретними наборами універсалій, використовуваних у процесі комунікації: «Кожний набір виступає саме однією лінгвоспецифічною маніфестацією універсального набору людських концептів» [116, с. 17].

Теорія семантичних примітивів як інтеграційний підхід має велике значення, оскільки дає змогу визначити суть національної специфіки мов, що існує за спільних законів людського мислення.

Практичні дослідження з проблеми національної своєрідності мови розпочались у мовознавстві й у рамках *етнолінгвістики* – напряму, що пов’язує явища мови з явищами культури, народними традиціями, з народом і нацією в цілому, займається реконструкцією духовної культури народів за даними мови. Власне лінгвістичне втілення ці ідеї знайшли в працях І. Трира й особливо Л. Вайсгербера, який став основоположником лінгвістичного неогумбольдтіанства. Німецький учений, насамперед, розробляв тезу В. фон Гумбольдта про мову як «проміжний світ» між людиною та зовнішнім світом, що фіксує у своїй структурі особливе національне світосприйняття. Представниками етнолінгвістики були й Е. Сепір та Б. Ворф. Е. Сепір вивчав питання про взаємовідношення мовних явищ та соціальних факторів, зв’язки мови та культури, тобто привертав увагу лінгвістів до націо-

нальної мовної картини світу. Мову він називав «керівництвом до сприйняття соціальної дійсності» та зазначав, що «люди… значною мірою перебувають під впливом тієї конкретної мови, яка стає засобом вираження для цього суспільства» [102, с. 229]. Б. Ворф намагався довести, що навіть основні категорії субстанції, простору, часу можуть розумітися по-різному залежно від структурних властивостей мови: «Ми досліджуємо природу в тих напрямах, що вказуються нам нашою рідною мовою... світ уявляється нам у калейдоскопічному потоці вражень, організованих нашим уявленням, і це створюється, насамперед, через лінгвістичну систему, відбиту в нашому уявленні» [101, с. 230]. Отже, мова розуміється в етнолінгвістиці як історичний спадок суспільства, що передував становленню матеріальної культури. Етнолінгвістика скерована на аналіз етнокультурних та етнопсихологічних факторів у функціонуванні та еволюції мови, саме в її межах доводиться існування національної мовної картини світу, протиставленої індивідуальній мовній картині світу. На нерозривність мовної картини світу й етнокультурної парадигми звертає увагу В. М. Русанівський, наголошуючи на залежності мовної картини світу від культурного рівня носіїв мови [176].

М. І. Толстой як представник етнолінгвістичного напряму зауважував, що «мова може розглядатися як знаряддя культури і може описуватися через ознаки, спільні для всіх явищ культури. З іншого боку, – це незалежні, автономні семантичні системи» [201, с. 36]. Автор акцентував на міжпредметних зв’язках: він уважав за необхідне для реконструкції стародавніх уявлень спиратися не лише на лінгвістичні дані, а й дані інших антропоцентрично орієнтованих наук, бо культура – надскладне явище, що існує в різних формах, а не лише у вербальній: «Мова – природний субстрат культури... Однак одиницями мови культури можуть бути не лише вербальні символи, а й знаки іншої природи – предмети, дії, зображення і т. ін.» [201, с. 291].

На розвиток української етнолінгвістики вплинули концепції О. О. Потебні та їх подальше розроблення представниками Харківської лінгвістичної школи, а також наукові праці українських етнографів і письменників: Г. С. Сковороди, М. П. Драгоманова, М. С. Грушевського, В. М. Гнатюка, В. Б. Антоновича, М. І. Костомарова й інших.

Сучасна українська етнолінгвістика характеризується, на думку

О. О. Селіванової, поки що відсутністю єдиної, внутрішньо гомогенної дослідницької програми: спектр етнолінгвістичних досліджень українських етнолінгвістів доволі широкий і поєднується з розробками в царинах діалектології, лінгвогеографії, семасіології, ономасіології, фразеології, лінгвоконцептології, фольклористики, етнографії, культурології, семіотики тощо [178]. Головними векторами цих досліджень є ономасіологічний та семасіологічний аспекти опису культурно маркованих номінативних одиниць (О. О. Селіванова, О. О. Тищенко, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко), аналіз їхніх ареальних особливостей (Я. Ю. Вакалюк, Н. О. Гаврилюк, П. Є. Гриценко, Й. О. Дзендзелівський, Г. М. Доброльожа, М. В. Никончук, П. Л. Романюк, В. Д. Ужченко), вивчення мовної репрезентації обрядів, ритуалів, демонології, вірувань, міфів, народного календаря (М. В. Бігусяк, І. В. Волицька, Ф. Т. Євсєєв, В. В. Жайворонок, В. І. Огієнко, О. О. Тищенко, Н. В. Хобзей, О. С. Яковлєва), реконструкція архаїчних форм в етнологічному аспекті (М. М. Болдирєв, Ю. О. Карпенко, Т. Б. Лукінова, Ю. Л. Мосенкіс, К. О. Охомуш, В. Г. Скляренко, В. Г. Таранець), дослідження етнічних символів, стереотипів і міфологем (Л. Ф. Артюх, В. Ф. Давидюк, Т. В. Косьмина, А. П. Пономарьов, Н. В. Слухай, О. М. Таланчук), опис національномовної картини світу в ракурсі контрастивної лінгвістики (Й. О. Дзендзелівський, В. С. Калашник, М. П. Кочерган, Л. А. Лисиченко, В. М. Манакін, Н. І. Сукаленко) тощо.

Складовими частинами етнолінгвістики дослідники вважають *етнопсихолінгвістику* й *лінгвокультурологію,* які можуть формувати власні вектори самостійних мовознавчих дисциплін в аспекті всеєдності погляду на етнос, його мову й культуру. Етнопсихолінгвістика орієнтована на відбиття в мові й мовленнєвій діяльності ознак психічного складу, характеру, ментальності етносу. Мова з огляду на її функції накопичення, зберігання, обробки, трансляції інформації, насамперед, служить чинником етнічної й культурної пам’яті, атрактором самозбереження, розвитку етносу; дає змогу протистояти деструктивним чинникам. За О. О. Потебнею, мова є не лише «найкращою, а й правильною, єдиною прикметою, за якою ми впізнаємо народ, і разом із тим єдиною, не замінною нічим і неодмінною умовою існування народу» [167, с. 187].

В. М. Телія щодо співвідношення завдань етнолінгвістики та лінгвокультурології зазначає: «лінгвокультурний аналіз ставить перед собою за мету вивчення здатності мовних знаків відображати сучасну культурну самосвідомість народу, що розглядається як «кістяк» його ментальності» [195, с. 15], тоді як етнолінгвістика вивчає процес формування національно-культурних стереотипів у діахронії. Теоретичну основу лінгвокультурологічного напряму сформували погляди Е. Сепіра і Б. Ворфа.

Г. Палмер зауважує, що лінгвокультурологія, «у першу чергу, досліджує не те, як люди говорять про якусь об'єктивну реальність, а те, як вони говорять про світ, який самі собі уявляють» [239, с. 36]. Головним постулатом цього напряму є положення про існування між людською свідомістю і дійсністю проміжного світу як особливої вербалізованої моделі реального світу. Цей особливий світ, за Б. Ворфом, називають поглядом на світ, а за сучасною термінологією, слідом за Л. Вайсгербером, – мовною картиною світу. Г. Палмер також підкреслює внутрішню складність цього поняття, визначаючи його як «частину культури, а культура, включаючи мову, – це повне зібрання традиційних знань суспільства... Кожен із нас будує, несе і проживає погляд на світ, але він є не просто застиглою сімейною фотографією, натюрмортом або нерухомим пейзажем. Він більше схожий на театр очікувань з акторами, ролями, актами і сценами» [239, с. 118]. Проте, на відміну від старших представників американської антропології (Е. Сепір, Б. Ворф), Г. Палмер не абсолютизує роль мови в цих взаємовідносинах. На його думку, «Мова могла би повністю детермінувати погляд на світ у такій культурі, де були б відсутні інші засоби вираження і комунікації. Проте такої культури не існує» [239, с. 291].

У лінгвістиці другої половини XX століття у зв'язку з критикою теорії лінгвістичної відносності проблема національно-культурної специфіки мови отримала новий поштовх до розвитку. Так, В. А. Звегинцев у статті «Теоретико-лінгвістичні передумови гіпотези Сепіра-Ворфа» вказує на принципові недоліки цієї теорії. Він пише, що мова є похідною від свідомості та від мислення, мова не здійснює визначальний вплив на процес мислення. Розбіжності у мовах, на думку дослідника, пояснюються, по-перше, конкретними матеріальними і соціальними умовами існування цих мов; по-друге, особливостями

людської свідомості й мислення; по-третє, конструктивними особливостями і законами функціонування самих мов. Спільність основних категорій людського мислення забезпечують саме універсальні особливості людської свідомості: «У різних формах люди мислять про те ж саме» [101, с. 129].

Г. А. Брутян, також проаналізувавши теорію лінгвістичної відносності, запропонував, у свою чергу, теорію лінгвістичної додатковості. В основу цієї теорії покладено постулат про те, що в основі пізнання лежить загальна для всього людства логічна модель, а «через вербальні образи і мовні моделі відбувається додаткове бачення світу. Лінгвістичне моделювання світу поєднується з логічним його відображенням, створюючи передумови сприйняття більш повної та всебічної картини навколишньої дійсності» [28, с. 57]. Таким чином, лінгвісти обґрунтували наявність у мисленні універсальних, загальнолюдських основ, які не можуть бути визначені системою мови.

І. І. Срезневський щодо ролі культури і світогляду народу у процесі розвитку мови писав: «Народ і мова один без одного представлені бути не можуть» [190, с. 16–17]. Л. В. Щерба в роботах із лексикології і лексикографії наголошував, що в змістові плани слів входять ідеологічні компоненти, зумовлені світоглядом народу-носія мови [210]. Р. О. Будагов пояснював національну специфічність мови соціальними умовами існування народу і зазначав, що «будь-яка національна мова – це не лише певна система позначень, а й результат своєрідного відображення всієї діяльності людей, які говорять цією національною мовою» [31, с. 49].

Оскільки мова невід'ємно пов'язана з мисленням людини, то мовознавці XIX – початку XX століття намагалися встановити характер цього зв'язку. Наприкінці XIX ст. «наука про мислення, яка займалася раніше дослідженням питань логічного устрою, форми думки в загальнофілософському плані, стає наукою про «душу», об'єктом вивчення якої є вже психіка індивідуума» [124, с. 6]. Більшість учених намагалася побудувати всю теорію мови на принципах психології, спираючись на ідеї В. фон Гумбольдта, який доводить, що «мова є пряме дзеркало психіки, духу народу» [124, с. 7]. Об'єктом вивчення стає здебільшого не «ідея», не «дух», а психіка індивідуума, людська свідомість. Пов'язував питання мови та психології особис-

тості і Л. С. Виготський, зазначаючи, що слово і позначена ним річ утворюють єдину структуру, що значення слова не константне, а також що відношення думки до слова є передусім не річ, а процес, це відношення є рухом від думки до слова та навпаки – від слова до думки [49, с. 267 – 269].

Таким чином, власне лінгвістика в середині ХХ ст. поставила перед собою завдання не лише довести, а й дослідити тісний зв'язок мови і мислення. У наш час такий зв'язок досліджує етнолінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика та інші сучасні лінгвістичні напрями, основними проблемами яких є співвідношення мови і культури, дослідження народного менталітету, картини світу, міжкультурного спілкування, опис організації ментального лексикону, вивчення мовної особистості тощо. Одним із головних понять у сучасних дослідженнях, присвячених взаємозв'язку мови та культури і національній специфіці мови, є поняття мовної та концептуальної картин світу.

1. 2. ВИМІРИ ПЕРЕТИНУ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ

1. 2. 1. Поняття про мовну картину світу та її інтерпретація сучасними науковцями

Вперше поняття «*мовної картини світу»* (далі – МКС) увів у лінгвістичний обіг німецький мовознавець Л. Вайсгербер. Він так визначав МКС: «це картина, що міститься виключно в мовних структурах, а конкретніше – в структурах мовного змісту, що як предмети мислення організовують і впорядковують зовнішній світ і надають узагальнені знання про цей світ» [245, с. 20]. Г. А. Брутян, у свою чергу, писав, що «знання, виражене словниковим, точніше мовним багажем суб'єкта, назвемо «мовною моделлю світу»[29, с. 58]. Ю. М. Караулов під «картиною світу» розумів «…два різні аспекти розгляду семантики: загальна, інтегральна її картина, сукупність усього мовного змісту, або відносно постійна і така, що повільно еволюціонує в часі, або специфічні риси семантики цієї мови, що диференціюють її від усіх інших мов» [111, с. 245]. В. М. Телія вважає, що «МКС – неминучий для мисленнєво-мовної діяльності продукт свідомості, який виникає в ре-

зультаті взаємодії мислення, дійсності й мови як засобу вираження думок про світ» [175, с. 179]. За словами Н. Ю. Шведової, «МКС – це вироблене багатовіковим досвідом народу і здійснюване засобами мовної номінації зображення всього існуючого як цілісного і багатоаспектного світу... що представляє, по-перше, людину, її матеріальну й духовну життєдіяльність і, по-друге, все те, що її оточує» [211, с. 15]. За думкою Є. Бартмінського, МКС – «закріплені в мові та способах її вживання комплексні знання про людину і світ» [83, с. 2]. Р. Гжегорчикова визначає «МКС як поняттєву структуру, закріплену в системі даної мови, в її граматичних і лексичних властивостях, що реалізується, як і все в мові, за допомогою текстів (висловлювань)» [235, с. 41]. Я. Анусевич відзначав, що «МКС – це, передусім, розуміння та інтерпретація світу з погляду філософії здорового глузду, підсумовування і зіставлення щоденного досвіду і прийнятих... у даній комунікативній спільності норм цінностей, способів оцінювання, а також уявлень і установок відносно до дійсності» [220, с. 265]. В усіх цих дефініціях загальним компонентом виступає зв'язок МКС із процесом пізнання. Отже, можемо говорити про МКС як вираження людських знань про світ в одиницях мови і про існування нерозривного зв'язку теорії МКС із теорією людського пізнання.

1. 2. 2. Концептуальна картина світу як особлива ментальна структура

На сучасному етапі часто вживають термін *«концептуальна картина світу»* (ККС). За О. О. Селівановою, ККС – це фрагмент концептосистеми, який представляє інтеріоризований людиною або етносом світ [259]. Т. В. Цив'ян визначає ККС «…як скорочене і спрощене відображення всієї суми уявлень у даній традиції, узятих в їхньому системному й операційному аспектах» [119, с. 5]. В. І. Постовалова пише, що ККС – це цілісний глобальний образ світу, який є результатом усієї духовної активності людини [175, с. 19]. Й. Мачкевич у своєму визначенні говорить про дві сутнісні функції ККС – описову і регулювальну. Вона зазначає, що «в генетичному аспекті – це відображення досвіду суб'єкта, який пізнає і який належить до якої-небудь спільноти; у прагматичному аспекті – це таке моделювання світу, яке дає мо-

жливість людині діяти в ньому. ККС є одночасно описом світу, здійсненим з певного погляду, і моделлю світу, що регулює поведінку людей» [236, с. 193]. Р. І. Павільоніс у роботі «Проблема сенсу: сучасний логіко-функційний аналіз мови» ККС визначає як «безперервно конструйовану систему інформації (поглядів і знань) про дійсний або можливий світ» [155, с. 280]. Основними властивостями такої системи автор вважає континуальність і послідовність уведення концептів. Специфіка концептуальної системи пов'язана з процесом розуміння мовних висловів, що репрезентують її зміст. Процес розуміння, на думку Р. І. Павільоніса, «є процесом утворення сенсів, або концептів, який базується на перцептивному і концептуальному виділенні об'єкта з середовища інших об'єктів шляхом надання цьому об'єктові певного сенсу, або концепту, як ментальної його репрезентації» [155, с. 283]. Основним принципом побудови концептуальної системи є принцип інтерпретації об'єкта за допомогою сенсів, або концептів, що в цілому і створює «…певну картину світу» [155, с. 206].

ККС розглядається як особлива структура, що містить усі людські знання про навколишню дійсність. Так, А. Я. Гуревич у своїй монографії «Категорії середньовічної культури» поставив на меті реконструкцію «образу світу» на основі базисних категорій [84]. Концептуальну картину світу він визначає як «сітку координат», за допомогою якої люди сприймають дійсність і створюють образ світу, наявний у їхній свідомості [84, с. 15 – 16]. У кожній культурі ККС складається з набору взаємопов'язаних універсальних понять, а образ світу – це конкретна форма втілення цього набору в індивідуальній свідомості.

1. 2. 3. Проблематика відношень між мовною та концептуальною картинами світу

Важливою є проблема встановлення відношень між поняттями ККС та МКС. Мовна картина світу розглядається як характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї. Саме в мовній картині світу виявляється своєрідність членування концептуальної картини світу у різних народів. Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак ККС універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про

світ, водночас мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу.

Уперше у лінгвістичній науці звернувся до проблеми МКС та ККС Г. А. Брутян, він чітко розмежовував розумову і мовну модель світу та називав ККС «розумовою моделлю світу» і визначав як «знання, зафіксоване в понятєвому складі суб'єкта, який пізнає» [29, с. 58]. Г.А. Брутян зазначає, що «у процесі моделювання об'єктивної реальності в нашій свідомості переплітаються дві її картини – концептуальна (логічна) та вербальна (мовна). Логічна модель є інваріантною для всіх людей та незалежна від мови, якою люди мислять та спілкуються. Мовна модель варіює від мови до мови» [30, с. 235]. Називаючи концептуальну картину світу логічною, автор мав на увазі, що складниками ККС є основні форми логічного мислення – поняття, судження, умовивід. Подібної думки дотримується і Г. В. Колшанський, стверджуючи, що саме ці форми логічного мислення є суттю «відображення явищ та зв'язків світу речей» [124, с. 25]. Визначення ККС і МКС Г. А. Брутяном узагальнило всі погляди на взаємодію мови та мислення, створило нове підґрунтя і новий матеріал для подальших досліджень з цього питання. Як зауважує І. А. Кулинич, «уведення в науковий обіг термінів «концептуальна картина світу» та «мовна картина світу» дає змогу глибше осмислити, яким чином експлікується в мові картина світу» [135,с. 51].

Й. Мачкевич вважає, що «КС, властива даній спільноті, може виявлятися в різного роду знакових системах: іконографії, широко зрозумілій символіці, обрядах і звичаях, суспільних зв'язках і установах... МКС – це частина КС, яка виявляється в мовних даних» [236, с. 194]. Т. В. Цив'ян підкреслює внутрішню єдність картини світу в цілому: «У КС співіснує безліч різних кодів, кожен із яких має свою певну зону дії, передбачає ієрархічну класифікацію. Увесь цей складний конгломерат на семантичному рівні єдиний, оскільки він описує той самий об'єкт – світ – з погляду того ж самого суб'єкта – людини. Змістова єдність означає можливість переходу від одного коду до іншого» [119, с. 6].

Б. О. Серебреніков обґрунтовує розрізнення МКС і ККС постулатом про нетотожність мови і мислення: «Мова і мислення – дві самостійні сфери, хоча і тісно між собою пов'язані. Відповідно до цього по-

вністю розрізняються дві картини світу – концептуальна і мовна... МКС виконує дві основні функції: 1) означування основних елементів концептуальної КС, 2) експлікація засобами мови концептуальної КС» [175, с. 6].

В. Б. Касевич також уважає, що процес мислення не пов'язаний жорстко з мовною формою і тому «переробка інформації (когнітивна діяльність) нормально супроводжується створенням ментальної моделі або використанням уже готової, але самі ці процеси принципово невербалізовні, а їх результат або передумова – ментальна модель – може бути як вербалізовною, так і невербалізовною» [113, с. 13]. Отже, МКС не збігається із ККС. МКС – це частина ККС, виражена словесним кодом. Ю. М. Караулов зауважує, що існують розбіжності всередині МКС однієї мови, але це зовсім не говорить про те, що єдиної національної МКС не існує. Цілісності їй надає саме ККС. Дослідник зазначає: «Розбіжності між мовними моделями світу всередині однієї мовної спільноти і між мовними моделями світу різних мов нейтралізуються значною мірою на рівні концептуальної моделі світу, що і забезпечує взаєморозуміння» [111, с. 273]. Вчений висловив думку про те, що ККС містить разом з особливим і найбільш загальний, універсальний погляд на світ. У МКС же втілено національно специфічне сприйняття дійсності. Автор зазначає: «Основними елементами, що складають мовну модель світу, виступають семантичні поля, тоді як концептуальна модель складається з одиниць вищих рівнів – груп і надпонять, що являють собою «константи свідомості» [111, с. 271]. Мова є найбільш універсальним засобом передачі національної ККС, тому, як зауважує Т. В. Цив'ян, «мова виступає посередником при переході з одного коду моделі світу на іншій» [119, с. 32].

Концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. ККС і МКС різняться засобами створення: перша використовує концепти, а друга – мовні одиниці. Таким чином, наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу і лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу – ось принципова відмінність між концептуальною та мовною картинами світу.

Необхідною умовою для з'ясування природи одиниць концептуальної і мовної картин світу постає звернення до проблеми співвідно-

шення мови, мислення і дійсності, тому що, як зазначає Р. Гжегорчикова, «кожен лінгвіст, що займається семантикою, повинен якимсь чином вирішити для себе це питання, або, принаймні, уявляти собі можливі вирішення філософських висновків, що витікають із них» [235, с. 39].

В історії мовознавства запропоновано два шляхи розв'язання проблеми співвідношення мови, мислення і дійсності: об'єктивне (реалістичне) і суб'єктивне (антиреалістичне). Об'єктивний підхід, що передбачає безпосереднє відображення мовою реальності, заперечує зв'язок мови і мислення (Г.-В.-Ф. Гегель, О. Г. Кривоносов, О. С. Мельничук та інші), а суб'єктивний, ґрунтований на погляді про неможливість безпосереднього пізнання світу, заперечує зв'язок мови і дійсності (Р. Джакендофф). ККС є результатом людського пізнання, і залежно від обраного погляду процес пізнання дійсності буде або однозначно визначений (об'єктивний підхід) [132, 148], або взагалі неможливий (суб'єктивний підхід) [232].

Й. Мачкевич зазначає, що «йдеться про те, чи виступають категорії, що формуються у процесі пізнання і є елементами ККС, довільними або недовільними, штучними або природними, чи є вони винаходами або відкриттями» [235, с. 148]. Так, якщо мова є безпосереднім відображенням дійсності, а категорії, нею виражені, повністю відповідають об'єктивній структурі світу, то мовні картини світу всіх мов збігатимуться, а питання про національну специфіку мови навіть не виникатиме. Цей погляд представлений в роботах О. С. Мельничука і О. Г. Кривоносова [132, 148]. Свою думку дослідники обґрунтовують, стверджуючи, що якби не було прямої відповідності між словом і річчю, то не можна було б говорити про існування єдиного людського мислення і єдиної формальної логіки.

Якщо ж мова служить вираженням «ментальних станів свідомості», «відображеного світу» і не має зв'язку з дійсністю, то кожна мова формуватиме свою власну мовну картину світу, відмінну від мовних картин світу інших мов. В основі цієї теорії лежить дуалістична концепція І. Канта, і тому кінцевим висновком із неї є філософський агностицизм. Р. Джакендофф, поділяючи думку В. фон Гумбольдта та його послідовників, говорить про те, що «сприйманий світ неминуче відчуває на собі злиття несвідомих процесів, які організують те, що

приходить із довкілля. Ніхто не може сприймати світ «таким, яким він є» [232, с. 26].

Нині серед дослідників найбільш поширеною і, на наш погляд, найбільш обґрунтованою є позиція «помірної об'єктивності або помірної суб'єктивності, що, по суті, те ж саме» [235, с. 41], згідно з якою існує діалектичний взаємозв'язок між мовою, мисленням і дійсністю. Мова відображає дійсність, яка пізнається за допомогою мислення, і, одночасно, є знаряддям мислення в пізнанні дійсності, тобто за словом стоїть поняття, сформоване за законами людської свідомості в контакті з дійсністю. Тому мовні картини світу в різних мовах мають як універсальні основи, зумовлені спільністю законів людського мислення і єдністю навколишньої дійсності, так і специфічні риси, що відрізняють одну мову від іншої.

Кінець XX – початок XXI століття характеризується в українському і світовому мовознавстві значним посиленням інтересу до питань, пов'язаних із мовою та мисленням людини, з особливостями мовного вираження концептуальної картини світу, із загальною антропологізацією мовознавства. Все частіше використовуються поняття мовної і концептуальної картин світу, які стають об'єктом вивчення в таких напрямах мовознавства, як лінгвофілософія, психолінгвістика, когнітивна лінгвістика тощо.

Так, О. І. Горошко визначає картину світу як «певне бачення, смислове конструювання світу у співвідношенні з логікою світорозуміння та світосприйняття» [79, с. 92]. У найзагальнішому вигляді картина світу визначається вченою як скорочене та спрощене відображення всієї суми уявлень про світ в окремій культурній традиції, де під терміном «світ» розуміють людину та засоби їх взаємодії. Картина світу – «це діяльнісна множинна інтерпретація образу світу, а мовна картина світу – це світ у дзеркалі мови, сукупність знань про світ, відбита в лексиці, граматиці, фразеології тощо» [79, с. 92].

До категорійних властивостей картини світу дослідники уналежнюють її суб'єктивний характер, антропоморфність, динамічність, наявність лакун, які дають змогу постійно вносити зміни та доповнення [135, с. 51]. Цю картину світу можна умовно позначають як *загальну картину світу* (ЗКС). А. А. Уфімцева зазначає, що розуміння загальної картини світу за допомогою мови стає основою вербальної, мо-

вної картини світу [201, с. 114]. Вона пояснює уявлення (побутове та наукове) про загальну картину світу через три рівні сприйняття реального (матеріального та фізичного) світу: 1) власна реальна дійсність дорівнюється загальній картині світу; 2) рівень чуттєвого сприйняття дійсності є суб'єктивним рівнем; 3) вербальна система дійсності дорівнюється загальній картині світу, об'єктивованій за допомогою МКС.

Ж. П. Соколовська, займаючися проблемою картини світу в лексичній семантиці, розуміє картину світу як сукупність уявлень людини про довкілля, а МКС «як сукупність уявлень людини про реальний світ, що закріплена в системі знань даної мови, у її лексико-семантичній підсистемі загальної семантичної системи, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, нарешті, в індивідуальному спілкуванні» [32, с. 87]. Картина світу як глобальний образ виникає в людини у процесі всіх її взаємостосунків і контактів зі світом. Картина світу – це система інтуїтивних уявлень про реальність, її можна виокремити, описати у будь-якій соціопсихологічній одиниці – від нації або етносу до будь-якої соціальної або професійної групи, або окремої особистості. Кожному відрізку історичного часу відповідає своя картина світу. Так само і МКС «характеризується як щось єдине та однорідне для певного етносу як носія мови. Однак… на кожному етапі розвитку мова перебуває у певному стані, під яким мається на увазі сукупність усіх видів варіативності мови…» [138, с. 3]. Стосовно відображення картини світу в мові, Б. А. Серебреніков відмічає, що «тут важливо прояснити, як вона [картина світу] виявляється в мові та її елементах» [175, с. 87].

У сучасному мовознавстві одним із головних є також питання про мовний матеріал як засіб до вивчення проблеми природи розуму й думки. Під час вивчення семантики мови ми обов'язково отримуємо інформацію про структуру мислення, тому що в ній відображено процес концептуалізації поняттєвої системи людини. Л. В. Дмитренко пише про розрізнення вербальних та невербальних типів знання залежно від процесів мовленнєво-розумової та інтелектуальної діяльності людини. На думку вченого, вербальні (мовні) знання – частина загальної системи знань, відображених у картині світу як глобальному образі довкілля, що становить основу світогляду людини та є наслідком

усієї духовної активності особистості. Дослідник виділяє МКС та ККС у зв'язку з розмежуванням вербальних та невербальних знань [94, с. 38 – 39]. Ці дві картини світу являють собою не дзеркальне відображення дійсності, а зумовлену її інтерпретацію, що було зазначено дослідниками. Ця інтерпретація в ККС та МКС відбувається в різних формах, унаслідок чого ці дві картини не можуть збігатися [138, с. 3]. Але, за Б. А. Серебреніковим, незважаючи на різницю, ці дві картини пов'язані між собою. Мова не могла б виконувати роль засобу спілкування, якщо не була б пов'язана з ККС. Цей зв'язок виявляється в мові двома способами. Мова позначає окремі елементи ККС. Це позначення виражається, зазвичай, в утворенні слів та засобів зв'язку між словами у реченні. Складовими частинами картини світу є слова, засоби зв'язку між реченнями та синтаксичні конструкції [175, с. 107]. Б. А. Серебреніков пояснює той факт, що ККС багатша за МКС тим, що у створенні першої беруть участь різні типи мислення. Процес мислення полягає у створенні, виявленні й вираженні все нових зв'язків між різними уявленнями та поняттями, для нього характерна постійна «мінливість». Г. В. Колшанський, досліджуючи взаємодію мови й мислення, звертає увагу на те, що мислення є найвищою формою відображення дійсності, тоді як мова не є відображенням дійсності. Мислення і мова співвідносяться з предметами та явищами дійсності, але перше співвідноситься з ними відношенням відображення, друга – відношенням позначення [124, с. 16].

Тобто мова є формою виявлення мислення, а не зовнішнього світу. Такі ж самі зв'язки між поняттям і словом описувала Є. М. Галкіна-Федорук [74]. Для другої половини XX століття питання про взаємодію мови та мислення складало одну з основних проблем загального мовознавства, і вирішувалося це питання, як зауважував В. А. Звегінцев, спільними зусиллями трьох наук, на перетині яких перебувала проблема мови і мислення, – лінгвістики, філософії і психології [155, с. 290].

Отже, концептуальна картина світу – це глобальна цілісна система універсальних понять про сукупність реалій довкілля, що знаходиться у розпорядженні індивіда. ККС засобами мови перетворюється у мовну. Мовна картина світу – відображення в мові ККС та мовні засоби вираження знань про неї.

Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна картина світу універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, водночас мова відображає досвід кожного народу і виявляє не лише спільні знання, а й своєрідність бачення світу. Концептуальна картина світу й мовна різняться засобами створення: ККС використовує концепти, МКС – мовні одиниці.

1. 3. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ

Як уже зазначалося вище, більшість дослідників дотримується погляду про зв'язок МКС із процесом людського пізнання. МКС інтерпретує дійсність, з якою стикається людина, і регулює людську поведінку відносно до цієї дійсності. Як пише Й. Мачкевич, «у такий спосіб МКС пов'язується з двома сферами людської активності: мисленням і дією» [235, с. 52], а мислення людини нерозривно пов'язане з процесом категоризації. Р. М. Фрумкіна визначає цей процес як «акт уналежнення слова (об'єкта) до групи» [181, с. 46]. Категоризація буває двох типів: 1) початкова – групування окремих екземплярів у класи; 2) узагальнювальна – групування класів у надкласи. У свою чергу, сприйняття, як уважають психологи, «припускає акт категоризації», і «всякий перцептивний досвід є кінцевим продуктом процесу категоризації» [26, с. 15]. Ця первинна категоризація має дві фази. У першій фазі з навколишньої дійсності виділяється об'єкт або явище. Потім настає основна фаза, тобто групування виділених об'єктів і явищ. Цей процес спирається на порівняння, на пошук схожості, причому схожість підкреслюється, а відмінності ігноруються. Й. Мачкевич указує на значну роль, яку грає категоризація у процесі пізнання: «Основна мета категоризації – зменшення роздробленості світу... Категоризація представляє людині світ спрощеним і знерухомленим, пристосованим до пізнавальних здібностей людини» [235, с. 52 – 53].

Розрізняють дві моделі узагальнювальної категоризації: логічну і природну. Логічна модель категоризації ґрунтується на визнанні об'єктивно існуючої впорядкованості навколишньої дійсності. Тому передбачається, що логічні категорії лише відбивають порядок світу. Кожну логічну категорію утворюють об'єкти (явища), що мають пев-

ний набір суттєвих властивостей (необхідних і достатніх). Цей набір є обов'язковим для всіх представників цієї категорії. Він відрізняє цю категорію від інших. Кожен об'єкт може або однозначно належати до цієї категорії, або так само безперечно до неї не належати. Тому категорії мають чіткі межі, які принципово не підлягають зміні (Аристотель, А. Арно, К. Лансло та інші). Дефекти цієї моделі виявилися, коли підтвердилося, що існують такі повсякденні поняття, для яких ми не можемо знайти визначальних властивостей, властивих усім десигнатам. Е. Рош припустила, що визначні властивості не обов'язково притаманні всім підвидам даного поняття. Всі члени категорії можуть мати «родову схожість». Ця схожість розпізнається швидше за допомогою чуттєвого сприйняття, ніж визначається логічно. Наприклад, не всі чашки мають ручки й не всі вони використовуються для пиття. Так, посудини без ручок подаються в китайських ресторанах, а на спортивних змаганнях вручаються чаші (кубки) за спортивні досягнення. Загалом Е. Рош дійшла висновку, що сенс більшості повсякденних понять (або «природних категорій») отримується не з їхніх визначальних властивостей, а з тих характеристик, що властиві їх найбільш типовому члену. Тому виникла модель *природної категоризації,* основоположником якої є французький психолог Е. Рош. Члени природної категорії не рівноправні між собою. У них виділяються особливі об'єкти – психологічні центри категорії, – що називаються *прототипами.* Говорячи про специфіку прототипу, Е. Рош писала: «Прототипічний об'єкт відрізняється пізнавальною виразністю, найбільшою контрастністю відносно до об'єктів інших класів і більшою частотністю» [235, с. 54].

Існування *природної категорії* зумовлене пучками властивостей, характерних для її прототипу – найрепрезентативнішого представника. Менш репрезентативні представники в тому або іншому ступені схожі з прототипом, тобто поділяють із ним одну або декілька властивостей. Суттєві або визначальні властивості замінено в цій концепції характерними властивостями. Ці властивості поділяються на *перцептивні,* що характеризують об'єкт із позиції сприйняття, і *функційні,* що характеризують об'єкт відносно до людини. Природні категорії внутрішньо неоднорідні, їхні межі є відкритими, і категорії можуть постійно розширюватися.

Перевага моделі природної категоризації полягає в тому, що людська свідомість не втрачає свою активність. Вона, до певної міри, впливає на процес категоризації. Повертаючись до питання про природу категорій, їхній штучний або природний характер, Й. Мачкевич пише: «Категорії є природними в тому сенсі, що деякі властивості вже у природі не виступають незалежно одна від одної, що вони поєднуються одна з одною з певною регулярністю. Категорії є штучними творіннями в тому сенсі, що є категоріями людськими, створюваними людьми відповідно до їхніх потреб та інтересів. На створення категорій впливає, з одного боку, дійсність та існуючі в ній структури, а з іншого, – людина (чи група людей) з певною психікою або знаннями, людина, що живе в певній культурі та має в розпорядженні певний запас знань» [235, с. 49]. Крім того, ця теорія має вагоме методологічне значення. Г. Кардела пише про це так: «Завдяки введенню природних категорій, що спираються на теорію прототипів, дослідник отримує досконале знаряддя для вивчення проблем, пов’язаних із так званою неточністю мови» [233, с. 37]. Зараз уже не викликає сумніву той факт, що мова є явищем складним, багато в чому суперечливим, і тому його категорії не можуть розглядатися як щось незмінне. Модель природної категоризації нічого не нав’язує мові, навпаки, вона надає можливість виявити ту приховану систему, яка є основою мовного знання.

Введення до наукового вжитку поняття *«природна категорія»* дало змогу лінгвістам виявити основні одиниці, з яких складається МКС. Цими одиницями виступають саме природні мовні категорії, представлені *семантичними полями,* а не окремі слова. Про це пише О. С. Кубрякова: «Про картину світу дають змогу судити не стільки окремі слова, скільки принципи групування і класифікації понять, формально виражені у мові» [175, с. 162].

Важливість для лінгвістичного дослідження МКС природних мовних категорій полягає в тому, що саме з ними пов’язані відмінності мовних картин світу в різних мовах. Ці відмінності зумовлені, по-перше, неоднаковим визначенням меж категорій, що є свідченням неоднакового досвіду народів у контактах із дійсністю. При тотожності меж категорії відмінності можуть полягати в її внутрішній структурі, наприклад, виявлятись у виборі прототипу. Вибір прототипу ін-

формує про важливість цього об'єкта у свідомості людей, що може бути пов'язано з навколишньою дійсністю людини і людським досвідом. Р. М. Фрумкіна зазначає, що «справа тут не в сукупності ознак, а в сукупності загальнокультурних уявлень» [181, с. 52]. Ще один тип відмінностей виникає у зв'язку з меншою або більшою віддаленістю (меншою або більшою подібністю) непрототипічних екземплярів відносно до прототипу, а також меншою або більшою віддаленістю між непрототипічними екземплярами. Таким чином, категорія як центр семантичного поля виступає основною одиницею, що складає МКС.

Наразі виокремлюють кілька рівнів МКС: мовна картина світу, що відбивається в загальнонародній мовній системі; регіональна МКС, властива певним діалектам; соціальна МКС, що відповідає мові окремих соціальних груп; та індивідуальна МКС [139, с. 13]. У структурі мовної картини світу важливе її перебування у тричленній парадигмі картин світу: психічній (домовній), логічній та мовній (власне лінгвальній). Трьом рівням відповідають три наукові терміни: ***концепт*** як мовне уявлення про явище, супроводжуване у свідомості численними ознаками й асоціаціями*;* ***поняття*** як мовно-логічна одиниця, що є наслідком узагальнення найсуттєвіших із погляду мовця рис концепту, супроводжуваного мовним вираженням; і ***значення*** слова, яке містить понятєву основу й ускладнюється ознаками, пов'язаними у свідомості носіїв мови з цим концептом та з внутрішніми зв'язками [139]. Концептуальна картина світу – це система універсальних логічних категорій. ККС, яка представляє інтеріоризований людиною або етносом світ, виступає фрагментом концептосистеми (коцептосфери). Концептосистема може мати індивідуальний і колективний характер. Колективна концептосистема представлена в етносвідомості як узагальнення колективного досвіду певного етносу, що дає змогу його представникам ідентифікувати себе та взаємодіяти. За межами концептуальної картини світу концептосистема містить результати внутрішньої обробки інформації, яка безпосередньо не проектується на навколишню дійсність, хоч вважається, що у свідомості людини немає нічого, не пов'язаного зі світом тією чи іншою мірою.

Отже, у лінгвістиці існує декілька досить розроблених концепцій мовної картини світу. Загальним елементом усіх цих концепцій є трактування МКС як особливо організованої моделі людських знань, уті-

леної в мовних одиницях. Ми дотримуємося загальноприйнятої нині думки, що МКС є результатом інтерпретації навколишнього світу людською свідомістю і тому залежить і від особливостей людського мислення, і від специфіки об'єктивного світу.

Концептуальна картина світу ґрунтується на спільності законів людського мислення, а МКС робить можливим збереження і передачу національної специфіки сприйняття дійсності. Слідом за іншими дослідниками, ми визнаємо зв'язок МКС та ККС, а точніше, з її наївним варіантом.

Цей зв'язок виражається в тому, що елементи МКС служать засобом експлікації елементів наївної картини світу і формуються за спільним із ними природним принципом категоризації. При цьому складовим елементом концептуальної картини світу мають бути визнані концепти, тоді як основною структурною одиницею МКС є семантичне поле. Відмінними особливостями семантичних полів мови є розмитість їхніх меж, нечіткість внутрішньої ієрархічної структури, а також відсутність однозначного розподілу мовних одиниць по різних семантичних полях.

Необхідно звернути увагу на ще одну проблему, пов'язану зі структурою ККС, а саме: з розрізненням *наукової* і *ненаукової (буденної, наївної)* концептуальної картини світу. Л. О. Мікешина визначає наукову КС як «предметне знання, що складається з різних форм: фактів, принципів, законів, гіпотез і теорій» [150, с. 62]. Під наївною КС розуміються найчастіше «реальні уявлення про світ і людину, властиві членам цієї культурно-історичної спільності на певному етапі її розвитку... Це необхідна когнітивна основа адаптації до світу» [114, с. 77–78].

Очевидно, що наївна КС становить основу концептуальної КС. Ідея наївної моделі світу полягає в тому, що в кожній природній мові відображається певний спосіб сприйняття світу, обов'язковий для всіх носіїв мови. Ю. Д. Апресян мовну картину світу називає наївною в тому сенсі, що наукові визначення та мовні тлумачення не завжди збігаються за обсягом і навіть змістом [4, с. 357]. У філософських роботах поняття ж наукової КС детально розробляється у зв'язку з проблемою світогляду. При цьому більшість дослідників уважає наукову КС частиною культури, особливою формою концептуальної КС: «На-

укова КС являє собою не більше ніж науковий аспект загальної культурно-історичної КС» [116, с. 77]. Отже, наукова КС так само, як і наївна КС, є частиною концептуальної КС. Очевидно, що категорії наукової КС мають найчастіше вербальне втілення, оскільки являють собою систему найбільш загальних уявлень про світ, що виробляються в науці і виражаються за допомогою фундаментальних понять і принципів цієї науки. Наївна КС ставить перед собою конкретні цілі орієнтації й успішної діяльності у світі. Її центр – людина, її здібності та потреби, її сприйняття світу. Наукова КС націлена на пізнання об'єктивної реальності та світу такими, якими вони є безвідносно до людини. Тому якщо в науковій КС все підпорядковано законам формальної логіки, то «буденна когнітивна діяльність людини зовсім не ґрунтується на їх скільки-небудь регулярному використанні» [114, с. 90]. В основі наукової КС лежить процес логічної категоризації, а в основі наївної КС – процес природної категоризації. Таким чином, можна сказати, що два типи категоризації належать до різних ділянок ККС – наукової КС і наївної КС. ККС створюється на основі процесу природної категоризації, оскільки є втіленням наївної КС. Це пояснюється тим, що мова, як зазначає В. І. Постовалова, «є універсальною формою первинної концептуалізації світу і раціоналізації людського досвіду» [165, с. 25]. Саме у мові узагальнюються результати чуттєвого пізнання. А наукова КС відповідає більш високому – теоретичному – рівню пізнання. У ній піддаються вторинній обробці за законами формальної логіки поняття, виражені в мовній формі.

1. 4. МЕТОДОЛОГІЙНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ТА ЙОГО СТРУКТУРИ

У процесі лінгвістичного дослідження концепт і його структура та типи піддаються аналізу, визначеному О. С. Кубряковою як «пошук тих загальномовних сенсів, що підведені під один знак і зумовлюють буття знаку як відомої когнітивної структури» [133, с. 85].

Н. Д. Арутюнова розглядає концептуальний аналіз не лише як виявлення понять, що стоять за певним знаком, а і як «визначення семантичної моделі головних світоглядних понять» [6, с. 4]. До цієї моделі входять: 1) набір атрибутів, що вказують на належність до того

або іншого концептуального поля; 2) визначення, зумовлені місцем у системі цінностей; 3) указівки на функції в житті людини. За своєю суттю ж концептуальний аналіз являє собою пошук «мовних підтверджень для екстралінгвістичних (культурних) конотацій» [19, с. 101]. Цей метод ґрунтується на положенні, що «наївні уявлення про світ реалізуються в лінгвістичній поведінці мовних одиниць» [198, с. 91]. Тому висновки про культурні асоціації, пов'язані у носіїв мови з яким-небудь концептом, робляться на підставі аналізу не лише сполучуваності слова, що позначає даний концепт, а й на підставі аналізу контекстів, у яких воно вживається. Так, наприклад, Т. В. Булигіна і О. Д. Шмельов, досліджуючи концепт ОБОВ'ЯЗОК, висновки роблять на підставі сполучуваності іменника та на підставі аналізу контексту: «Предметом нашої статті є наївно-мовне уявлення про обов'язок, що реконструюється із вживання відповідного іменника в контексті» [32, с. 11].

Так само визначає сутність концептуального аналізу і Л. О. Чернейко: «Методом аналізу «культурних» концептів (імен-інтуїцій, екзистенціалів, антропоцентричних імен) став концептуальний аналіз, що дає змогу відновити всі знання й уявлення, пов'язані воєдино тим або іншим абстрактним ім'ям і які виявляються в його сполучуваності з предикатами» [209, с. 187].

Із приводу методики проведення концептуального аналізу і достовірності його результатів важливим є погляд В. фон Гумбольдта на те, що «не слід виводити коло понять того або іншого народу з його словника. Значна кількість понять, особливо абстрактних, може бути виражена незвичними й невідомими нам метафорами або описовим шляхом» [39, с. 279]. Тому, взявши за мету виявити культурно значимі поняття і виходячи лише з набору лексем, ми можемо випустити з уваги певну їхню частину, виражену метафорично чи описово, що має велике значення. Слушною з цього приводу є думка Ю. М. Караулова, який стверджував: «Вважати, що картина, або модель світу складається із слів і на підставі цього робити висновки про поведінку носіїв мови – це все одно, що на підставі розташування і взаємного пересування атомів у деякому макроскопічному об'єкті робити висновок про положення і рух самого цього об'єкта» [111, с. 268]. Не можна забувати і про те, що ККС, яку і складають концепти, і культура як її части-

на – явища багатовимірні й багатопланові. Концепти реалізуються в розгалуженій системі кодів різної природи: акустичних, візуальних тощо. І для створення повної картини потрібний ретельний аналіз даних. Так, Т. В. Булигіна і О. Д. Шмельов щодо концептуального аналізу пишуть: «Важливо застерегти від прямолінійних висновків про національний характер на основі аналізу однієї-двох лексичних одиниць» [33, с. 494].

Окрім цього, концепт може існувати в контекстах різних типів свідомості, набуваючи при цьому різних значень: «Світоглядні поняття (концепти) живуть у контекстах різних типів свідомості – буденному, художньому і науковому» [6, с. 3]. Т. В. Радзієвська підтверджує цю думку на конкретному прикладі: «Спостереження над функціонуванням слова «доля» у сучасній мові дозволяє виділити дві групи контекстів, які умовно можна назвати традиційним і нетрадиційним», тобто зміст концепту залежить від типу контексту [171, с. 64]. Зміст концепту може залежати також від епохи, стилю, соціальних й ідеологічних чинників.

Таким чином, можна говорити про концепт на підставі аналізу *сполучуваності лексеми,* що позначає даний концепт, аналізу *контекстів,* у яких вона вживається, та беручи до уваги розгалужену систему кодів і контексти різних типів свідомості, де реалізуються концепти. Крім того, існують два основні погляди на вивчення концептів. Згідно з першим, концепти необхідно вивчати не ізольовано, а враховуючи їхні складні взаємозв’язки: «Оскільки абстрактне ім’я членує ідеальний континуум, остільки зона референції імен у свідомості окреслена, але оскільки цей континуум ідеальний, остільки зміст абстрактних імен взаємопроникний, а зміст одного імені обумовлений змістом інших імен» [209, с. 135]. Тому аналіз *семантики* й *лексичної сполучуваності* не дає змоги робити висновки про мовну картину світу: «Значення окремих слів не створюють картини світу – картина світу є, передусім, пізнавальний, когнітивний феномен, і він може бути порівняний тільки в масштабах глобальної семантичної системи мови» [125, с. 62].

Згідно з другим підходом, загальноприйнятим, концептуальний аналіз ставить на меті виокремлення і вивчення окремих концептів поза їхнім зв’язком один з одним. М. І. Толстой наголошує, що конце-

птуальний аналіз має бути «спрямований від одиниці сенсу до мовних форм її вираження» [201, с. 292], – тобто не варто обмежувати коло аналізу репрезентацій концепту одним словом, що виступає, по суті, лише ім'ям концепту. Інший підхід до концептуального аналізу полягає у спробі опису ККС як цілісної системи, елементи якої відповідають елементам навколишньої дійсності. Відмінним у другому підході є те, що одиницею аналізу в дослідженнях такого типу є не *окремі концепти,* а *фрагменти ККС.*

Т. В. Симашко в дисертаційному дослідженні запропонувала свою методику комплексного вивчення ККС. Вона розробляє теорію денотативного класу як основного елемента ККС. На її думку, ККС складається з так званих денотативних сфер – «безлічі різнорідних відомостей, знань, пов'язаних з тим або іншим фрагментом світу» [183, с. 6]. У ККС денотативній сфері відповідає денотативний клас – сукупність одиниць мови, що описують ці відомості і знання, – який і є фрагментом МКС. При цьому такий «фрагмент МКС відбиває, інтерпретує, узагальнює креативну діяльність суб'єкта, що виділяє й оцінює властивості об'єкта та закріпляє їх в окремих мовних одиницях» [183, с. 6]. Денотативний клас виокремлюється на основі однієї загальної семантичної домінанти і містить безліч підкласів. Т. В. Симашко проаналізувала денотативний клас «Атмосферні явища» з погляду способів концептуалізації – «процесу узагальнення, інтерпретації, закріплення в окремій одиниці властивостей об'єкта і відношення до нього суб'єкта» [183, с. 23].

Дослідженню фрагментів ККС присвячена монографія О. С. Яковлєвої [219]. ККС авторка визначає як «досить деталізовану класифікаційну схему дійсності, представлену у свідомості носіїв мови» [219, с. 308]. Але в розумінні О. С. Яковлєвої фрагмент ККС – це не сукупність мовних засобів, а «сукупність моделей, що дають різні інтерпретації того ж самого поняття» [219, с. 14]. У ролі таких понять дослідниця вибрала поняття простору і часу: «Мовною моделлю простору (часу) ми називатимемо інтерпретацію простору (часу) в семантиці слів-носіїв моделі... – слів, що групуються навколо одного поняття» [219, с. 13]. Для виявлення мовних моделей інтерпретації поняття авторка використовує метод аналізу контекстів уживання того або іншого слова. При цьому з'ясувалося, що мовні одиниці, співвідносні з

тим самим поняттям, «починають виражати різні погляди на це поняття, описувати різні його іпостасі» [219, с. 307].

Отже, це доводить, що в мові існують особливі моделі, які визначають сприйняття дійсності носіями даної мови. Цей підхід має багато спільного з концепцією профілізації понять Є. Бартмінського [224, с. 80 – 84]. Є. Бартмінський визначає МКС як «закріплені в мові та способах її вживання комплексні знання про людину та світ» [224, с. 2]. На думку дослідника, ці знання містять: повні характеристики предметів і суб'єкта, який досліджується; способи структуризації цих знань за допомогою системи категорій; переконання та вірування, що беруть участь у процесі вербальної комунікації; моделі поведінки. Залежно від характеру закріплених знань Є. Бартмінський розрізняє два типи МКС. Перший він називає «баченням світу», а другий – власне «картиною світу». Структурним і функційним центром МКС першого типу виступає суб'єкт, що пізнає світ. Така МКС ґрунтується на конотативних значеннях мовних одиниць. У ній втілені вірування, переконання й оцінки тих, хто говорить даною мовою. Другий тип МКС є системою понять, в її основі лежить десигнативний компонент значення. Як зазначає Є. Бартмінський, така МКС «не містить явної імплікації суб'єкта, центр тяжіння перенесений в ній на предмет, яким виступає те, що міститься в самій мові» [223, с. 103].

Окрім етнічної специфіки, на думку Є. Бартмінського, існують відмінності МКС за стилями і жанрами в межах однієї мови. Таке розділення пов'язане з поняттями «погляд» і «перспектива». Погляд – це «суб'єктивно-культурний чинник, що визначає спосіб судження про предмет, у тому числі категоризацію предмета, вибір ономасіологічної основи при створенні його назви» [223, с. 105]. З поняттям «погляд» пов'язане поняття «перспектива», яке Є. Бартмінський визначає як «набір властивостей семантичної структури слів, що корелює з поглядом... Визначаючи ці властивості, одержувач висловлювання пізнає прийнятий погляд» [223, с. 106]. Погляд, таким чином, визначає основу дефініції та зумовлює розбіжності у значеннях слова в різних контекстах. Окремі погляди можуть співіснувати, а іноді й гармонійно взаємодіяти, що визначає цілісність національної МКС. При цьому «різноманітність закріплених у мові та культурі поглядів виступає ступенем багатства культури» [223, с. 111]. Теорія МКС, в основі якої

лежать поняття погляду і перспективи, що визначають існування варіантів національної МКС, приводить до дуже важливого висновку: не можна говорити про єдине трактування якогось поняття в контексті всієї національної культури.

Так, наприклад, М. Мазуркевич-Бжозовська у своїй статті «Два погляди на працю. Перспектива інтерпретації і значення слова» [230] наводить як зразок розходження у тлумаченні поняття «праця» в текстах церковних проповідей і документів з'їздів комуністичної партії. Розбіжність зумовлена різними поглядами. Серед чинників, що визначають погляд, авторка виділяє: 1) філософсько-світоглядний; 2) соціальний; 3) історичний. На цій підставі можемо зробити висновок, що в мові втілено безліч поглядів і перспектив, що дають змогу мовцям точно виражати свої думки.

Тож, мовна картина світу містить різні погляди на предмет або явище (сприймані завжди з певного погляду), з яких мовець вибирає варіант, що відповідає його світогляду і ситуації. Аналіз мовних даних дає змогу виокремити декілька семантичних компонентів, зумовлених різними поглядами. Є. Бартмінський називає такий компонент «профіль поняття», і пов'язує його «з чинниками, що належать пізнавальній і культурній базі мови: прийнятим мовцем поглядом, типом знання про світ, типом раціональності, системою поглядів і цінностей... Результатом взаємодії названих чинників є трактування предмета певним чином, який ми визначимо як *профіль поняття.* Різні профілі не є різними значеннями, вони є способами організації семантичного змісту в рамах основного значення» [222, с. 15].

Існує декілька профілів поняття – своєрідних семантичних варіантів, що отримують своє мовне вираження. Кожна конкретна реалізація слова в певному типі тексту репрезентує певний профіль поняття. Як пише Є. Бартмінський, «базовий набір властивостей, закріплених у МКС, піддається в окремих висловлюваннях профілізації в результаті підпорядкування інтенціям і намірам мовців» [225, с. 8].

На нашу думку, при аналізі концептів варто об'єднувати позитивні моменти обох підходів з метою ефективнішого їх використання. Концепти, витлумачені як абстрактні поняття, що відбивають певні культурно-ціннісні уявлення людини про дійсність, мають складну структуру, містять різні сенси (варіанти інтерпретації) та позначають-

ся мовними знаками, мають бути вивчені з погляду їх включеності до різних систем культури з урахуванням їх взаємозв'язків один з одним.

Особливою формою наукового дослідження концептів є *концептуальний аналіз,* який дає змогу «простежити шлях пізнання сенсу концепту» [227,с. 97]. Його суть – виявлення загального та культурно-специфічного в цілях перекладу з мови на мову як із культури на культуру [36]. На відміну від традиційного способу (семантичного аналізу), концептуальний аналіз зачіпає більш широку сферу – несвідомого і інтуїтивного та пояснює відношення мовної одиниці з іншими аналогічними одиницями, а також одиницями інших рівнів ієрархії [94]. Концептуальний аналіз демонструє становище звичайних аналогів у свідомості або роль «механізмів життя у формуванні ментальних понять» [7, с. 5], у той час як аналіз семантики – це компонентний аналіз. Він спрямований на експлікацію «семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, що її реалізують» [141, с. 85].

Існують різні складники концептуального аналізу, які залежать від характеру дослідження або від своєрідності аналізованого матеріалу. Серед них учені-когнітологи найчастіше виокремлюють такі: опис концепту за допомогою його *асоціативного поля,* аналіз *дефінційних* значень, *етимологічний* аналіз, метод вивчення концептів через *лексико-граматичне поле* лексеми, що його репрезентує, аналіз уживання імені концепта в *пареміях,* аналіз вербалізації в *індивідуально-авторських номінаціях, когнітивно-семантичний аналіз, зіставний аналіз* концептів у різних культурах, *порівняння* індивідуально-авторських та національних концептів.

Отже, вибір аспектів і складників дослідження концептів достатньо різноманітний. Із цього приводу в наукових колах уже давно точаться дискусії. Так, Р. М. Фрумкіна пише: «між різними авторами не тільки немає згоди щодо сукупності методик, які варто вважати концептуальним аналізом, немає згоди навіть у тому, що варто вважати результатом такого аналізу» [203, с. 96]. Проте, не всі науковці поділяють настільки критичний погляд на концептуальний аналіз. Проаналізувавши наукові доробки вчених-когнітивістів, вважаємо, що концептуальний аналіз об'єднує в собі методи *дистрибутивного, контекстуального та компонентного аналізу*. Використання тих чи

інших методів у дослідженні концепту в кожному конкретному випадку залежить, у першу чергу, від тих завдань, які ставить перед собою автор, розгалуженості концепту, його типу та власне від фактичного матеріалу, в якому розглядаються вербалізовані концепти. Так, існують одно- та багаторівневі концепти [193]. Однорівневі концепти містять лише базовий шар, тобто ядро концепту. Такими насамперед є концепти-предметні образи. Багаторівневі концепти, крім базового рівня, вміщують у себе кілька когнітивних шарів, що накладаються один на одного.

Узагальнюючи підходи до суті концептуального аналізу, звернімося до його тлумачення у лексикографічних джерелах. Так, О. О. Селіванова зазначає: «Концептуальний аналіз – це головний метод логічного аналізу мови й когнітивної лінгвістики, що передбачає моделювання й опис концептів» [259, с. 262]. На думку дослідниці, метою цього аналізу є «реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об’єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду» [259, с. 7]. М. В. Пименова відмічає, що метод вивчення концептів полягає в «інтерпретації значення конструкцій, що об’єктивують ті чи інші особливості концептів, у виявленні частотних (що властиві багатьом концептам) таксономічних характеристик і визначення за допомогою цих характеристик загальних типологічник ознак концептів, що досліджуються» [128, с. 20]. Після цього відомий когнітолог пропонує узагальнити особливості концептів та виокремити когнітивні структури, моделі та схеми.

Таким чином, можемо стверджувати, що концептуальний аналіз може здійснюватись у двох аспектах: логічному й ейдетичному. Логічний аспект спрямований на встановлення закономірностей внутрішньої організації концепту, виявлення його елементів і встановлення зв’язків між ними. Ейдетичний, у першу чергу, прагне встановити, як цілісний концепт існує в мисленні [32, с. 47]. Кінцевою метою концептуального аналізу є побудова концептуальної моделі того інформаційного фрагмента, який фіксується знаком. Для цього елементи значення мають бути особливим чином угруповані, впорядковані та взаємопов’язані. З цією метою використовуються концептуальні структури: речення, фрейми, сітки, прототипні моделі тощо. Зокрема, варто назва-

ти фреймову семантику Ч. Філмора, теорію метафори та метонімії Дж. Лакоффа і М. Джонсона, сценарії Абельсона, фрейми Мінського, когнітивні прототипи Е. Рош та Дж. Лакоффа. Ці когнітивні моделі забезпечують переробку і збереження інформації про світ у свідомості людини.

Об'єктом концептуального аналізу виступають деривати ядра концепту, парадигматичні зв'язки, синтагматичні зв'язки, історична еволюція концепту, ключові слова, частотність мовних одиниць, дискурс, в якому досліджується даний концепт. Концептуальні ознаки щонайперше виявляються в семантиці слова. Саме тому при дослідженні концептів більшість науковців іде від значення мовного знака до змісту відповідного концепту [162, с. 183]. Так, синоніми відображають найбільш актуальні ознаки концепту, а антоніми вказують на зв'язки концептів між собою. За допомогою синтагматичних зв'язків можна виявити способи категоризації концепту, тобто валентність слова показує, як концепт уявляють мовці. Кількісні методи уможливлюють визначення частотності мовних одиниць, що репрезентують концепт, і дають змогу говорити про важливість даного концепту в картині світу. Окрім цього, кількість лексем, що, репрезентуючи концепт, знаходяться в певному лексико-семантичному полі, свідчить про скерованість процесів номінації та важливість певної сфери знань для свідомості. Так, існує так званий закон номінативної роздробленості або диференціації: що обширнішою є денотативна сфера, то важливішим є концепт для мовців [193]. Цей феномен ще називають рекурентністю [162]. Також варто зазначити, що при моделюванні структури концепту важливо не тільки поділити засоби вербалізації на лексико-семантичні групи, а й установити відношення між семантичними класами іменників, дієслів, прикметників і прислівників, їхні зв'язки із семантичним ядром концепту тощо [178].

Ще однією важливою характеристикою концептуального аналізу є поєднання різнорівневих реконструкцій, адже у процесі мовної репрезентації концептуального змісту були задіяні мовні засоби всіх мовних рівнів. Тому, аналізуючи мовні засоби вербалізації концепту, ми звертаємося до лексико-фразеологічних засобів, структур речень та навіть цілої сукупності текстів, адже в них розкривається сутність концепту.

Також варто згадати семантико-когнітивні методи когнітивного дослідження концептів З. Д. Попової та Й. А. Стерніна. Вчені пропонують такий алгоритм аналізу вербалізованих концептів: 1) побудувати номінативне поле концепту; 2) проаналізувати семантику мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту; 3) інтерпретувати результати опису семантики мовних засобів, виділивши когнітивні ознаки, що формують концепт, як ментальну одиницю; 4) верифікувати отримані результати когнітивного опису в носіїв мови (цей етап не є обов'язковим, якщо дослідник сам є носієм мови); 5) описати вміст концепту у вигляді переліку когнітивних ознак [162, с. 84]. Наступні кроки дослідника залежать від того, чи його метою є опис семантики мовних одиниць або ж моделювання концепту як одиниці свідомості. Якщо дослідник прагне змоделювати структуру концепту, то йому необхідно описати його макроструктуру (при цьому уналежнити когнітивні ознаки до образного, інформаційного компоненту чи до інтерпретаційного поля), описати категоріальну структуру концепту (визначитися з ієрархією когнітивних класифікаційний ознак), описати польову структури концепту (ядро, ближня та дальня периферія).

Досліджуючи вербалізовані концепти, вчені також вдаються до експериментальних методик. Зокрема, цілеспрямований і нецілеспрямований (вільний) асоціативний експерименти дають змогу виявити ті концептуальні ознаки, які не вміщують тлумачні словники, адже деякі ознаки, містячись в свідомості людей, не зафіксовані в словниках. Особливо це стосується тих концептів, які динамічно розвиваються, адже концепт є ментальним утворенням, зміни в якому залежать від змін у свідомості суспільства, на яке, у свою чергу, впливають зміни в суспільному житті. Експериментальні методи також дають змогу визначити національно вагомі концепти. При нецілеспрямованому (вільному) асоціативному експерименті опитуваним пропонують назвати слово (стимул) на назву концепту. Ця методика допомогає визначити найбільш актуальні ознаки концепту або ж верифікувати результати отриманих досліджень. Під час цілеспрямованого асоціативного експерименту опитуваним пропонують дати визначення слову, яке є ядром концепту, підібрати антоніми, синоніми або ж описати образ, який викликає слово.

Отже, методи вивчення концептів охоплюють цілу низку різноманітних методик, серед яких концептуальний аналіз у єдності різних підходів є найбільш апробованим. Набір прийомів та методик концептуального аналізу, як правило, визначається цілями та фактичним матеріалом дослідження, а також його дискурсивною специфікою.

1. 5. КОНЦЕПТ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

1. 5. 1. Критерії визначення й обсяг поняття «концепт»

Термін *«концепт»* має довгу історію та неодноразово піддавався переосмисленню. Лексема *концепт* (лат. *conceptus* – поняття; вихідна форма *«conceptus»* – пасивний дієприкметник, що інтерпретується як *«зачатий»*) і фіксується у філософських текстах ще з епохи Середньовіччя: «В середньовічній латині, коли початкове значення жило, метафоричний перенос «зародок → поняття» відчувався, мабуть, занадто жваво, а тому їм не зловживали. І навіть у філософських текстах Середньовіччя, наприклад, у Тертуліана (160 – 220), Св. Августіна (354 – 430), Боеція (480 – 524), *conceptus* вживається найчастіше як дієприкметник зі значенням *«зачатий»,* а не іменник зі значенням *«поняття»* [37, с. 35].

Концепт широко використовувався у філософії Середньовіччя як один з основних термінів філософської течії *«концептуалізм»,* що виник у результаті суперечки про природу універсальних понять між реалістами і номіналістами. Одним із видатних філософів того часу був учений-богослов П. Абеляр, який перебував на позиціях помірного концептуалізму. За П. Абеляром, універсалії (термін «універсалія» не мав однозначного тлумачення; під ним розуміли ідеї, уявлення, окремі індивідуальні предмети в сукупності їх властивостей, прототипи речей, природні форми дійсних речей, стану речей або роди і види) – це не речі, але і не назви, це поняття духу, відображення божественного Слова. А концепт – це форма «схоплювання» божественності у вигляді неперсонального поняття [47, с. 11]. Концепти в розумінні філософа постають як логіко-лінгвістичні категорії, що утворюють міст між світом думки і світом буття. Таким чином, у центрі уваги

П. Абеляра виявлялася не річ, не слово як звучання голосу, а слово як значення. Концепт для філософа-богослова був гранично суб'єктивний [47,с. 19].

У зв'язку з цим в «Енциклопедичному словнику» Ф.А. Брокгауза й І. А. Ефрона у статті про концептуалізм можна прочитати, що «концепт або поняття, як таке, не можна видавати за загальне, що існує в предметах; можна зазначити, що існує щось у предметах, з приводу чого виникає концепт. Концепт же сам по собі існує тільки в розумі того, хто пізнає, – але пізнане і поєднане в цьому понятті має об'єктивний характер і обґрунтовано природою речей, як вони створені творцем» [18, с. 42]. Таким чином, сучасні лінгвістичні тлумачення терміна «концепт» пов'язані з контекстом досліджень, що проводяться на перетині мовознавства і філософії (Н. Д. Арутюнова, С. О. Аскольдов, А. Вежбицька, К. Ю. Голобородько, Л. В. Дмитренко, С. А. Жаботинська, Г. В. Колшанский, М. П. Кочерган, О. С. Кубрякова, Л. А. Лисиченко, М. М. Полюжин, Є. В. Рахіліна, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, В. М. Телія, Р. М. Фрумкіна та інші).

Одне з перших визначень концепту належить А. Вежбицькій, яка інтерпретує його як об'єкт зі світу «Ідеальне», що має ім'я і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність» [37, с. 54]. Подальший розвиток лінгвістичних наук зумовив значну розгалуженість тлумачення терміну «концепт».

У ході інтенсивного розвитку концептологічних досліджень у лінгвістиці виникло безліч визначень концепту, які частково перетинаються і взаємодоповнюють одне одного. Концепт трактується як «уявлення»; як «алгебраїчне вираження значення»; «ключове слово культури»; «згусток культури у свідомості людини», «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово», «основний осередок культури в ментальному світі людини»; як знання про позначуване у всіх його зв'язках і відношеннях; як дискретна одиниця колективної свідомості; як «зерно першосмислу»; як «квант знання», «семантичний ембріон», або «смисловий ген» значення мовного знака; як інформаційна структура свідомості; суб'єктивне відображення досвідних даних; інваріант значення лексеми; складний комплекс ознак, який використовується для опису фрагмента світу або частини такого фрагмента [259] і таке подібне.

Також концепт став розглядатися як «поняття практичної (повсякденної) філософії», «оперативна одиниця в розумових процесах», «базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда», «зародок слова», «квант структурного знання», «логоепістема» [259]. Дослідники (С. А. Жаботинська, В. В. Жайворонок, М. П. Кочерган, В. І. Карасик, З. Д. Попова, Г. Г. Слишкін, О. О. Селіванова, І. А. Стернін тощо) вважають, що наведені вище визначення не є взаємовиключними, а лише підкреслюють різні способи формування концепту. Наразі можна виокремити кілька підходів до розуміння і визначення концепту.

1. 5. 2. Психолінгвістичний підхід до розуміння концепту

Психолінгвістичне розуміння концепту відображено в працях О. О. Залевської, І. Б. Штерн, М. М. Болдирєва, О. Є. Єфименко та ін. Так, О. О. Залевська проводить чітке розмежування між концептами як надбанням індивіда і конструктами як редукованими на логіко-раціональній основі продуктами наукового опису концептів, таких, як значення і поняття [47, с. 6 – 12]. На думку дослідниці, концепт – це «базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда та підкоряється закономірностям психічного життя людини й унаслідок цього за низкою параметрів відрізняється від понять і значень як продуктів наукового опису з позиції лінгвістичної теорії» [47, с. 8].

Психолінгвістичний підхід висуває на перший план особистісний фактор у формуванні та реалізації концепту в повсякденній комунікації, підкреслює його спонтанний, афективний характер, що часто залежить від конкретної ситуації. Однак, як зазначає А. Х. Мерзлякова, вивчення індивідуальних концептів має низку проблем: по-перше, індивідуальні концептосфери формуються під впливом безлічі факторів, у тому числі зовнішніх відносно до особистості та прихованих від дослідника, урахування всіх цих моментів практично неможливе; по-друге, індивідуальний концепт перебуває в постійній варіації, розвитку, тобто необхідно враховувати часовий фактор; по-третє, не можна

не зважати на фактор інтерпретатора, оскільки часто факти, які спостерігаються, «пропускаються» і оцінюються через індивідуальний досвід дослідника, що часом призводить до суб'єктивності в описі результатів (люди схильні «приписувати» власне бачення ситуації іншим, дослідник не є винятком з цього правила) [178, с. 21].

1. 5. 3. Формування історико-культурологічного витлумачення концепту

Культурологічне, чи *історико-культурологічне* розуміння концепту виділяється в рамах лінгвокультурології, яка застосовує термінологічний апарат когнітивної лінгвістики. Про концепт як явище культури написано чимало наукових робіт, серед окремих досліджень можна назвати праці Н. Д. Арутюнової, С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, Г. Г. Слишкіна та інших.

Дослідники найбільш важливим вважають той факт, що концепт – це відбиток культури. Наприклад, Н. Д. Арутюнова потрактовує концепт як поняття практичної (повсякденної) філософії, що є результатом взаємодії низки чинників, таких, як національна традиція, фольклор, релігія, ідеал, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття і система цінностей [6, с. 3]. Ю. С. Степанов під концептом розуміє «згусток культури у свідомості людини», «ментальний продукт культурного соціуму», «основну ланку культури в ментальному світі людини» [192, с. 40]. Концепт за С. Г. Воркачовим – це «не просто універсалії, загальні властивості широкого класу предметів, а духовні сутності, здатні забезпечувати зв'язок між різнопорядковими ідеями світу... Концепти – елементи духовної культури людини, створені ним для розуміння самого себе і свого місця в світі» [47, с. 17].

Ю. С. Степанов розглядає концепт як багатошарове утворення, виокремлюючи в ньому 1) активний (новітній, найбільш актуальний) шар концепту; 2) пасивний (історичний) шар; 3) внутрішню форму («буквальний сенс»), яка в багатьох випадках не усвідомлюється мовцями і відновлюється лише дослідниками у вигляді етимології [192, с. 48 – 55]. Концепт, таким чином, складається з історично різних шарів, які є результатом культурного життя різних епох. На думку Ю.С. Степанова, «концепт – це те, за допомогою чого людина – пере-

січна, звичайна люина – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї» [192, с. 43].

1. 5. 4. Засоби об'єктивації концептів у рамках лінгвокогнітивного підходу до поняття «концепт»

Лінгвокогнітивний підхід представлено в роботах А. Ф. Андруся, А. П. Бабушкіна, Т. М. Єфименко, О. С. Кубрякової, Л. С. Піхтовнікової, З. Д. Попової, І. А. Стерніна, В. М. Телії, Д. О. Чистяка. Дослідження з когнітивної лінгвістики розглядають свідомість на матеріалі мови і сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень [18, 133, 162, 193].

У межах цього підходу акцент ставиться на пізнавальному боці концепту, розглянутого як результат діяльності із фрагментації та категоризації знань та уявлень про дійсність (а не самій дійсності). У такому випадку застосовуються методи когнітивної лінгвістики. При цьому засобами об'єктивації концептів виступають всі типи лексичних та граматичних значень одиниць мови, невербальні ідіосимволи універсального предметного коду, лакуни і т. ін. [162, с. 36]. Як зазначає С. Г. Воркачов, «лінгвокогнітологічні дослідження мають типологічну спрямованість і сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень. У тенденції вони орієнтовані на семасіологічний вектор: від сенсу (концепту) до мови (засобів його вербалізації)» [47, с. 6].

За визначенням О. С. Кубрякової, «Концепт – термін, що слугує поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [254, с. 90].

У рамах *лінгвокогнітивного* напряму формується розуміння того, що не всі концепти можуть мати вербальну презентацію. Так, за словами О.С. Кубрякової, частина концептів має мовну «прив'язку», інші представлено в психіці особливими ментальними репрезентаціями – образами, картинками, схемами [254, с. 90]. З. Д. Попова та І. А. Стернін припускають можливість існування невербалізованих

концептів (наприклад, *«старожони»*), потенційних концептів (наприклад, *«крисоводи»*); дослідники також вважають, що не всі концепти мають етнокультурну і ціннісну складові частини (наприклад, *побутові концепти, просторові та часові концепти*).

Крім того, низка дослідників (Л.В. Адоніна, В.І. Карасик та інші) також застосовують *логічний*, або *логіко-семантичний*, *лінгвістичний*, *лінгвокультурологічний* та *художньо-концептуальний* підходи до розуміння концепту. З погляду останнього підходу *(художньо-концептуального)* концепт розуміється як ідея художнього твору. У зв'язку з цим В.В. Красних говорить про функціонування концепту в тексті і про когнітивний характер діяльності автора тексту й читача: при породженні тексту точкою відліку є концепт, який зумовлює смислову будову тексту, а при сприйнятті тексту реципієнт іде у зворотному напрямку: від тексту (його вербально вираженої форми) до концепту [110, с. 70 – 71].

Логічний підхід до розуміння концепту полягає в тому, що концепт розглядається «у рамках репрезентаційної семантики, закоріненої на філософській платформі об'єктивізму» [178, с. 38]. О. О. Жулавська з цього приводу зазначає, що «з позицій об'єктивістської філософської платформи мовний знак постає як матеріальна сутність, яка набуває значення лише тому, що репрезентує речі, які лежать поза межами мови; мовні знаки є посередниками між світом матеріального (реально існуючими фізичними предметами і відношеннями) та світом ідеального (думкою індивіда про реальний світ)» [178, с. 38].

Лінгвокультурологічне розуміння концепту виражається головним чином в акцентуалізації його ціннісного елемента (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін) і закріпленості за певним способом мовної реалізації (С. Г. Воркачов). На думку С. Г. Воркачова, концепт – це одиниця колективного знання / свідомості (яка відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою [47, с. 275].

Лінгвокогнітивний і *лінгвокультурологічний* підходи не є взаємовиключними. Слушним є міркування С. Г. Воркачова: «відмінності в підходах до концепту когнітивної семантики і лінгвокультурології в достатній мірі умовні і пов'язані не стільки із загальними завданнями

цих дисциплін – типологією і моделюванням подання знань у мові, – скільки з технікою виділення об'єкта дослідження і методикою його опису» [47, с. 6]. За В.І. Карасиком, «концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є вихід у концептосферу соціуму, тобто врешті решт, у культуру, а концепт як одиниця культури є фіксація колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами щодо індивіда: *лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрям від культури до індивідуальної свідомості*» [110, с. 139].

1. 5. 5. Інтегративний підхід як спосіб об'єднання різних витлумачень поняття «концепт»

У зв'язку з різноманіттям підходів та потрактувань поняття «концепт», лінгвісти приходять до висновку про користь об'єднання різних підходів у розумінні концепту, що виражається в *інтегративному* підході. Наприклад, Г. Г. Слишкін каже про становлення такої дослідницької моделі, як лінгвокультурна концептологія, де об'єднуються методичні прийоми двох основних підходів – лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного [185, с. 19].

С. Г. Воркачов слідом за О. С. Кубряковою називає концепт «парасольковим терміном», що «покриває» предметні галузі декількох наукових напрямів: перш за все, когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення і пізнання, зберігання і переробки інформації, а також цей термін припустимий для лінгвокультурології» [31, с. 5].

Представники наявних підходів розуміння концепту вважають, що мова забезпечує кращий доступ до опису та визначення природи досліджуваного явища. На думку С. Г. Воркачова, репрезентація концепту в мові найчастіше приписується слову, а саме слово отримує статус імені концепту – мовного знака, що передає його зміст [31, с. 272].

Іншої думки дотримуються З. Д. Попова та І. А. Стернін, які вважають, що словесна номінація концепту не є обов'язковою умовою виокремлення концепту як реально існуючої ментальної одиниці й у

принципі не є обов'язковою для існування концепту. Невербалізовані концепти можуть виконувати свої функції одиниць мислення і не знаходити при цьому виходу в мову і комунікацію, але в разі потреби вони можуть бути репрезентовані оказіональними мовними засобами або описово [162].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях велика увага приділяється відображенню різних ціннісних аспектів у мові. При такому підході вивчення вживання комунікантами різних мовних засобів у мовленні залежно від їх психологічних і соціальних характеристик переходить з рамок традиційної лінгвістики в русло прагматики мови. Дійсну причину такого переходу необхідно шукати в тому, що системно-лінгвістичні теорії не завжди можуть пояснити прагматичну сутність багатьох мовних явищ. На допомогу приходить прагматика, яка розглядає знаки щодо адресанта, адресата, який розуміє, що читає і аналізує.

Мовний аспект оцінки в цьому ж плані розглядає і прагмалінгвістика. З прагмалінгвістичного погляду важливо, що мова, будучи засобом спілкування, забезпечує не тільки передачу інформації, а й впливає на співрозмовників, регулюючи тим самим їх соціальні, міжособистісні відносини і ментальні стани.

Г. Г. Матвєєва, визначаючи прагмалінгвістику як дисципліну, яка вивчає питання вибору мовних засобів з готового репертуару для найкращого впливу, вказує, що її актуальність випливає з сьогоднішньої потреби суспільства у створенні ефективних тестів, що переконують та чинять певний вплив; а задоволення цієї потреби пов'язане з вивченням різних аспектів: соціальних, психологічних, індивідуальних тощо [191].

При встановленні актуальних аспектів контекстуальної репрезентації базових політичних концептів і здійсненні лінгвокогнітивного аналізу цих концептів доцільно спиратися на лінгвокогнитивний підхід.

За опису прагматичної динаміки базових політичних концептів – на прагмалінгвістичний погляд; при характеризуванні змісту базових політичних концептів в українській лінгвокультурі, визначенні їхньої структури та універсальних й етноспецифічних компонентів – на лінгвокультурний підхід.

1. 5. 6. Критерії типологізації концептів

Складність при визначенні сутності концепту пов'язана з тим, що й досі немає однозначного рішення і при визначенні типології концептів. Існують різні *критерії типологізації* концептів: 1) за ступенем конкретності – абстрактності змісту: конкретні і абстрактні; 2) за номінованістю в мові: номіновані – неноміновані (лакунарні), 3) за ступенем стійкості: стійкі – нестійкі; 4) за частністю та регулярністю актуалізації: актуальні – неактуальні; 5) за структурою: прості (одноріневі), складні (багаторівневі), сегментні, калейдоскопічні, композитивні; 6) за способом мовного вираження вербалізації їхніх одиниць: лексично-фразеологічні, текстові (вербалізовані цілим текстом), граматичні, синтаксичні; 7) за номінативною щільністю: поодинокі або одиничні, парні («семантичні дублети», антіномічні), групові (синонімічні); 8) за стандартизацією: універсальні (інваріантні), загальнонаціональні (етнічні), групові (що належать до соціальної, вікової, статевої та інших груп), особисті (концепт як надбання індивіда); 9) за сферою вживання: наукові, художні, буденні; 10) за змістом і ступенем абстракції: конкретно-чуттєвий образ, уявлення (розумова картинка), схема, поняття, прототип, пропозиція, фрейм, сценарій (скрипт), гіпонімія, інсайт, гештальт [162].

Вивчаючи семеми слів, що вербалізують концепт, А. П. Бабушкін пропонує методику визначення типу концепту на основі аналізу словникової дефініції відповідної лексеми: «Визначення «згорнуто» у знаку і мислиться за ним у вигляді сукупності сем, що формують семему» [18, с. 54]. Таким чином, А. П. Бабушкін класифікує концепти відповідно до характеру сем, що стоять за конкретними словами, які виражають ці концепти. На думку автора, концепти поділяються на такі типи:

- розумова картинка – образ властивих предмету характеристик; семи гами кольорів, лінійних, об'ємних параметрів, особливостей конфігурації тощо: *ромашка*, *бульдог*;

- схема – зразок, що втілюється у просторово-графічних (об'ємних і контурних) семах: *горизонт, річка*. Схема нагадує розумову картинку, але вона менш опрацьована («промальована») у деталях;

- фрейм – сукупність збережених у пам'яті асоціацій. Концепт-

фрейм імплікує комплексну ситуацію; його можна зіставити з «кадром», у рами якого потрапляє все, що є типовим і суттєвим для даної сукупності обставин: *базар, зима*;

- інсайт – «упакована» у слові інформація про конструкцію, внутрішній устрій або функційне призначенння предмета: *парасолька, окуляри*;

- сценарій (скрипт) – ідея, яка реалізує в семантичному плані свого вербального вираження сему руху, динаміки розвитку; він завжди має сюжетний характер, і слово виступає в ролі заголовка для серії стереотипних дій: *бійка, лекція*;

- логічно-конструйований концепт – розумове утворення, позбавлене образних характеристик; він прирівнюється до поняття в його традиційному потрактуванні як результату раціонального відображення й осмислення: *літак*;

- калейдоскопічний концепт – сутність, виражена в абстрактних найменуваннях із широким колом власних асоціацій: *життя*;

- гіперонім – номінація, що співвідноситься з родовим поняттям та виражає архісему, загальну для певної кількості гіпонімів (слів, що співвідносяться з видовим поняттям): *птах, одяг* [18, с. 65 – 99].

А. П. Бабушкін відзначає, що між концептами різних типів не існує різко окреслених меж. Вони характеризуються відносною рухливістю, здатні «стиратися» з плином часу і формуватися заново [18, с. 56].

Типологія концептів (схема, фрейм, сценарій) відображає способи зберігання та переробки інформації, які тісно переплітаються і в розумовій діяльності людини, і в її комунікативній практиці. На думку дослідників (М. М. Болдирєв, М. В. Нікітін, В. М. Телія та інші), фрейм є найбільш зручним способом представлення знань, найбільш універсальною когнітивної моделлю, що має чітку структуру. В. Н. Телія зазначає, що «концепт – це завжди знання, структуроване у фрейм, а це значить, що він відображає не просто суттєві ознаки об’єкта, а всі ті, які в даному мовному колективі заповнюються знанням про сутність» [194, с. 96]. Т. ван Дейк, який розробляє теорію фреймів, уважає, що одиниці знання «організовані «навколо» певного концепту. На противагу простому набору асоціацій ці одиниці містять основну, типову і потенційно можливу інформацію, яка асоційована з

тим чи іншим концептом» [227, с. 16]. За визначенням М. М. Болдирєва, фрейм – це об'ємний, багатокомпонентний концепт, який представляє собою «пакет» інформації, знання про стереотипні ситуації» [22, с. 36].

На нашу думку, найповнішою є класифікація А. П. Бабушкіна, який типологізує концепти згідно з характером сем, що стоять за конкретними словами, що виражають ці концепти (розумова картинка, схема, фрейм, інсайт, сценарій (скрипт), логічно-конструйований концепт, калейдоскопічний концепт, гіперонім).

1. 5. 7. Визначення структури концепту

Проблема визначення *структури концепту* також цікавить багатьох дослідників (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, В. А. Маслова, З. Д. Попова, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, І. А. Стернін). Однак більшість учених сходяться в тому, що концепт являє собою неоднорідну одиницю мислення. Згідно з В. І. Карасиком, концепт є (як мінімум) тривимірним утворенням, що містить *предметно-образний, понятєвий та оцінний складники. Предметно-образний* зміст концепту зводиться до цілісного узагальненого сліду в пам'яті, пов'язаному з певним предметом, явищем, подією, якістю [110, с. 151]. До *понятєвого* боку концепту дослідник уналежнює «мовну фіксацію концепту, його позначення, опис, ознакову структуру, дефініцію, порівняльні характеристики даного концепту відносно до того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано» [110, с. 8]. Центром концепту (культурного) є *ціннісний* елемент. Слідом за В. І. Карасиком, ціннісний бік концепту як визначальний компонент називає Г. Г. Слишкін. Ціннісні уявлення про будь-які феномени виникають тоді, коли вони відображають суспільні ідеали, важливі як для індивідуума, так і для колективу [31, с. 27]. Всередині ціннісного елемента Г. Г. Слишкін виокремлює аспекти оцінності й актуальності: «аспект оцінності виражається в наявності оцінного складника в денотаті мовної одиниці, що є ім'ям концепту, у властивих цій одиниці оцінних конотаціях, у сполучуваності цієї одиниці з оцінними епітетами; аспект актуальності реалізується в кількості мовних одиниць, які є входами в даний концепт, у частотності їх уживання в реальній комуніка-

ції, в здатності даних одиниць ставати джерелом метафоричного перенесення» [31, с. 139].

Г. Г. Слишкін виокремлює в структурі концепту чотири зони: основні – інтразону (ознаки концепту, що відображають власні ознаки денотата), екстразону (ознаки концепту, витягнуті з паремій і переносних значень) та додаткові – квазізону і квазіекстразону, пов'язані з формальними асоціаціями, що виникають у результаті співзвуччя імені концепту з іншим словом, використанням евфемізмів тощо [31, с. 60 – 66].

Дослідники З. Д. Попова та І. А. Стернін теж пропонують розмежовувати *зміст концепту і структуру концепту.* Згідно з їх ученням, до структури концепту входять базові компоненти різної когнітивної природи – *чуттєвий образ, інформаційний зміст та інтерпретаційні поле.* Чуттєвий образ кодує концепт для розумових операцій. Образний компонент у структурі концепту неоднорідний, він складається з двох компонентів: 1) перцептивний образ, що формується у свідомості носія мови в результаті відображення ним навколишньої дійсності за допомогою органів почуттів і містить зорові, тактильні, смакові, звукові та нюхові образи (троянда *червона,* лимон *кислий*), 2) когнітивний (метафоричний) образ, сформований за допомогою метафоричного осмислення відповідного предмета або явища, який відсилає абстрактний концепт до матеріального світу *(«душа» – дім*). Когнітивні образи важче формуються й інтерпретуються порівняно з перцептивними [162]. І. А. Стернін підкреслює, що «базовий когнітивний шар із чуттєво-образним ядром є в кожного концепту, інакше концепт не може фіксуватися в універсальному предметному коді як дискретна одиниця мислення...» [193, с. 59].

Інформаційний зміст концепту містить основні, найважливіші відмінні риси предмета чи явища, які постають у вигляді когнітивних ознак. Вхідні в інформаційний компонент когнітивні ознаки характеризують найважливіші диференційні риси концептуалізованого предмета або явища, його обов'язкові складові частини, основну функцію тощо. Таким чином, інформаційні когнітивні ознаки визначають сутність концепту, їх зазвичай небагато. З. Д. Попова й І. А. Стернін стверджують, що інформаційний зміст багатьох концептів близький до змісту словникової дефініції ключового слова концепту (якщо воно

є), але в нього входять лише ті ознаки, що диференціюють денотат концепту, і виключаються випадкові, необов'язкові, оцінні [162].

Інтерпретаційне поле містить когнітивні ознаки, які інтерпретують основний інформаційний зміст концепту; вони випливають з нього, являють собою певне вивідне знання, або оцінюють його. Інтерпретаційне поле неоднорідне. Дослідники виокремлюють у ньому такі зони, як оцінна, енциклопедична, утилітарна, регулятивна, соціально-культурна, пареміологічна. На думку цитованих авторів, паремії формують особливу зону в структурі концепту, оскільки вони відображають не сучасні, а переважно історичні уявлення про ставлення народу до концепту і розуміння народом різних боків цього концепту. Вчені виділяють характерну рису інтерпретаційного поля – «співіснування в ньому когнітивних ознак, що суперечать одна одній. Подібна суперечливість виділюваних ознак пояснюється... їхньою належністю до інтерпретаційного поля концепту, яке містить «висновок» із різних когнітивних ознак ядра, зроблених у різних умовах, у різні історичні періоди, різними групами носіїв мови» [162].

За З. Д. Поповою й І. А. Стерніним, образ та інформаційний зміст концепту становлять його інформаційний каркас, який має відносно структурований характер. Інтерпретаційне поле, як повітря, пронизує концепт, наповнює його, заповнює «місце» між його структурними компонентами – це найменш структурована частина концепту, вона може бути описана як перелік ознак.

Структура того чи іншого концепту може бути описана лише після того, як встановлено й описано його зміст – тобто виявлені когнітивні ознаки, що утворюють зміст концепту. Зміст концепту внутрішньо впорядковано за польовим принципом – ***ядро, ближня, дальня*** і ***крайня периферія.*** Належність до тієї чи тієї зоні змісту визначається перш за все яскравістю ознаки у свідомості носія відповідного концепту. Опис здійснюється як перелік ознак від ядра до периферії за зменшенням яскравості ознаки [162].

На підставі узагальнення наявного досвіду науковці (З. Д. Попова, А. М. Приходько, І. А. Стернін, І. Б. Штерн та інші) сформулювали й обґрунтували такі характеристики концепту, як цінність, комплексність побутування, обмеженість свідомістю носія, умовність і нечіткість, мінливість, складноструктурованість, трирівне-

ве мовне втілення. *Цінність базується на оцінності й актуальності.* Оцінність зумовлюється наявністю оцінного складника в денотаті мовної одиниці, актуальність базується на продуктивності використання мовних одиниць на позначення концепту. Трирівнева структура концепту зумовлена його одночасною належністю до мови, свідомості та культури. Обмеженість свідомістю носія виявляється в тому, що індивідуальні концепти багатші й різноманітніші від колективних, групових і загальнолюдських, оскільки колективна свідомість і колективний досвід є похідними від свідомості й досвіду окремих індивідів, що формують колектив. Умовність і нечіткість концепту пов'язані із середовищем його функціонування – свідомістю, яка є об'єктивно синкретичною (всі її елементи схильні до взаємопроникнення та взаємного перетинання), в той час як дискретизація (членування) є суб'єктивними рефлексіями в дослідницьких цілях. Мінливість структури концепту пов'язана з мінливістю зовнішнього світу людини і внутрішньої системи цінностей. Концепт не може бути статичним через те, що його зміст постійно збагачується, а обсяг збільшується за рахунок появи нових ознак. Проте, разом зі збагаченням концепту новими асоціаціями відбувається і втрата старих. Складна побудова концепту пояснюється таким чином: концепт не є монолитним утворенням, а характеризується наявністю щонайменше трьох шарів, частина яких може перетинатися з відповідними сферами інших концептів, – *активного, пасивного та внутрішнього*. Активний шар входить у загальнонаціональний концепт, пасивний належить концептосистемам окремих субкультур, внутрішня форма концепту для більшості носіїв культури є не частиною концепту, а одним із його культурно детермінованих елементів. Трирівневе лінгвальне втілення – здатність концепту існувати у вигляді системного потенціалу, суб'єктного потенціалу, текстових реалізацій [170, с. 49].

Культурологічно орієнтована лінгвістика має на меті осмислити специфічну фіксацію культурно значимих явищ та характеристик буття у формі мовних знаків. Представник лінгвокультурології В. І. Карасик вважає основною одиницею цієї галузі лінгвістики культурний концепт – «багатовимірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна і поняттєва сторони» [110, с. 91]. Він вважає, що говорити про наявність імен концептів можна лише в тому

випадку, коли концептуалізована сфера осмислена у мовній свідомості й отримує однослівне визначення. Концептуалізація дійсності реалізується як позначення, виявлення та опис позначення – це виділення того, що актуально для даної лінгвокультури, і присвоєння цьому фрагменту дійсності спеціального знака. Виявлення концепту – це вся сукупність мовних і немовних засобів, які прямо чи опосередковано ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст. Дослідник наголошує, що концепт може мати виявлення, навіть не маючи спеціального словесного позначення. *Опис концепту* – це спеціальні дослідницькі процедури трактування значення його імені і найближчих значень. В. І. Карасик визначає концепт як культурне утворення, вираження об'єктивного змісту слів, що має смисл і тому транслюється у різні сфери буття людини, зокрема у сфери переважно поняттєвого (наука), переважно образного (мистецтво) і переважно діяльнісного (побутове життя) освоєння світу [110, с. 103].

Як тривимірне утворення культурний концепт містить предметно-образний, поняттєвий та ціннісний складники. Образний бік концепту – це зорові, слухові, тактильні, сприйняті нюхом характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті, це релевантні ознаки практичного знання. *Поняттєвий* бік концепту – це його мовна фіксація, позначення, опис, структура ознак, дефініція, порівнювані характеристики даного концепту щодо того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано, їхня головна властивість – голографічна багатовимірна вбудованість у систему нашого досвіду. *Ціннісний* бік концепту є визначальним для того, щоб концепт можна було виокремити [47, с. 103]. Повна відсутність концепту в тій чи іншій лінгвокультурі, на переконання В. І. Карасика, – явище рідкісніше, ніж відсутність однослівного визначення для певного концепту. Відмінність між культурами виявляється в кількісній і комбінаторній перевазі ознак при концептуалізації світу. Пояснення такої переваги вимагає звернення до історії, психології, філософії того чи іншого народу [110]. Ми, слідом за С. Г. Воркачовим, приймаємо тривимірну структуру концепту з предметно-образним, поняттєвим та ціннісним складниками.

І. Б. Штерн розглядає концепт з позицій психолінгвістики, називаючи його ментальним прообразом. Розглядаючи концепт як «двоїс-

ту» ментальну сутність, що має два боки – психічний та мовний, І. Б. Штерн зазначає, що психічний та мовний аспекти розгалужуються в такий спосіб: у психіці це об'єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно-зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, «ідеєю» групи похідних понять; у мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а саме через мову. На переконання дослідниці, концепту як ідеальному об'єкту, що існує лише в людській психіці, можуть відповідати цілком різні ментальні утворення. Тому не тільки різні мови «концептуалізують» світ по-різному, а й за тим самим словом мови можуть перебувати цілком різні концепти [265, с. 191 –194].

Інша представниця психолінгвістичного підходу до проблеми концептів О. О. Залевська [100] звертає увагу на те, що концепт – це явище, яке не піддається прямому спостереженню. О. О. Залевська визначає концепт як базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що підпорядковується закономірностям психічного життя людини і внаслідок цього за багатьма параметрами відрізняється від понять та значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії [100, с. 39].

Позицію О. О. Залевської щодо розмежування концептів, понять та значень поділяє і М. М. Болдирєв. Він зауважує, що поняття відображає найбільш загальні, суттєві (логічно конструйовані) ознаки предмета чи явища, в той час як концепт може відображати одну або декілька будь-яких, не обов'язково суттєвих, ознак об'єкта [22, с. 24]. Концепт і значення рівною мірою представляють собою відображення дійсності. Обидва явища – значення і концепт – когнітивної природи, обидва представляють собою результат відображення і пізнання дійсності свідомістю людини. Розмежовуючи концепт і значення, вчені протиставляють їх як ментальні одиниці, що виокремлюються, відповідно, в когнітивному і мовному пізнанні людини та утворюють сам зміст цих видів пізнання. Концепт – продукт когнітивного пізнання людини, значення – продукт мовного пізнання [162, с. 91 – 94]. О. Є. Єфименко розуміє концепт як «локалізоване ментальне утворення, що відбиває об'єктивний світ» і також дотримується думки, що концепт не збігається з поняттям та із значенням слова, а має більш

широкий зміст, що охоплює різноманітні зв'язки явища в картині світу і слова у мовній системі [97].

У лінгвістичному енциклопедичному словнику за редакцією В. Н. Ярцевої автор статті «Поняття» Ю. С. Степанов пояснює «поняття (концепт) як явище того ж порядку, що і значення слова, але розглядається в дещо іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень та форм, які досліджуються як у мовознавстві, так і в логіці» [255, с. 384]. Як бачимо, дослідник дає чітке протиставлення й зіставлення поняття і концепту. В. В. Жайворонок теж цілком справедливо наголошує на тому, що поняття і концепт – терміни різних наук. Якщо перше належить до сфери філософії і логіки, то другий є прерогативою лінгвософії. «Поняття зазвичай утілюється в найближчому значенні слова. Концепт – це й зміст поняття, й смисл (а частіше комплекс смислів) слова» [98, с. 53]. О. О. Селіванова розуміє поняття як частину концепту. Вона стверджує, що на рівні поняття на етапі інтеріоризації починається вербалізація знань про об'єкт. Але для запобігання небажаної омонімії у роботі «Когнітивна ономасіологія» вчена використовує замість терміна концепт інший термін «на позначення тієї структури, яка становить базу для наступного превербального етапу внутрішнього програмування – ментально-психонетичний комплекс» [179, с. 98]. К. Ю. Голобородько також зазначає, що «поняття як категорія логіки відрізняється від концепту» [78, с. 28]. Однак є автори, що відзначають рівнозначність поняття і концепту (О. М. Цапок), зауважуючи при цьому, що концептами вважаються ті поняття, які конкретизуються і репрезентуються у мовній системі лексичними значеннями [261, с. 11].

У нашій роботі ми дотримуємося поглядів тих дослідників, які розрізняють терміни «концепт», «поняття» і «значення». Зокрема Ю. С. Степанов у передмові до монографії «Константи. Словник російської культури. Досвід дослідження» відзначає, що термін «концепт», який закріпився останнім часом у культурології, на відміну від терміна «поняття», який головним чином використовується в логіці та філософії, вживається для номінації змісту поняття. Інакше кажучи, «значення слова – це той предмет чи ті предмети, з якими це слово правильно, відповідно до норм певної мови вживається, а концепт –

це смисл слова. У науці про культуру термін «концепт» уживається – коли абстрагуються від культурного змісту, а говорять тільки про структуру, – взагалі так само, як у математичній логіці. Аналогічно розуміється зміст слова у сучасному мовознавстві» [192, с. 42].

Попри розмаїття визначень і підходів до поняття «концепт», більшість дослідників погоджуються на тому, що концепт – оперативна одиниця свідомості, ментальне утворення, що має образний та емоційно-оцінний потенціал, етнокультурну специфіку, тривимірну структуру з предметно-образним, поняттєвим та ціннісним складниками, і є базовою одиницею універсального предметного коду людини.

А картина світу – це сукупність уявлень людини про довкілля, це ядро світогляду людини, що містить основні властивості світу. Концептуальна картина світу – це глобальна цілісна система понять про сукупність реалій довкілля, що знаходиться у розпорядженні індивіда. ККС засобами мови перетворюється у мовну картину світу. МКС розуміється як відображення в мові ККС та мовні засоби вираження знань про неї. Мовна і концептуальна картини світу не віддзеркалюють дійсність, а інтерпретують її.

Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна картина світу універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, водночас мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу.

Концептуальна картина світу ґрунтується на спільності законів людського мислення, а мовна картина світу робить можливим збереження і передачу національної специфіки сприйняття дійсності.

Структурними одиницями концептуальної картини світу виступають концепти, мовної картини світу – семантичні поля, тобто наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу і лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу – принципова відмінність між концептуальною та мовною картинами світу. Мовна картина світу пов’язана із ненауковим (наївним) варіантом концептуальної картини світу.

Існують різні методи концептуального аналізу, які залежать від характеру дослідження, від аналізованого матеріалу та дискурсу. Спираючись на наявність різних складників концептуального аналізу, ре-

левантними для нашої роботи є такі: при встановленні актуальних аспектів контекстуальної репрезентації базових політичних концептів і здійсненні лінгвокогнітивного аналізу цих концептів ми спираємося на лінгвокогнитивний підхід, за опису прагматичної динаміки базових політичних концептів – на прагмалінгвістичний підхід; при характеризуванні змісту базових політичних концептів в українській лінгвокультурі, визначенні їхньої структури та універсальних й етноспецифічних компонентів – на лінгвокультурний підхід.

Структурна одиниця концептуальної картини світу – концепт – є мінімальною ментальною одиницею, ідеалізованою людиною, вербалізованою за допомогою змістових форм, що постійно поповнюються, має свою структуру, слугує для передачі та збереження культурного та професійного надбання, знань і досвіду людини. Концепт виступає одночасно як засобом передачі змісту, так і носієм цього змісту, а також має здатність зберігати знання про світ, сприяє обробці суб'єктивного досвіду шляхом викладення інформації загальноприйнятими категоріями та класами. Концепт – категорія, ширша за поняття та значення, оскільки він поєднує у собі елементи обох вищезгаданих категорій і при цьому має додаткові характеристики суб'єктивності (асоціативне та емоційне наповнення).

РОЗДІЛ 2 ВАРІАНТИ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ

2. 1. ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС У СИСТЕМІ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

2. 1. 1. Проблематика визначення поняття політичного дискурсу

У сучасному комунікативному просторі на особливу увагу дослідників заслуговує політичний дискурс, оскільки встановлено ще у 50-х роках минулого століття, що зв’язок мови з політичним життям суспільства є досить тісним. Зв'язок мови та політичного дискурсу можна простежити, вивчаючи здійснення впливу на масову свідомість, вивчаючи політичний дискурс як взірець просування демократичних ідей та цінностей. Теоретичні основи поняття «політичний дискурс» визначено представниками оксфордської та кембриджської шкіл у 50-х роках ХХ століття. До найвизначніших робіт аналізу проблематики цього виду дискурсу належать праці Т. ван Дейка, Е. Бенвеніста, Ю. Хабермаса, П. Серіо тощо, вивченню проблем теоретичного, методичного та практичного аспектів політичного дискурсу присвячені праці багатьох зарубіжних та українських учених, зокрема, цей аспект висвітлювали: А. М. Баранов, Д. Болінджер, Т. ван Дейк, Дж. Даймонд, В. І. Карасик, Ю. М. Караулов, О. М. Паршина, О. О. Попов, Г. Г. Почепцов, А. П. Чудінов, М. Шадсон, О. І. Шейгал та інші.

Низка вчених розуміють політичний дискурс у широкому сенсі, наприклад, «політичний дискурс – це сукупність усіх мовних актів, які використовуються в політичних дискусіях, а також правил публічної політики, освячених традицією і перевірених досвідом» [20, с. 6]; «сума мовних творів у певному паралінгвістичному контексті – контексті політичної діяльності, політичних поглядів і переконань, включаючи негативні її прояви (ухилення від політичної діяльності, відсутність політичних переконань) [76, с. 22]; «будь-які мовні утворення,

суб'єкт, адресат або зміст яких підпадає під сферу політики» [212, с. 23].

У своїй роботі «Семіотика політичного дискурсу» Є. І. Шейгал говорить про те, що політичний дискурс у широкому розумінні має реальний і віртуальний вимір. У реальному вимірі політичний дискурс – «це поле комунікативних практик як сукупність дискурсних подій, це поточна мовна діяльність у певному соціальному просторі, яка має ознаку процесовості та пов'язана з реальним життям і реальним часом, а також мовні твори (тексти), що виникають у результаті цієї діяльності, взяті у взаємодії лінгвістичних, паралінгвістичних й екстралінгвістичних чинників» [212, с. 21 – 22]. Віртуальний вимір політичного дискурсу являє собою семіотичний простір, у який включені знаки (як вербальні, так і невербальні), орієнтовані на комунікативну сферу політики. В цей самий вимір включений набір мовних жанрів і дій, специфічних для комунікації в цій сфері і тезаурус висловлювань [212, с. 22].

У вузькому сенсі політичний дискурс – це дискурс політиків, утворений партійними програмами, дебатами в парламенті, урядовими обговореннями і промовами політиків. Він не виходить за межі сфери політики [51, с. 128]. Політичний дискурс формується в контексті функціонування певних політичних інститутів, тобто можна сказати, що «дискурс є політичним, коли він супроводжує політичний акт у відповідній інституційній обстановці» [227].

Ми використовуємо широке тлумачення політичного дискурсу як такого, що має реальний і віртуальний вимір, й уналежнюємо до нього процес і результат породження та сприйняття політичних текстів [180, 83], а також «екстралінгвістичні фактори, що впливають на їх породження і сприйняття»[146, с. 46], оскільки політичний дискурс залежить не стільки від теми або стилю спілкування, а й від таких екстралінгвальних факторів, як той, хто говорить, той, кому говорять, що та в якій ситуації і з якою метою говорять [146]. Тобто, функції політичного дискурсу реалізуються в ході політичного процесу. Під час створення дискурсу мовець, як правило, спирається на особистісні ментальні моделі, події чи ситуації. Такі моделі утворюють суб'єктивні переконання мовця стосовно ситуації. Після формування суб'єктивної моделі ситуації мовець може використовувати її елементи в дискурсі

за допомогою низки конкретних лінгвістичних та дискурсивних стратегій. Як правило, використовується лише частина наявних у мовця когнітивних моделей, в основному, та, яка релевантна поточній ситуації.

2. 1. 2. Характерні ознаки та складники дискурсивного контексту

За Т. ван Дейком, важливою ланкою між ситуативними моделями та дискурсом постають контекстні моделі учасників комунікативної події. Суб'єктивна інформація, що зберігається в таких моделях, відповідає за адаптацію тексту до поточної комунікативної ситуації, а також слугує для оцінки припустимості певних мовленнєвих актів у певній ситуації [227]. Контекстні моделі визначають прагматичну релевантність у термінах тих структур комунікативних ситуацій, із яких конструюється контекст в контекстних моделях учасників комунікативного процесу [227]. Т. ван Дейк розрізняє такі категорії контекстів: 1) установки; 2) події; 3) учасники та різні типи їхніх соціальних, професійних та комунікативних ролей; 4) дії, які вони у певний момент виконують; 5) знання у формі цілей, інформації, думок, емоцій. Контекстні моделі регламентують також стиль, прагматичний вимір політичного дискурсу, визначають, яку інформацію із ситуативної моделі поточної події слід включати в дискурс. Важливою контекстною категорією, яка контролює відбір інформації, є політична ідеологія автора та його аудиторії, яка також може впливати на характер ситуативних значень [125, с. 216 – 221].

Л. Р. Безугла виокремлює такі складники дискурсивного контексту: онтологічний контекст; комунікативний контекст – комунікативна компетенція комунікантів, їхні цілі, стратегії й тактики, код і канал зв'язку; соціальний контекст; психофізіологічний контекст; когнітивний контекст – когнітивні операції та знання комунікантів; психолінгвістичний контекст. Тож, з огляду на те, що стиль автора впливає на створення та реалізацію дискурсу, його також необхідно унaлежнити до дискурсивного контексту [178]. У політичному дискурсі це реалізується у намірі автора впливати на читача.

Важливою рисою політичного дискурсу є співвіднесеність з уча-

сниками (автором та адресатом), а також із комунікативними намірами автора і його певним упливом на адресата [178]. Суспільне призначення політичного дискурсу в тому, щоб породжувати в адресата необхідність певних політичних дій та оцінок. Мета політичного дискурсу – переконати, викликати в адресата намір, створити ґрунт для переконання і спонукати до дії [178].

Характерною ознакою політичного дискурсу є й експресивність. Є. І. Шейгал зазначає, що при сприйнятті політичної інформації люди переважно інтерпретують політичні стимули відповідно до своїх уже сформованих очікувань та диспозицій [212]. Аналізуючи взаємозв'язок між основними компонентами соціально-політичних установок особистості – когнітивним, ціннісним та афективним, деякі автори відзначають особливе значення ціннісних та емоційних компонентів для людей, активно включених психологічно до суспільно-політичного життя [212]. Якщо когнітивний компонент установки представляє у психіці реальність світу зовнішніх об'єктів та ситуацій (знання про дійсність насправді), то ціннісний компонент виражає ставлення людини до цієї реальності, що базується на уявленні про бажане (знання про те, якою повинна бути дійсність).

Австрійська дослідниця Р. Водак підкреслює, що політичний дискурс «перебуває ніби між двома полюсами – функційно-зумовленою спеціальною мовою і жаргоном певної групи з властивою їй ідеологією» [45, с. 24]. Крім того, він визначається як «вторинна мовна підсистема, що має певні функції, своєрідний тезаурус і комунікативний вплив» [48, с. 126]. Сама структура політичного дискурсу зумовлює той факт, що «його дослідження пов'язане з аналізом форми, завдань і змісту дискурсу, що вживається в певних («політичних») ситуаціях і лежить воно на перетині різних дисциплін» [226, с. 46].

У роботі «Сучасна політична лінгвістика» Е. В. Будаєва і А. П. Чудінова висловлюється думка про те, що «мовна діяльність особистості або колективного суб'єкта політики (наприклад, політичної партії) сприймається як відображення існуючої у свідомості людей мовної картини політичного світу. Подібна діяльність може слугувати матеріалом для вивчення індивідуальної, соціумної і національної ментальності» [24]. Ці положення відповідають когнітивному підходу до дослідження сучасного політичного дискурсу.

2. 1. 3. Методи та особливості когнітивного аналізу політичного дискурсу

Слід зазначити, що «методи когнітивного аналізу політичного дискурсу дають змогу реконструювати уявлення людини або групи осіб про навколишній світ, визначити його ціннісні погляди» [180, с. 84]. Крім того, такі методи допомагають скласти «уявлення і про політичну ситуацію, оскільки внутрішні моделі світу – це частина об'єктивної політичної картини» [51, с. 129]. Одним із найбільш актуальних методів у рамах когнітивного методу є аналіз політичних концептів (Г. Лассуелл, А. Каплан та інші), що сформувався під впливом школи аналітичної філософії (Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, Б. С. Грязнов). Саме в рамах «цього напряму дослідники вперше спробували подивитися на світ крізь призму мови як одного з найважливіших соціальних конструктів» [160, с. 131]. М. В. Гаврилова відзначає два основні прийоми аналізу концептів (концепт-аналізу) у політичному дискурсі. Перший прийом «фокусується на відновленні ієрархічних структур сенсу, що містяться в мові політики» [51, с. 130]. У рамах даного прийому дослідники проводять а наліз семантичної структури концептів, будують їхні когнітивні схеми. Другий прийом – історико-етимологічний. У його рамках розглядаються форми вживання в політичних текстах ключових понять соціально-політичної теорії (свобода, мир, нація, революція тощо), їхня еволюція, контексти їхнього застосування. У нашому дослідженні ми використовуємо другий прийом із метою вивчення політичного середовища та відповідних семантичних полів. Такий підхід дає змогу пізнати національну ментальність, з'ясувати, що для народу в різних поліічних ситуаціях було культурно значущим і формувало його систему цінностей.

Надпотужними є концепти, які відображають найважливіші елементи політичної свідомості нації. Політичний концепт є однією з основних одиниць, які утворюють мовну картину світу того чи іншого народу [8], і тому концепт-аналіз політичного дискурсу може слугувати матеріалом для вивчення як індивідуальної, соціумної, так і національної ментальності.

Політичні концепти належать історико-культурній свідомості народу і наповнюються етнокультурним змістом. У цивілізованому сус-

пільстві політика не існує поза культурою і навпаки. Термін «політична культура» увів у науковий обіг І. Гердер. У сучасних дефініціях стверджується, що політична культура ґрунтується на загальній культурі як історично певному рівні розвитку суспільства й людини та містить знання про політику, оцінку політичних явищ, емоційний бік політичних позицій, прийняті в даному суспільстві зразки політичної поведінки, що визначають, як можна і як слід діяти у політичному житті [10, 11, 122]. Як видно, цей складник (загальна культура) політичної культури має пізнавальний, світоглядний характер, що формується на основі концептуальних знань людини про політичну дійсність. Натомість інший складник (політична активність) політичної культури спрямований безпосередньо на суспільство і має прикладний, діяльнісний характер, а саме: «це такий спосіб діяльності соціальної спільноти, особи у сфері політичних відносин, який відображає досягнутий рівень політичної активності суб'єктів [263, с. 348]. Багатогранність політичної культури, що синтезує різні компоненти і рівні, дає всебічне уявлення про сферу політичного життя.

Засобом пізнання, збереження і відтворення культури є мова, яка через колективну свідомість забезпечує народові культурну тяглість у часі та просторі. Своєрідними культурними джерелами в цих просторово-часових площинах виступають концепти, що підтримують життєздатність національної культури. Тому дослідження політичної культури тісно поєднане з лінгвокультурологією, оскільки лінгвокультурологія взаємодіє з когнітивною, комунікативною лінгвістикою, прагмалінгвістикою, лінгвополітологією. Кожна із цих наук поглиблює уявлення про зміст політичного концепту. Формування, становлення і розвиток національних концептосфер не відбувається синхронно: одні народи розбудовують їх еволюційно, поступально, а тому – успішніше, інші, долаючи різного роду перешкоди (політичні, економічні, культурні, мовні тощо), – повільніше і фрагментарно.

В сучасній українській політичній реальності в умовах глобалізації з її неоднозначним потрактуванням традиційних етнокультурних цінностей спостерігається тенденція до усвідомлення національної суспільно-політичної стійкості та гармонії суспільства, тобто готовності до зближення своєї спорідненості з етнічною спільнотою. Це усвідомлення є результатом двобічного процесу: когнітивного (знання про

свій етнос, його прикмети, історію, культуру, стосунки з іншими етносами тощо) та емоційно-аксіологічного (ставлення до свого й іншого етносу та своєї належності до багатокультурного суспільства, прагнення примножувати надбані здобутки, національна гідність, солідарність тощо). Наразі мовознавцями у різних аспектах вивчено такі політичні концепти, як ПОЛІТИК (О. В. Пасечник, Ю. В. Трофимова, Я. П. Яремко), ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ (О. В. Пасечник, Ю. В. Трофимова, Я. П. Яремко), ВЛАДА (О. В. Іванова, К. Є. Лоскутова, М. Д. Невинська), НАРОД (М. Д. Невинська, Я. П. Яремко), ЕТНОС (Я. П. Яремко), НАЦІЯ (Я. П. Яремко), ВОЛЯ (Я. П. Яремко), ВИБОРИ (О. В. Пасечник, Ю. В. Трофимова, Я. П. Яремко), ДЕМОКРАТІЯ (М. С. Волкодав, Д. М. Каліщук), ДЕРЖАВА (К. Є. Лоскутова, О. В. Пасечник, Я. П. Яремко), БАТЬКІВЩИНА (К. Є. Лоскутова, Є. М. Ігнатова), СВОБОДА (Д. М. Каліщук, К. Є. Лоскутова, Я. П. Яремко), КРИЗА (О. В. Іванова, Т. О. Прокоф'єва), ВІЙНА (О. В. Іванова), ТЕРОРИЗМ (О. В. Іванова), РЕЦЕСІЯ (Г. П. Баран), ТОЛЕРАНТНІСТЬ (Б. І. Аболін, Л. С. Банах, Г. О. Бариловська, С. М. Богатирьова, І. А. Долгова, І. А. Ільчук, Н. О. Неровна, С. Г. Растатуєва, І. П. Сінельник, Т. А. Смоляна, К. С. Суміна, Л. В. Юдко та інші), ГУМАНІЗМ (О. О. Дорофєєва, С. М. Жуков, С. О. Силкіна, Т. М. Третьякова та інші), ПЛЮРАЛІЗМ (О. О. Брюханова, Н. І. Іванцова), МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ (О. Д. Вишнякова, Н. М. Гасанова, В. А. Драбовська, І. О. Куприєва та інші) тощо.

Однак питання про комплексне і багатоаспектне вивчення когнітивного змісту концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ у сучасному українському політичному дискурсі та їхня спільна когнітивна природа залишилися поза увагою вчених. Вивчення концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ вважаємо актуальним, оскільки концептуальні поняття *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* відіграють конструктивну роль у самоусвідомленні і самопізнанні суспільства. Вони скріплюють каркас національної концептосфери ПОЛІТИКА. Названі вище сучасні базові політичні концепти слугують єднальною ланкою між вищим (науково-теоретичним, елітарним) рівнем свідомості й нижчим (утилітарно-

практичним, побутовим). Їх узаємодія забезпечує екзистенційну рівновагу, надає сенсу самому буттю людини, оскільки, як відомо, «ідеолого-теоретичне бачення не може потрапляти в полон буденності, повсякденності. Інакше соціальні об'єкти не зможуть піднятися над буденністю і піти в майбутнє» [126, с. 234].

У мовознавстві аналіз концептів активно застосовують у дослідженнях національної ментальності, витлумачуваної як властиві певному соціуму загальні риси світогляду і характеру його представників, що визначають уклад життя, поведінку представника національної спільноти. Через традиції та виховання ментальні риси передаються від покоління до покоління і таким чином впливають на формування особистості і долю людини.

Це не означає, що всі члени соціуму мають ідентичну ментальність. Люди по-різному приймають і засвоюють традиції і ціннісні установки свого етносу. У зв'язку з цим, вважаючи *гуманізм, плюралізм, толерантність, мультикультуралізм* визначальними концептами української ментальності, оскільки вони надають сенсу самому буттю людини, ми не стверджуємо, що вони в рівній мірі притаманні всім, хто вважає себе українцем.

Відтак змістове наповнення концепту залежить від різних чинників, зокрема:

1) опосередковано – від історичного походження концепту, оскільки його визначення, на думку Ю. С. Степанова, складається з історично різних шарів, різних і за часом утворення, і за походженням, і за семантикою. А тому спосіб їхнього результування за самою суттю є генетичним; концепт завжди отримує генетичне визначення [192, с. 60];

2) безпосередньо – від характеру суспільної свідомості, що відображає колективний розум народу, його духовний стан і систему цінностей. Невипадково аксіологічний (ціннісний) компонент є визначальним у структурі концепту: саме у ньому вміщуються ідеалізовані уявлення соціуму про суспільне буття. Цю закономірність стверджує Оксфордський політичний словник, що першоосновою політичної культури вважає «погляди, почування й вартості, що лежать в основі функціонування конкретної політичної системи» [253, с. 524].

2. 2. ЦІННІСНІ ДОМІНАНТИ У КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК СКЛАДОВІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

2. 2. 1. Культура як система цінностей

Поняття культури як системи цінності є одним з основних, що визначають сутність людини. Система цінностей є атрибутом людської свідомості та визначає його діяльність. Філософи говорять про особливий тип свідомості, що обов'язково виникає у процесі еволюції, – ціннісна свідомість. Поряд із пізнанням світу, інформаційною еволюцією, існує ціннісна свідомість і ціннісні відносини як найважливіші характеристики людської життєдіяльності, яка хоч і протікає в реальному, причиново зумовленому світі й у низці аспектів сама реально зумовлена, але одночасно визначається цілеспрямованістю, вибором, що обов'язково передбачає розрізнення і порівняльну оцінку [86]. М. С. Каган також уналежнює ціннісне ставлення до процесу регуляції людської поведінки, який містить також пізнання, проектування і спілкування. Культурно-ціннісна орієнтація, таким чином, є однією з важливих характеристик людського способу пізнання дійсності, а цінності складають основу людського світогляду. Традиційно світогляд поділяється на два рівня: 1) соціально-психологічний – рівень буденної свідомості, на якому ціннісні відносини ще не усвідомлені, а лише закріплені в тій чи іншій формі; 2) ідеологічний – рівень наукової свідомості, на якому ціннісні відносини усвідомлюються і піддаються аналізу (М. Шелер, В. Дильтей та ін.). Спочатку культурно-ціннісні категорії виникають і розвиваються на рівні буденної свідомості, а далі аналізуються свідомістю. Особлива галузь філософського знання – аксіологія, що займається проблемою культурних цінностей, формується лише наприкінці XIX століття. Але в тій чи іншій мірі питання аксіології привертали увагу філософів (Платон, Гегель, Кроче, Вебер та інші) ще з часів античності. В античній і середньовічній філософії питання про цінності було безпосередньо включено до проблем буття.

Взаємозалежність системи цінностей і культури визнається більшістю дослідників. Так, В. В. Кортава визначає культуру як систему

цінностей [30]. Г. П. Вижлецов стверджує, що «культура визначається ступенем здійснення цінностей» [50]. М. С. Каган говорить про особливу аксіосферу культури, що закономірно склалася в історії культури системи конкретних форм ціннісного ставлення людини до світу [108]. Культура, таким чином, визначає ціннісну орієнтацію включеного до неї суб'єкта. Роль культури полягає у вихованні ненаслідуваних форм регуляції поведінки – ціннісних категорій. Тому культурно-ціннісні орієнтації не є чимось раз і назавжди встановленим, вони піддаються змінам відповідно до змін у культурі.

Основним у теорії цінностей є питання про природу культурно-ціннісних категорій. В історії філософії існує три варіанти його вирішення: 1) **натуралістичний** – цінність має біологічні основи (бажання, потреби людини тощо); 2) **вульгарно-матеріалістичний** – цінність є особливою властивістю предмета; 3) **об'єктивно-ідеалістичний** – прихильники цієї ідеї вважають, що цінності існують у світі самі по собі.

2. 2. 2. Натуралістичний підхід до питання природи культурно-ціннісних категорій

Основи **натуралістичного** підходу ми знаходимо у працях античних філософів і вчених XVII – XVIII століть. Епікур уперше проголосив насолоду головною цінністю людського життя. Т. Гоббс і Дж. Локк також висували гедоністичну концепцію, стверджуючи, що цінністю є те, що відповідає бажанням людини, приносить їй задоволення [108]. В основі аксіологічної теорії Б. Спінози лежать також натуралістичні уявлення: він визначав цінність як те, що сприяє самозбереженню людини. Негативною стороною такого підходу є те, що поняття «цінність» стає суб'єктивним, що веде до етичного релятивізму.

Це помітив І. Кант і запропонував свою теорію. Він бачив критерій оцінки людських вчинків у розумі, а не в почуттях, і відповідно до його концепції, цінністю необхідно вважати те, що розум визначив як належне. Зауважимо, що натуралістичні концепції набули широкого поширення і в сучасній західній філософії (позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм).

2. 2. 3. Вульгарно-матеріалістичний підхід до питання природи культурно-ціннісних категорій

Прихильники **вульгарно-матеріалістичної** концепції, що довгий час панувала у вітчизняній філософії, спробували позбутися протиріч вищевикладених теорій. Вони запропонували гранично «матеріалістичний» підхід, згідно з яким цінність властива предмету самому по собі. О. Г. Дробницький, наприклад, указує на те, що в основі ціннісного ставлення лежить потреба людини у предметі, а точніше – користь, надана цим предметом, і стверджує, що «цінність – це властивість предмета» [96]. Негативною стороною даної концепції є ігнорування психологічного боку ціннісного ставлення як категорії мислення. В.В. Кортава відзначає у зв'язку з цим, що «світ цінностей, які телеологічно детермінують свій об'єкт, на який вони спочатку спрямовані, не висить у повітрі. Він закорінений в афективному житті психіки» [130, с. 34].

2. 2. 4. Об'єктивно-ідеалістичний підхід до питання природи культурно-ціннісних категорій

Об'єктивно-ідеалістичний підхід до проблеми цінностей можна виявити в роботах Е. Шефтсбері. За його концепцією, добро у світі є первинним, а в людині від природи закладені уявлення про культурні, моральні цінності. М. Шелер і Н. Гартман також стверджують, що існує особливий світ культурних цінностей, який повинен втілитися в реальному світі [87]. Цей погляд представлено в працях релігійних філософів, які вважають, що уявлення про цінності надані людині Богом. Слабкою стороною цієї теорії є те, що вона не здатна пояснити існування різних систем культурних цінностей.

Наразі у вітчизняній аксіології загальноприйнятою є думка, згідно з якою «буття в цілому, саме по собі і є, і не є ціннісним» [130, с. 25], а речі можуть бути лише носіями цінності, яка виявляється у процесі практичного відношення людини до цієї речі. Сама ж цінність визначається як «значення об'єкта для суб'єкта» [130, с. 25]. Це значення може бути як позитивним, так і негативним, і тому цінність має біполярну структуру: кожній цінності відповідає антицінність. У цін-

нісному відношенні обов'язково повинні брати участь суб'єкт і об'єкт, людина і дійсність. Ціннісне ставлення має дворівневу структуру: воно полягає, по-перше, в осмисленні і, по-друге, в оцінці людиною властивостей і якостей об'єкта. Ціннісне ставлення здійснюється не ізольовано, а в конкретному соціокультурному середовищі, яке вливає на нього певним чином [130].

2. 2. 5. Співвідношення цінності та норми

Ще однією проблемою аксіології є питання про співвідношення цінності та норми [108]. Г. П. Вижлецов вважає норму одним із рівнів внутрішньої структури цінності і фактично зводить норму до соціально-культурної цінності. На наш погляд, більш обґрунтованим є погляд М. С. Кагана, згідно з яким норма і цінність є принципово різними факторами, що впливають на поведінку людини. «Норма є чисто раціональним і формалізованим регулятором поведінки людей, який вони отримують ззовні... Цінність – це внутрішній, емоційно освоєний суб'єктом орієнтир його діяльності» [108, с. 37]. Норма вказує на те, що має бути, а цінність стосується і до сущого, і до належного. Норма сама може бути предметом цінності, піддаватися оцінюванню. Крім того, правильне, відповідне нормі, є одиничним; а те, що є цінністю, – варіативне.

Підкреслимо, що в аксіології відсутня єдина класифікація цінностей. М. С. Каган стверджує, що ціннісні судження мають бути «незацікавленими і ірраціональними» [108], тому він виключає зі своєї класифікації гносеологічні й утилітарні цінності. У його концепції систему цінностей складають моральні, естетичні, релігійні, соціально-організаційні (політичні і правові) цінності. На наш погляд, ця система недостатньо чітка, оскільки релігійні цінності містять інші три типи цінностей, а під соціально-організаційними цінностями найчастіше приховуються моральні чи утилітарні.

У теорії Г. П. Вижлецова [50] система цінностей має багаторівневу структуру, яку складають користь, норма і ідеал. Рівню користі відповідають матеріальні й економічні цінності, рівню норми – соціальні (політика, право, мораль), рівню ідеалу – духовні цінності (релігія, моральність, мистецтво). Загальним негативним моментом обох пред-

ставлених класифікацій, незважаючи на значні відмінності, є те, що до їхньої основи покладено принцип відповідності галузям суспільної свідомості, а не природа самих цінностей. Нижче ми пропонуємо власну класифікацію ціннісних категорій.

2. 2. 6. Основні типи цінностей та поняття про ціннісні відносини

Якщо прийняти визначення цінності як відношення суб'єкта до об'єкта, то слід визнати, що осмислення цінності передбачає виявлення тієї позиції, яка і визначає природу цього відношення. Ще Аристотель зауважив, що не можна звести уявлення про добро (в сенсі «цінність») до одного поняття, і виокремив три концепти добра: 1) власне благо, протипоставлене злу; 2) щастя, протипоставлене життєвій невдачі; 3) задоволення, протипоставлене стражданню. «Благо не може бути чимось всеосяжним загальним і єдиним, – писав Аристотель, – адже тоді воно визначалося б не у всіх категоріях, а тільки в одній» [5, с 58]. Н. Д. Арутюнова відзначає у зв'язку з цим, що «множинність видів добра визначається... різноманітністю цілей у діях людини, суб'єктивністю вимог, що висуваються людиною до життя» [5, с. 631]. Г. П. Вижлецов пише із цього приводу: «Оцінне ставлення – це емоційно пережите співвіднесення об'єктивних властивостей явищ на підставі матеріальних або духовних потреб суб'єкта» [50, с. 13]. Залежно від цих потреб людина і визначає, чи є даний предмет чи явище цінністю. Тому, на наш погляд, в основу класифікації цінностей слід покласти саме позицію, яка визначає систему координат ціннісного ставлення. Спираючись на концепції Н. Д. Арутюнової та Г. П. Вижлецова, ми виокремлюємо такі основні типи цінностей за належністю до понять «добре – погано», «прекрасно – потворно», «корисно – марно» і «корисно – шкідливо», «приємно – неприємно»:

1) етичні (моральні) цінності. Шкала оцінок предмета за наявністю // відсутністю цих цінностей визначається поняттями «добре – погано», що вказують на відповідність певним уявленням про сутність людини. Ціннісні судження, що належать до даного типу, І. Кант визначав як «незацікавлені». Вони застосовні тільки до об'єктів і явищ, пов'язаних із діяльністю людини;

2) естетичні цінності. Ці ціннісні судження є також «незацікавленими» й «ірраціональними», але в їхній основі лежать поняття «прекрасно – потворно», які виражають ставлення до зовнішніх виявів сутності об'єктів і явищ;

3) практичні (утилітарні) цінності. В основі ціннісних суджень цього типу лежить критерій відповідності предмета або явища практичним цілям, потребам людини. Відмінною особливістю даного типу цінностей є наявність двох шкал, за якими проводиться оцінювання: «корисно – марно» і «корисно – шкідливо»;

4) гедоністичні цінності. Природа цього типу цінностей закладена в чуттєвому сприйнятті людини і визначається поняттями «приємно – неприємно».

Чотири виокремлені типи цінностей мають ієрархічну структуру, яка формується від гедоністичного типу до етичного, при цьому етичний тип найбільш значущий. Така структура відповідає етапам аксіологічного аспекту пізнання: на першому етапі формуються первинні емоції, що лежать в основі гедоністичних оцінок, на другому етапі «афективне ставлення людини до зовнішнього світу постає в перетвореному вигляді, у результаті чого формуються похідні емоції і раціональне судження про цінності предмета» [50, с. 31].

Усі чотири типи ціннісного ставлення існують рівноправно, але водночас залежать один від одного. В історії філософії в різні періоди були спроби абсолютизації того чи іншого типу, що приводило до виникнення таких учень, як аскетизм, гедонізм, утилітаризм. Проте, як зазначає В.О. Василенко, «людське буття настільки складне явище, що в кожній конкретній взаємодії з об'єктом бере участь лише одна його сторона» [34, с. 19], тому в кожному конкретному випадку на перший план виступає якийсь один тип цінності.

На формування ціннісного ставлення і його характеру, крім типу цінності, впливає особливий фактор, який ми пропонуємо назвати суб'єктною чи об'єктною спрямованістю оцінки. Сенс його полягає в тому, що оцінка як реалізація ціннісного ставлення може бути спрямована або на іншу людину, притаманні їй властивості чи стосовні її явища (об'єктна спрямованість), або на суб'єкта, що говорить, іншими словами, бути автооцінкою (суб'єктна спрямованість). Ми припускаємо, що саме ця ознака може мати значний вплив на характер оцінки.

Ми також схильні припустити, що суб'єктна спрямованість (перевага інтересів мовця в плані оцінки) більшою мірою характерна для ціннісних відносин утилітарного і гедоністичного типу. Ці типи відносин більш пов'язані з матеріальними основами людського існування, тому визначити цінність будь-якого об'єкта відповідно до утилітарного і гедоністичного погляду суб'єкт може найчастіше відносно до себе як індивіда. Як зазначає Я. Пузиніна, «чуттєві цінності – егоїстичні, цінності для себе» [240, с. 130]. Етичний же й естетичний типи ціннісних відносин більшою мірою мають об'єктну спрямованістю, оскільки оцінка на таких підставах можлива і найбільш важлива для людини лише в суспільстві, в стосунках з іншими людьми. Однак такий розподіл не є однозначним, спрямованість оцінки не має чіткої відповідності в системі типів ціннісних відносин.

Система цінностей має свої внутрішні підсистеми, утворені чотирма типами ціннісних відносин: ***етичним, естетичним, утилітарним і гедоністичним.*** Елементи цих чотирьох підсистем можуть вступати в складні взаємини. Основною структурною одиницею системи цінностей, як і ККС у цілому, є концепт, смислову вершину якого становить оцінний компонент (оцінка).

М. С. Каган визначає оцінку як «емоційно-інтелектуальне виявлення суб'єктом значення об'єкта для цього суб'єкта» [108, с. 37]. Інакше кажучи, це процес і одночасно результат визначення ціннісного ставлення суб'єкта до об'єкта.

О. А. Івін виділяє чотири ***компоненти*** оцінки як процесу: *1) суб'єкт, що оцінює; 2) предмет оцінки; 3) характер оцінки (абсолютна чи відносна); 4) підстава оцінки* [106]. Найважливішим у структурі оцінки виявляється її основа або *підстава* – «те, з боку чого проводиться оцінювання. Та позиція або ті доводи, які схиляють суб'єктів до схвалення, осуду або вираження байдужості у зв'язку з різними речами» [106, с.15]. Саме *підстава* оцінки вказує на її безпосередній зв'язок із системою цінностей.

Серед *підстав оцінки* О.А. Івін виокремлює такі типи: 1) *внутрішні підстави* – почуття, симпатії, антипатії, схильності, байдужості; часто ці підстави пов'язані із соціальними факторами – зразками, стандартами, ідеалами; 2) *зовнішні підстави*, відповідно до них предмет оцінюється як засіб досягнення чи усунення деяких об'єктів,

оцінюваних позитивно або негативно. Утилітарні ціннісні судження мають зовнішні підстави, а решта типів ціннісних суджень мають внутрішні підстави. Необхідно відзначити, що типи оцінок не збігаються з типами цінностей, оскільки предмет або явище можуть оцінюватися не тільки як носії цінностей, а й як носії інших властивостей [106]. М. С. Каган говорить у зв'язку з цим про те, що оцінки можуть бути ціннісними, утилітарними і гносеологічними. Останні оцінюють ідеальні об'єкти з погляду їхньої відповідності дійсності [106].

Основним способом фіксації і передачі оцінки є засоби мови, що реалізуються в політичних концептах, до розгляду яких ми і переходимо.

Тож, залежно від матеріальних або духовних потреб людина визначає, чи є даний предмет чи явище цінністю. Спираючись на концепції Н. Д. Арутюнової та Г. П. Вижлецова, ми виокремлюємо основні типи цінностей, які мають ієрархічну структуру, за належністю до понять «добре – погано», «прекрасно – потворно», «корисно – марно» і «корисно – шкідливо», «приємно – неприємно»: *етичні (моральні) цінності* («добре – погано»); *естетичні цінності* («прекрасно – потворно»); *практичні (утилітарні) цінності* («корисно – марно»); *гедоністичні цінності* («приємно – неприємно»). Усі чотири типи ціннісного ставлення існують рівноправно, але водночас залежать один від одного. На формування ціннісного ставлення і його характеру, крім типу цінності, впливає особливий фактор – суб'єктна чи об'єктна спрямованість оцінки. Ми припускаємо, що саме ця ознака може мати значний вплив на характер оцінки. Система цінностей має свої внутрішні підсистеми, утворені чотирма типами ціннісних відносин: *етичним, естетичним, утилітарним і гедоністичним.*

2.3. ВІДОБРАЖЕННЯ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СИСТЕМИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ

Мова виконує безліч функцій, до числа яких входить також оцінна функція. В оцінці виявляються загальні закони людського мислення і пізнання світу, тому вона є універсальною лінгвістичною категорією. В усіх мовах є такі одиниці, у структурі значення яких у тій чи

іншій мірі представлений оцінний компонент. В.В. Виноградов щодо цього зазначав: «Предметне значення слова до певної міри формується оцінкою, й оцінці належить творча роль у змінах значень» [43, с. 14].

О. М. Вольф дає таке визначення оцінки: «Оцінка передбачає ціннісний аспект значення мовних висловлень, який може інтерпретуватися як «А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) хороший / поганий» [46, с. 4]. В. М. Телія розглядає оцінність у мові як один із типів модальності, як «зв'язок, що встановлюється між ціннісною орієнтацією мовця / слухача і позначається реалією, що оцінюється позитивно або негативно на якій-небудь підставі відповідно до «стандарту буття речей або стану справ у певній картині світу, що лежить в основі норм оцінки» [195, с. 16]. Обидва автори вказують на зв'язок мовної оцінки із системою цінностей суб'єкта, що оцінює. Ця система входить у структуру оцінки як «точка відліку» оцінки, поряд із суб'єктом оцінки, її об'єктом і самим оцінним компонентом [46, с. 190].

У мові існує два основних ***типи оцінних*** значень: *загальнооцінні* (хороший / поганий) і *конкретнооцінні,* що вказують на певний погляд і певний аспект оцінки. Фінський філософ Г. фон Врігт запропонував класифікацію конкретних мовних оцінок, за якою всі оцінки можна розподілити на: 1) інструментальні – оцінюють предмет із боку виконання ним своїх функцій; 2) технічні, або оцінки майстерності – оцінюють людину з погляду виконання нею своїх функцій; 3) оцінки сприяння; 4) утилітарні оцінки; 5) медичні – оцінюють предмет із боку добра для людини; 6) гедоністичні [162]. На наш погляд, ця класифікація може бути зведена до кількох загальніших типів. Н. Д. Арутюнова поділяє конкретнооцінні значення на 1) сенсорно-смакові, або гедоністичні; 2) психологічні, серед яких виділяються інтелектуальні та емоційні; 3) естетичні; 4) етичні; 5) утилітарні; 6) нормативні; 7) телеологічні [7]. Ця класифікація також видається нам недостатньо чіткою, оскільки так звані психологічні оцінки мають або гедоністичні (цікавий – нудний), або утилітарні (розумний – дурний) підстави. До утилітарних підстав зводяться, врешті решт, і нормативні, і телеологічні оцінки.

Оскільки погляд, який визначає оцінну модальність, насамперед, пов'язаний із системою цінностей, нам видається найбільш доцільним

застосувати в ролі підстави класифікації мовних оцінок типи цінностей і відповідно виокремити ***гедоністичні, утилітарні, етичні й естетичні оцінки.*** Предметом нашого розгляду виступають *узуальні* оцінні значення, тобто закріплені у свідомості мовного колективу.

У мові існують різні способи вираження оцінки. Оцінне значення може передаватися: 1) за допомогою словотворчих засобів; 2) спеціальними лексико-граматичними класами слів; 3) словами з конотативними компонентами лексичного значення; 4) цілими висловлюваннями. Розглянемо кожен спосіб докладніше.

Існують особливі елементи словотворчої системи, здатні містити оцінну семантику, – суфікси суб'єктивної оцінки. Відмінною особливістю цих елементів є те, що вони виражають позитивну і негативну оцінку на рівні емоції, не вказуючи при цьому на підставу того чи іншого оцінного ставлення.

У мовознавстві існувало два погляди на статус слів, до складу яких входять суфікси суб'єктивної оцінки. Ф. Ф. Фортунатов і Д. М. Ушаков вважали такі лексеми новими словами, лексичне значення яких, містить оцінну сему. Інші вчені, такі, як М. В. Ломоносов, О. О. Потебня, Л. В. Щерба, В. В. Виноградов тощо, розглядали ці слова як форми основних лексем, що передають оцінні відтінки значення. В основі цієї полеміки лежить питання про статус оцінного компонента у структурі значення слова, який ми розглянемо нижче.

Говорячи про оцінну семантику, у першу чергу, мають на увазі особливі лексико-граматичні класи слів, призначені для побудови оцінних висловлювань, – прикметники, прислівники, слова категорії стану. Однак Г. О. Золотова вважає, що не можна уналежнювати ці слова до звичайних лексико-граматичних класів, оскільки вони «семантично відокремлюються від основного категорійного значення відповідних частин мови (висловлюють суб'єктивну оцінку, а не ознаку дії ситуації, предмета)» [105, с. 18]. Питання про категорійну належність оцінних предикатів нерозривно пов'язане з проблемою відмінностей дескриптивного й оцінного елемента, що є однією з основних у теорії оцінки й аксіології в цілому. Особливість оцінних предикатів, зокрема, загальнооцінних «добре / погано», що відрізняє їх від дескриптивних, полягає в тому, що вони застосовуються до різних класів об'єктів, як зазначає О. А. Івін, «факт надзвичайної широти безлічі

добрих речей безсумнівний» [106, с. 125]. Значний обсяг денотативної належності зумовлений тим, що, «не будучи дескриптивними, оцінні предикати стирають індивідуальність об'єкта... І за позитивною, і за негативною оцінкою можуть стояти різні набори аксіологічно релевантних ознак» [106, с. 129]. Американські вчені А. Айер, Ч. Стівенсон і Р. Хеар розглядали оцінність як одну з комунікативних цілей мовленнєвого акту, пов'язану з діяльністю людини [206]. Вона спрямована на регуляцію її поведінки, а не на фіксацію отриманих знань про світ. Н. Д. Арутюнова також вважає, що «аксіологічна таксономія має дидактичну мету» [8, с. 9], що і відрізняє її від дескрипції. Однак оцінний компонент у повному обсязі позбавлений предметного уналежнення. Це пов'язано з тим, що загальнооцінні предикати «добрий / поганий» можуть виконувати дві різні функції: 1) функція вираження певних психічних станів (позначення емоцій); 2) функція заміщення тих чи інших сукупностей емпіричних властивостей (у порівнянні з еталоном або стандартом). Саме з приводу оцінних предикатів, що виконують функцію заміщення, Р. Хеар зауважує, що «там, де стандарт визначений чітко, судження, що містить слово *добрий*, може бути високоінформативним» [206, с. 12]. Тому думка О. В. Падучевої [138], за якою до ціннісних предикатів не застосовуються поняття істинності / хибності, оскільки ці предикати не містять дескриптивного компонента, видається нам не зовсім коректною.

І в аксіології, і в лінгвістиці робилися неодноразові спроби з'ясування значення загальнооцінних предикатів, яке пов'язувалося найчастіше з поняттями користі або задоволення. Найбільш загальне, на наш погляд, трактування значення цих слів запропоноване Н. Д. Арутюновою, яка вважає, що предикат «добрий» указує на відповідність предмета чи явища ідеалізованій моделі світу, «що усвідомлюється як мета буття людини» [7, с. 5], а предикат «поганий» – на невідповідність цієї моделі. Ця ж думка про співвіднесення бажаного і наявного, що здійснюється в судженні з оцінним предикатом, висловлена польським лінгвістом Я. Пузиніною: «Речення «Х є добре» означає: «Х є таким, яким люди в цілому, конкретна їх група і мовець хочуть, щоб Х було» [241, с. 17].

Ще одним способом вираження оцінної модальності є її включення в лексичне значення найменувань предметів і дій. Іншими сло-

вами, оцінне ставлення можуть передавати не лише спеціальні предикати, а й звичайні лексичні одиниці. Д. М. Шмельов указує на необхідність розрізняти серед лексичних одиниць: 1) слова, які позначають певні емоції і переживання; 2) слова, емоційна значущість яких створюється за допомогою словотвірних засобів; 3) слова, у власному лексичному значенні яких міститься певна оцінка позначуваних ними явищ [214]. Слова першої групи не відрізняються від дескриптивної лексики і самі собою не передають оцінної семантики. Слова другої групи мають формальні ознаки, що дають підстави уналежнити їх до засобів вираження оцінного ставлення. Слова третьої групи мають особливу структуру значення, що відрізняє їх як від оцінних предикатів, так і від неоцінної лексики в цілому.

Традиційно в лексичному значенні розрізняють денотативний, сигніфікативний і конотативний компоненти. Денотативний компонент, як відомо, вказує на співвіднесеність слова з предметом або явищем; сигніфікативний – на співвіднесеність із поняттям; конотативний компонент трактується дослідниками як додатковий щодо денотативного і сигніфікативного, який указує на суб'єктивне ставлення до світу. Наведемо кілька визначень конотації. Так, Л. Г. Бабенко вважає, що конотація – це «периферійна частина лексичного значення, що містить інформацію про мовця, ситуації спілкування, характер ставлення мовця до співрозмовника і предмета мовлення» [9, с. 103]. В. М. Телія: «Конотація – семантична сутність, яка входить в семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні у висловленні» [202, с. 4]. І. А. Стернін: «Конотація – частина значення, пов'язана з характеристикою ситуації спілкування, учасників акту спілкування, певного ставлення учасників акту спілкування до предмету мови» [193, с. 128].

Як видно з наведених дефініцій, конотативний елемент значення не обмежується лише оцінним компонентом, хоч Ю. Д. Апресян вважає, що конотація співвідносна саме з оцінним компонентом і являє собою «несуттєві, але стійкі ознаки поняття, які втілюють прийняту в даному мовному колективі оцінку відповідного предмета або факту дійсності» [1, с. 46]. Однак найчастіше у структурі конотації виокремлюють категорії експресивності, образності, оцінності й емоційності

[77]. Так, В. І. Говердовський фіксує такі конотативні компоненти:

1) ситуативно-психологічні, серед яких а) оцінні (меліоративність, пейоративність), б) експресивні (іронічність, евфемістичність, посилення);

2) соціально-лінгвістичні (жаргонність, розмовність, книжність);

3) мовні, серед яких а) власне мовні (новизна, іншомовність, архаїчність, термінологічність) і б) локальні (діалектні);

4) культурні (ідеологічність і включеність у систему культури) [77].

Найбільш ґрунтовним та повним вважаємо визначення А. П. Загнітка, який витлумачує національно-культурну конотацію слова як додаткові до основного значення семантичні, стилістичні, функційні тощо відтінки, породжені неповторним для кожного етносу осмисленням тих чи інших реалій національної культури з відповідної для неї шкали моральних, етичних, оцінних та інших цінностей [204].

Однак не всі дослідники вважають оцінку конотативним аспектом значення. Так, В. М. Телія розрізняє два типи оцінних значень: власне оцінне й емотивно-оцінне. Власне оцінне значення, на думку лінгвіста, «включається в обсяг денотації» [194]. Це пов’язано з тим, що В. М. Телія передбачає існування якихось об’єктивних цінностей, «властивостей, які сприймаються об’єктивно як добрі або погані» [194]. Тому такі слова, як *горе*, *цікавий*, *мчати*, *негідник* тощо ця дослідниця вважає такими, що виражають об’єктивну оцінку, засновану на раціональному судженні. Емотивно-оцінне значення вноситься до складу конотації, бо воно «детерміноване світоглядом народу» [194]. Це значення здатні передавати мовні одиниці, що виникли в результаті вторинної номінації, як, наприклад, *лишенько, нестися з усієї сили*, *пройдисвіт* тощо.

Г. О. Уфімцева вносить оцінний компонент, який вона пов’язує зі стилістичним, у сигніфікат імені, оскільки «предметом іменування стилістично зазначеного знаку є узагальнене, збірне наднидивідуальне уявлення категорій із галузі соціально-психологічної діяльності носіїв цієї мови, шкала емоційних і оцінних критеріїв» [201, с. 13].

Обидва ці погляди потребують деяких уточнень, оскільки, по-перше, об’єктивних цінностей не існує, бо цінність – це ставлення суб’єкта до об’єкта, зумовлене як об’єктивними, так і суб’єктивними

факторами. А розмежування типів конотації, яке проводить В. М. Телія, визначається двома факторами. Перший фактор – це властивості референта, або, точніше кажучи, наші знання й уявлення про ці властивості. Другий фактор – конкретні лексичні одиниці, які використовуються для позначення цих референтів. Другий фактор є визначним для формування емотивних і стилістичних компонентів значення [194]. По-друге, предметом іменування оцінно маркованого слова є не шкала критеріїв, а результат співвіднесення із цієї шкалою, який не може бути включений у сигніфікат – поняття, що містить уявлення про істотні ознаки предмета. Тому ми розглядаємо оцінне значення як один з елементів конотації, який указує на ціннісне ставлення суб'єкта до предметів і явищ дійсності.

Про оцінну семантику можна говорити також стосовно цілих висловлювань і текстів. При цьому висловлювання сприймається як оцінне навіть за відсутності оцінних предикатів і слів з оцінною конотацією, якщо адресат обізнаний у ситуації. Вираження оцінності в тексті вивчається *герменевтикою*, що досліджує імпліцитні значення. Аксіологічні смисли, наявні у мовних одиницях цих рівнів, більшою мірою належать до прагматики.

Тож, на нашу думку, вичерпним є погляд А. П. Загнітка, який розглядає конотативну семантику у різних напрямах: 1) додаткові семантичні, емоційні, оцінні, прагматичні чи стилістичні відтінки, що супроводжують поняттєво-предметний зміст і виникають унаслідок взаємодії основних значень слів і речень із фоновими знаннями мовців під впливом контексту та мовленнєвої ситуації, надають можливість мовній одиниці виконувати експресивну функцію, створюють особливий колорит мовлення і сприяють досягненню відповідної комунікативної настанови за умови їхнього правильного використання; 2) в стилістиці – одне з основних понять, яке означає додаткові семантичні та стилістичні відтінки, що накладаються на головне значення слова у процесі комунікації й надають висловленню емоційно-експресивного забарвлення (урочистості, невимушеності, фамільярності тощо), певного тону, колориту; для конотації характерні приховані семи, уявлення, семантичні асоціації, емоційна домінантність значення, експресивні-емоційні нашарування, прагматичні відтінки значення та ін.; відтінки значення слова (емоційні, образні та ін.), додаткові до

його денотативного (поняттєвого) значення; 3) у лінгвістиці тексту – елементи смислу повідомлення (висловлення), які виникають із взаємодії вихідних значень речень і слів із фоновими знаннями учасників спілкування під впливом контексту і ситуації; 4) у комунікативній лінгвістиці – додаткові до основного значення слова, фразеологізму, словосполучення, висловлення, тексту (дискурсу) відтінки (в тому числі і національно-культурні), які надають їм особливого, неповторного забарвлення в спілкуванні й корелюють із поставленими комунікативними завданнями [204].

Таким чином, вважаємо, що оцінна модальність пронизує всі рівні структури мови і є невід'ємним компонентом значення її елементів. У цьому виявляється взаємозв'язок мови і мислення, оскільки оцінювання, приписування цінності об'єктам і явищам дійсності, є однією з основних функцій людської свідомості і може здійснюватися за допомогою мови. Процес оцінювання визначаємо як співвідношення предмета чи явища з «ідеалізованою моделлю світу» [204], до якої включаються не всі компоненти і параметри дійсності, а тільки ті, що мають цінність на думку носіїв даної культури. Тому якщо дескриптивні значення фіксують ставлення висловлювання до реальності, то оцінні значення «характеризують відносини між дійсним світом і його ідеалізованою моделлю, сам факт наявності або відсутності відповідності між цими світами, відображення одного в іншому» [204, с. 12].

Система цінностей, як і ККС, отримує своє відображення в мовній картині світу. Однією з особливостей концептів ціннісної системи є те, що вони, будучи переважно абстрактними сутностями, здатні сприйматися як об'єктивно наявні тільки через слово. Річ у тому, що мовні засоби можна розподілити на дві групи відповідно до структури дійсності, інтерпретацію якої вони втілюють: на імена конкретних сутностей і на імена абстрактних сутностей [204]. Основними «видами» реальності є світ матеріальний і світ ідеальний. Відношення означального й означуваного слів, що відповідають предметам і явищам цих двох світів, принципово різні. Слово, денотатами якого є матеріальні об'єкти, відображає реальність. Слово, денотат якого є результатом осмислення складного світу станів, відношень, зв'язків, властивостей і відокремлення їх від агентів і носіїв, саме своїм існуванням наче створює ідеальний об'єкт. Л. О. Чернейко називає таке слово абстрак-

тним ім'ям і каже, що «абстрактна ж сутність може бути сприйнята лише тоді, коли є слово, в якому вона відображена» [209,с. 28]. Цю ж особливість цінності як абстрактної сутності зазначає Л. В. Максимов: «Світ цінностей... локалізований у людській свідомості, локалізований у тому сенсі, що ціннісні уявлення і спонукальні інтенції поведінки не мають аналогів поза свідомістю (хоча, звичайно, можуть мати об'єктивні причини)» [143, с. 36]. Одночасно саме наявність слова, яке називає дану сутність (у нашому випадку – цінність) і виконує роль її матеріального субстрату, дає змогу сприймати цю сутність як таку, що перебуває поза людською свідомістю.

Як писав В. фон Гумбольдт, «слово не служить оболонкою для закінченого поняття, але просто спонукає слухача утворити поняття власними силами, визначаючи лише, як це зробити» [83, с. 165]. Тому ще однією особливістю імен абстрактних сутностей є їхнє існування у двох модусах: «у культурі (колективній свідомості, взятій в її історичній перспективі) і в індивідуальній свідомості (рівень особистісного сенсу)» [83, с. 171]. Національна мовна картина світу містить саме культурний модус існування абстрактного імені, зберігаючи найбільш загальний зміст слова, який О. О. Потебня називав найближчим значенням. Через специфіку ідеального об'єкта інваріантне значення слова, йому відповідного, становить лише частину загального значення. Інша, інколи більша частина значення слова формується на основі життєвого досвіду мовця. У першу чергу це стосується слів, що позначають етичні й естетичні норми. При цьому мова як матеріальний субстрат таких понять накладає на їхнє сприйняття певні обмеження. В системі мови за багато століть її існування відбились і збереглися знання й уявлення народу, мова перетворилася на «самостійний складник даної культури» [169].

Тому, робить висновок Л. О. Чернейко, «особистісний сенс абстрактного імені (в ідіолекті) існує на тлі інтуїтивно усвідомлюваного наділндивідуального сенсу мови» [209, с. 11]. У мовній картині світу зафіксовано основні параметри, що визначають інтерпретацію й оцінки поняття, вкорінені в даній культурно-мовній спільності, причому ці оцінки можуть бути діаметрально протилежними. С. Є. Нікітіна вважає, що народна аксіологія багатошарова: системи цінностей, представлені в різних за часом і характером текстах, не тотожні [209]. Річ у

тому, що мовна картина світу містить різні погляди на абстрактний предмет або явище, з яких мовець обирає варіант, відповідний його світогляду і ситуації. Саме тому ми можемо говорити про універсальність і багатогранність мовної картини світу. Як пише Л. О. Чернейко, «об'єктивну картину малює «сукупний» художник, відображає «сукупний» спостерігач. І цей спостерігач – мова» [209]. Аналіз мовних даних дає змогу виокремити, залежно від різних поглядів, кілька семантичних компонентів, які визначають місце поняття в ціннісній мовній картині світу. Такі компоненти можна розглядати як профілі поняття в термінології польського дослідника Є. Бартмінського, а різні поєднання цих компонентів – як мовні моделі інтерпретації в термінології О. С. Яковлєвої.

У МКС, що реалізує систему цінностей, визначальним елементом значення абстрактного слова стає конотація. Конотативні елементи зумовлюють особливі відношення між словами, що не зводяться до відношень, створюваних десигнативними компонентами значення. Цей особливий тип відношень відображає вплив соціокультурних чинників. Як пише Р. Токарський, у МКС, заснованій на конотативних (оцінних) значеннях слів, «здійснюється проектування цінностей, що існують у людському світі, на світ нелюдських об'єктів» [242, с. 17]. Тому підставою для об'єднання мовних одиниць у семантичні поля у фрагменті МКС, що репрезентує систему цінностей, є позитивна чи негативна оцінка відповідно до тих чи інших типів ціннісних відношень, а не конкретні якості та властивості об'єктів і явищ дійсності. Внаслідок цього «одне семантичне поле може мати відношення через свої десигнації до різних лексико-семантичних груп» [242, с. 21]. Автори колективної монографії «Польові структури в системі мови» [161] уналежнюють семантичні поля, сформовані на основі конотативних ознак, до вторинних, або периферійних. Такі поля перекривають первинні (утворені за істотними ознаками денотатів), об'єднуючи їхні компоненти в польові структури, що пронизують первинні поля [161]. Особливостями вторинних полів є відсутність у їхній структурі ядра та більш слабкі, порівняно з первинними полями, семантичні зв'язки між їх членами, які об'єднує тільки спільність конотації.

Про те, що ціннісні категорії утворюють семантичні поля особливого типу, пише і польський дослідник Я. Пузиніна: «Таке поле ро-

зуміється як область явної іррадіації конкретних центральних цінностей, причому напрями цієї іррадіації позначають... мережу семантичних реляцій» [240, с. 130]. Вона також вказує на розмитість меж такого поля і нечіткість його структури.

Ми вважаємо, що варіанти ціннісної інтерпретації концепту, що існують у системі мови і сформовані тією чи іншою думкою, визначаються трактуваннями даного концепту в чотирьох підсистемах загальної системи цінностей (етичні (моральні) цінності; естетичні цінності; практичні (утилітарні) цінності; гедоністичні цінності), а також суб'єктною чи об'єктною спрямованістю оцінки, оскільки дані варіанти утворюють внутрішню структуру відповідного семантичного поля. При цьому найбільш значущі з них впливають на формування конотативного компонента значення мовних одиниць, що входять у дане семантичне поле, а решта існує потенційно, реалізуючись в особливих контекстах. Необхідно підкреслити, що ми не ставимо на меті проаналізувати всі можливі варіанти культурно-ціннісної інтерпретації концептів, оскільки кількість їх значна. Крім того, «існує багато понять і слів, що викликають сумніви з приводу того, до якої конкретної ціннісної категорії їх уналежнити. Це пов'язано з нечіткістю понять, які формують окремі категорії, з сумнівами, яке поняття є їх центром, а також із тим, що значення оцінно забарвлених слів можуть бути розташовані ближче або далі щодо центру категорії» [162, с. 28]. Наше завдання – виявити найбільш значущі ціннісні трактування концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ у політичному дискурсі й визначити, які з них вплинули на формування культурно-оцінної конотації концептів у системі політичного дискурсу.

Як зазначає В. Г. Гак, відображення національної культури у формах мови «може мати подвійний характер: статичний і динамічний. Статичний аспект полягає у значеннях слів, граматичних формах і конструкціях, динамічний – у їхньому вживанні у висловлюванні» [71, с. 9]. Наше дослідження присвячено динамічному аспекту, оскільки саме він відображає більшою мірою традиційні риси національного сприйняття дійсності, оскільки завдяки динамічному аспекту можна простежити закономірності структурації та семантичного обсягу концепту, він дає змогу експлікувати змістові обшири концепту, специфі-

ку змістової ємності концепту. Ми дослідили базові політичні концепти ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ у їхньому вживанні у висловлюванні, враховуючи зміни у значенні концептів від змін у свідомості суспільства, на яке, у свою чергу, впливають зміни в суспільному житті.

Вживання слів і висловів у мові у більшій мірі зумовлено суб'єктивними факторами.

Дослідження оцінного конотативного елементу значення слів дає змогу виявити систему оцінних стереотипів, що існують в українській лінгвокультурній спільності, адже досліджувані концепти мають адгерентну експресивність – інтенсивну виразність мовного знака, що сформувалася тільки у певному контексті, ситуації, умовах, а не в основному словниковому значенні.

2. 4. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ВАРІАНТІВ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Базові політичні концепти ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ мають такі типи оцінок: етичні (моральні) цінності («добре – погано»); естетичні цінності («прекрасно – потворно»); практичні (утилітарні) цінності («корисно – марно» і «корисно – шкідливо»); гедоністичні цінності («приємно – неприємно»). Той самий елемент системи цінностей може входити в різні підсистеми, іноді навіть займаючи протилежні позиції на оцінній шкалі. Він може бути носієм гедоністичної цінності й етичної антицінності або носієм утилітарної цінності та естетичної антицінності. Він також може входити в одну підсистему і не входити в інші. Крім того, елементи системи цінностей утворюють складні ієрархічні структури всередині однієї підсистеми.

Аналіз варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичних концептів має такі етапи: 1 етап – визначення типу цінності, до якого належить концепт(оскільки оцінна модальність насамперед пов'язана із системою цінностей); 2 етап – визначення типу фактору спрямованості оцінки (ця ознака може мати значний вплив на характер оцінки:

об’єктна спрямованість / суб’єктна спрямованість).

1 етап – визначення типу цінності, до якого належить концепт.

Спираючись на значення концепту, лексичне наповнення концепту, ми розподіляємо фактичний матеріал за такими основними типами цінностей (за належністю до понять «добре – погано», «прекрасно – потворно», «корисно – марно» і «корисно – шкідливо», «приємно – неприємно»):

1) етичні (моральні) цінності. Шкала оцінок предмета за наявністю // відсутністю цих цінностей визначається поняттями «добре – погано», що вказують на відповідність певним уявленням про сутність людини. Ціннісні судження, що належать до даного типу, І. Кант визначав як «незацікавлені». Вони застосовні тільки до об’єктів і явищ, пов’язаних із діяльністю людини;

2) естетичні цінності. Ці ціннісні судження є також «незацікавленими» й «ірраціональними», але в їхній основі лежать поняття «прекрасно – потворно», які виражають ставлення до зовнішніх виявів сутності об’єктів і явищ;

3) практичні (утилітарні) цінності. В основі ціннісних суджень цього типу лежить критерій відповідності предмета або явища практичним цілям, потребам людини. Відмінною особливістю даного типу цінностей є наявність двох шкал, за якими проводиться оцінювання: «корисно – марно» і «корисно – шкідливо»;

4) гедоністичні цінності. Природа цього типу цінностей закладена в чуттєвому сприйнятті людини і визначається поняттями «приємно – неприємно».

2 етап – визначення типу фактору спрямованості оцінки. На формування ціннісного ставлення і його характеру, крім типу цінності, впливає особливий ***фактор,*** який ми пропонуємо назвати ***суб’єктною*** чи ***об’єктною*** спрямованістю оцінки. Сенс його полягає в тому, що оцінка як реалізація ціннісного ставлення може бути спрямована або на іншу людину, притаманні їй властивості чи стосовні їй явища (***об’єктна спрямованість***), або на суб’єкта, що говорить, іншими словами, бути автооцінкою (***суб’єктна спрямованість***).

Проводимо аналіз за такими компонентами оцінки як процесу:1) суб’єкт, що оцінює; 2) предмет оцінки; 3) характер оцінки (абсолютна чи відносна); 4) підстава оцінки.

Як зазначалося вище, найважливішим виявляється *підстава оцінки* – «те, з боку чого проводиться оцінювання. Та позиція або ті доводи, які схиляють суб'єктів до схвалення, осуду або вираження байдужості у зв'язку з різними речами» [106, с. 15]. Саме підстава оцінки вказує на її безпосередній зв'язок із системою цінностей.

Підставу оцінки визначаємо за наявності таких типів: 1) *внутрішні підстави* – почуття, симпатії, антипатії, схильності, байдужості; часто ці підстави пов'язані із соціальними факторами – зразками, стандартами, ідеалами; 2) *зовнішні підстави*, відповідно до них предмет оцінюється як засіб досягнення чи усунення деяких об'єктів, оцінюваних позитивно або негативно.

Утилітарні ціннісні судження мають зовнішні підстави, а решта типів ціннісних суджень мають внутрішні підстави. Необхідно відзначити, що типи оцінок не збігаються з типами цінностей, оскільки предмет або явище можуть оцінюватися не тільки як носії цінностей, а й як носії інших властивостей. М.С. Каган говорить у зв'язку з цим про те, що оцінки можуть бути ціннісними, утилітарними і гносеологічними. Останні оцінюють ідеальні об'єкти з погляду їхньої відповідності дійсності.

2. 4. 1. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу

В українській мовній картині світу одним із головних понять, що визначають специфіку людського культурного існування, є ТОЛЕРАНТНІСТЬ – *здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних*, а також – *особливості поведінки та способу життя інших*. Це терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань; толерантність є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах [246, 247, 248, 251, 260, 263, 264]. На основі аналізу фактичного матеріалу до семантичного поля ТОЛЕРАНТНІСТЬ уналежнюємо мовні одиниці, як із позитивною, так і з негативною оцінною конотацією. Це зумовлено виявленням у контексті співвіднесеності як з поняттями «добре», «прекрас-

но», «корисно», «приємно», так і з поняттями «погано», «потворно», «марно» «шкідливо», «неприємно».

В українських періодичних виданнях [266–290] знаходимо: ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно як **моральний ідеал** з етичного погляду (63%). Це виражено в таких висловлюваннях:

1) *В розділі 1.1 «Політика підтримки сім'ї, дітей та молоді» констатується, що «на сучасному етапі (в Україні) мають місце... криза **толерантності**, прояви ксенофобії... і наслідки, що їх супроводжують: злочинність»* [267];

2) *Читачі сайту «24» вважають, що українці **толерантні** до людей усіх рас, їхні права ніхто не утискає* [290] і таке інше.

Як **предмет гордості** в рамах морального ідеалу толерантність фіксується, наприклад, так:

3) *Денисенко Лариси «Сарабанда банди Сари» – по мультикультурності і міжнаціональній **толерантості** фільм міг би бути трендом для України. Книга Лариси показує, що той расизм, в якому звинувачують Україну абсолютно не актуальний* [269];

4) *Рівно опівночі на Ясельній площі опустили завісу, і тисячі присутніх побачили картину, що символізує **толерантність**, світ, духовне багатство і міжнаціональне взаєморозуміння; «Україна надзвичайно **толерантна** країна та демократична країна», – підсумував він* [267];

5) *Це не лише моя перемога. Це перемога всіх людей, хто вірить у майбутнє без дискримінації, майбутнє, що базуватиметься на **толерантності** й повазі. Це те, чого не зупинять ніякі кордони, це не має нічого спільного з поділом на Схід і Захід* [267];

6) *Генерал також зауважив, що резонанс, який декларації викликали в суспільстві, був «дріб'язковим». «Це такий дріб'язковий резонанс! Якщо б це був серйозний резонанс, вони б вже давно всі висіли на деревах навколо Верховної Ради. Дуже **терпимо**, дуже **толерантно** народ висловлює своє обурення», – сказав він* тощо [267].

Як **соціальний ідеал** ТОЛЕРАНТНІСТЬ розглядається у прикладах:

7) *«Тріумфом свободи і **толерантності**» називають цьогорічний результат «Євробачення»* [267];

8) *Українці стали **терплячіше (= толерантніше)** ставитися до*

іноземців [267];

9) *В Україні розпочалася реалізація проекту «**Толерантність** на уроках історії України», започаткованого благодійним фондом «Перше вересня»* [290]; *У самому центрі столиці влаштували флеш-моб «Посмішка об'єднує Україну!». Організатори кажуть, хотіли здружити країну на **толерантності** й позитиві* [290] і подібне.

В українській МКС люди, що мають **високий соціальний статус**, закликають до ТОЛЕРАНТНОСТІ та пропагують ідеї ТОЛЕРАНТНОСТІ:

10) *Голова Верховної Ради України Володимир Гройсман засудив бійки у Раді і закликав нардепів бути **толерантними*** [290];

11) *Голова Верховної Ради України Володимир Литвин вважає за необхідне ґрунтовно обговорити проблеми **толерантності** в українському суспільстві на засіданні Громадської гуманітарної ради при Президентові України, повідомляє прес-секретар глави парламенту. Володимир Литвин зауважив, що події у Львові 9 травня повинні серйозно стурбувати український істеблішмент напередодні 70-річчя початку Великої Вітчизняної війни 22 червня цього року – історичної дати, яку 53% українців назвали найзначущішим ювілеєм 2011 року...* [290] тощо.

У цих значеннях ТОЛЕРАНТНІСТЬ виявляється як моральний та соціальний ідеал, предмет гордості, як атрибут високого соціального статусу. Оцінка як реалізація ціннісного ставлення переважно спрямована на іншу людину, притаманні їй властивості чи стосовні їй явища, отже говоримо про **об'єктну спрямованість оцінки** з етичного (морального) погляду.

З утилітарного погляду (17%) ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно, оскільки є **умовою нормальної життєдіяльності**, а отже, відповідає практичним цілям, потребам людини, є корисною:

12) *Робота в асоціації виховує взаємоповагу, терпіння, вміння чути одне одного. Одне слово, це прояв **толерантності**, що досягається спільними зусиллями й прагненням зрозуміти тих, хто живе поруч* [268];

13) *За словами Володимира Литвина, українське суспільство функціонує **толерантно**, поки політики не починають втручатись в нього з вирішенням мовних проблем* **[**290**];**

14) *Аби не повторилися трагічні сторінки минулого, вже змалечку скаути вчаться* ***толерантності****, чесності та любові до ближнього* [290] і подібне.

Є необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм (у значенні «корисно для суспільства»):

15) *«Дорогі товариші, які тут говорять про європейський вибір країни бачили, як діє поліція в Англії, Іспанії, Німеччині. Там діють більш жорстко. Ми проявили гуманізм і діяли дуже* ***толерантно*** *до мас людей, що рухаються», – міністр внутрішніх справ України Анатолій Могильов* [290];

16) *Міністр внутрішніх справ України Анатолій Могильов заявляє, що в День Незалежності міліція в Києві «проявила гуманізм» і діяла «дуже* ***толерантно****»* [290] і таке інше.

У цих значеннях ТОЛЕРАНТНІСТЬ виявляється умовою нормальної життєдіяльності, необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм, при цьому оцінка як реалізація ціннісного ставлення переважно спрямована як на іншу людину, так і на суб'єкта, що говорить (автооцінка), отже говоримо як про **об'єктну,** так і про **суб'єктну спрямованість оцінки** з утилітарного погляду.

У рамах гедоністичних (20%) цінностей ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається як така, що **має бути відзначеною**:

17) *Благодійний фонд Олександра Фельдмана започаткував Міжнародну премію за розвиток* ***толерантності*** **[**290**]**;

18) *– Якщо нею зацікавляться, її підтримають, ми введемо ще низку премій –* ***толерантність*** *в релігії,* ***толерантність*** *в міжнаціональних стосунках,* ***толерантність*** *в політиці,* ***толерантність*** *в сім'ї і так далі* [290] і таке інше.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватися негативно в тому випадку, коли **отримані результати не відповідають витраченим зусиллям** (а отже, результат не приносить задоволення), наприклад:

19) *Причина теракту під Радою –* ***толерантність*** *до націоналістів* [271];

20) *«Організація Об'єднаних Націй має бути менш* ***толерантною****, коли йдеться про тривалі конфлікти, включаючи Придністровський регіон, Грузію і Нагірний Карабах* [290] і подібне.

Суперечить людській сутності (чуттєве сприйняття людини «неприємно»):

21) *А всьому світу з демократичними цінностями краще вчасно засвоїти уроки історії і згадати, що свого часу Європа була* ***толерантна*** *з Гітлером, а Америка не була досить рішучою і це призвело до Другої світової війни* [267];

22) *У бою прихильники «****толерантності*** *і космополітизму» використовували кийки і булижники* [267];

23) *Президент… переконаний, що ці заходи «надішлють потужний сигнал расистам», але каже, що таких кроків недостатньо. «Нам усюди потрібна політика нульової* ***толерантності*** *і суворі покарання. Ми маємо бути на чолі. Мусимо подати чіткий, безкомпромісний приклад», – сказав він* [267] тощо.

Також знаходимо приклади **саркастичного ставлення** (у значенні «неприємна недовіра до влади»):

24) *ВИМИСЕЛ – 1) українське громадянське суспільство 2) українська* ***толерантність*** *3) український консенсус 4) український унітаризм* [267]*;*

25) *Жодного жалю – лише* ***толерантність****...Таку* ***терпимість (=толерантність)*** *– наївність у їхніх головах формували багато десятиліть, ставлячи табу на критику мультикультуралізму…* [282] і таке інше.

Отже, з гедоністичного погляду ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається позитивно як така, що має бути відзначеною, негативно може оцінюватися в тому випадку, коли отримані результати не відповідають витраченим зусиллям (а отже, результат не приносить задоволення) або коли суперечить людській сутності (чуттєве сприйняття людини «неприємно»), крім того, зустрічаємо приклади дещо саркастичного (знегативованого) ставлення до ТОЛЕРАНТНОСТІ. При цьому оцінка може бути спрямована як на іншу людину, так і на суб’єкт, що говорить (автооцінка), отже, говоримо про як про **об’єктну,** так і про **суб’єктну спрямованість оцінки** з гедоністичного погляду.

Тож, концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській МКС – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. В етичній підсистемі – це моральний та соціальний ідеал, предмет гордості, до

ТОЛЕРАНТНОСТІ закликають та пропагують її ідеї. В утилітарному та гедоністичному аспектах – це цінність, що закріплена у позитивній оцінній конотації мовних одиниць. Також в утилітарній підсистемі ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватися негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям, результат не приносить задоволення, викликає недовіру.

У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мові в етичній підсистемі основною є об'єктна спрямованість, а в утилітарній та гедоністичній підсистемі – об'єктна і суб'єктна спрямованість: толерантність корисна і для її носія, і для інших.

Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється **позитивно** як моральна цінність (63% прикладів). У рамах морального ідеалу виокремлено такі значення: ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ***предмет гордості, соціальний ідеал,*** маркер ***високого соціального статусу.*** Як утилітарна цінність (17% прикладів) ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно, оскільки ***є умовою нормальної життєдіяльності, є необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм***. Як гедоністична цінність (20% прикладів) ТОЛЕРАНТНІСТЬ сприймається як така, що ***має бути відзначеною (винагородженою)***.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ як гедоністична цінність (4 % прикладів) може оцінюватися **негативно** у тому випадку, коли ***отримані результати не відповідають витраченим зусиллям***, а отже, ***результат не приносить задоволення***, коли ***суперечить людській сутності***, за ***саркастичного ставлення*** (у значенні «неприємна недовіра до влади»).

Таким чином, концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ передбачає наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей: це поведінка або спосіб життя, спрямована на сприймання без агресії думок, які відрізняються від власних. В етичній підсистемі у позитивній оцінній конотації – це моральний та соціальний ідеал: предмет гордості та вияв високого соціального становища. В утилітарній підсистемі у позитивній оцінній конотації ТОЛЕРАНТНІСТЬ – це умова нормальної життєдіяльності та здатність узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. В утилітарній підсистемі в українській МКС ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватися й негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У гедоністичній підсистемі ТОЛЕРАНТНІСТЬ – це позитивна цінність,

яка має бути винагороджена. У потрактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в етичній підсистемі основну роль відіграє об'єктна спрямованість, оскільки відповідність моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем, а з утилітарного та гедоністичного погляду, визначаємо даний концепт як такий, що має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: ТОЛЕРАНТНІСТЬ корисна / марна і для її носія, і для інших.

2. 4. 2. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській мовній картині світу

Поняття МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській культурі тлумачиться як явище суспільного життя, яке полягає у співіснуванні в рамах одного суспільства багатьох культур. Також МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМОМ називають філософський світогляд і філософську теорію, які стверджують, що наявність у суспільстві багатьох культур – це природній стан суспільного життя і до нього треба ставитись відповідно [247]. З погляду МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ крайністю і відхиленням від норми є намагання утвердити в суспільному житті одну єдину «загальноприйняту» культуру, що часто буває у суспільствах тоталітарного типу.

В етичній підсистемі (26%) МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ оцінюється і позитивно. У ролі **морального та соціального ідеалу** поняття виступає у таких прикладах:

26) *Сучасні держави стають все більш поліетнічними. Щоб вирішити суперечки між державою та різними спільнотами чи між спільнотами, все більше держав запроваджують політику* ***мультикультуралізму****, коли держава не намагається асимілювати своїх громадян, але інституційно чи інакше забезпечує потреби різних етнічних і культурних груп* [284];

27) *Денисенко Лариси «Сарабанда банди Сари» – по* ***мультикультурності*** *і міжнаціональній толерантості фільм міг би бути трендом для України* [269];

28) *Щоправда, суттєвою різницею між лібералізмом та* ***мультикультуралізмом*** *є можливість застосовувати ідею колективних*

прав до етнічних груп, тоді як лібералізм наполягає винятково на індивідуальних правах [284] тощо.

Отже, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ з етичного (морального) погляду оцінюється позитивно як моральний та соціальний ідеал, переважає об'єктна спрямованість оцінки, оскільки в аналізованих прикладах МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ приносить користь для інших, а отже оцінка як реалізація ціннісного ставлення спрямована на іншу людину.

У рамах гедоністичних цінностей (74%) МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ сприймається як такий, що **має бути винагородженим, оскільки є корисним**:

29) *Премія Jan Michalski Prize заснована однойменним фондом 2004 року з метою підтримки творчості письменників і сприянню* ***мультикультуралізму*** [272] і таке інше.

Крім того, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ може сприйматися як такий, що **приносить негативний результат:**

30) *В місті одночасно проходили дві акції. Неонацисти вийшли на марш проти* ***мультикультуралізму*** *та толерантності; Своїми діями, внаслідок яких загинули 77 людей, він намагався запобігти* ***мультикультуралізму****… В документі, що налічує більше 1500 сторінок, детально описується поетапний план… боротьби з політикою* ***мультикультуралізму*** [282].

Український мовний матеріал також свідчить про дещо негативну оцінку МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ як такого, що **суперечить сутності людини** (через чуттєве сприйняття людини «неприємно»):

31) *«Зараз ми бачимо те, що називається етнічним розмежуванням. Вони не кажуть, що одна група краща або гірша, ніж інші. Вони просто вважають, що змішування культур,* ***мультикультуралізм*** *це – велике зло, тому що руйнує обидві культури, які змішуються»; І це не лише історія. Зовсім недавно… висловились доволі критично щодо концепції* ***мультикультуралізму*** *– політики, яка спрямована на збереження та розвиток культурного розмаїття і яка чітко резонує з ідеєю появи графи «національність» в паспорті* [284];

32) *Хоча зараз багато хто намагається переконати європейців у користі від* ***мультикультуралізму****, а інші запекло борються з традиційними сімейними цінностям, їхні потуги є марними. Важливо розу-*

міти, що у «європейськості» є споконвічним, що треба плекати і берегти, а що є тимчасовим, і що не варте нашої уваги [282];

33) *Новорічний «сюрприз» від політики* ***мультикультуралізму****. Мігранти в одну ніч скоїли масові напади на жінок у різних містах…* [282];

34) *Цей теракт – цвях у домовину* ***мультикультуралізму****. Немає хороших і поганих націй – існує погане багатонаціональне суспільство* [282]і подібне.

У рамках гедоністичних цінностей МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ приносить користь для інших та / або сприймається як такий, що приносить негативний результат, або навіть суперечить сутності людини, а отже оцінка як реалізація ціннісного ставлення спрямована на іншу людину, тож говоримо про об'єктну спрямованість оцінки.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ представлений менш широко в українському політичному дискурсі. В українській культурно-ціннісній системі зустрічаються випадки потрактування МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ у ролі моральної цінності, але частіше МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ має негативну оцінну конотацію, оскільки сприймається як такий, що приносить негативний результат, або навіть суперечить сутності людини. Як з етичного, так і з гедоністичного погляду, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ отримує об'єктну спрямованість оцінки.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в етичній підсистемі (26% прикладів) оцінюється **позитивно** як ***моральний та соціальний ідеал*** У рамах гедоністичних цінностей (74% прикладів) МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ сприймається як такий, що ***має бути ви нагороджеником.***

Як гедоністична цінність МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ переважно має **негативну** оцінку, як такий, що ***суперечить сутності людини*** (чуттєве сприйняття людини «неприємно»).

Таким чином, концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ тлумачиться як явище, що полягає у співіснуванні в рамах одного суспільства багатьох культур. В етичній підсистемі в позитивній оцінній конотації – це моральний та соціальний ідеал; у негативній конотації – це явище, що суперечить сутності людини. У потрактуванні концепту в українській мові в етичній підсистемі основною є об'єктна спрямованість, а

в утилітарній та гедоністичній підсистемі – об'єктна і суб'єктна спрямованість: МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ корисний і для її носія, і для інших.

2. 4. 3. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту ПЛЮРАЛІЗМ в українській мовній картині світу

В українській МКС ПЛЮРАЛІЗМ означає «доктрину множинності», згідно з якою існує кілька незалежних основ буття чи істинного знання; часто використовується як протилежність монізму («доктрина єдиності») та дуалізму («доктрині подвійності»); характеристику політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях. ПЛЮРАЛІЗМ передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві [246 – 248, 260, 263, 264].

Концепт ПЛЮРАЛІЗМ у рамах морального ідеалу (етичний аспект) (84 %) має позитивну конотацію як **необхідна умова здатності узгоджувати свої дії з моральними нормами (об'єктна спрямованість оцінки)**:

35) *Якщо говорити про наш перший ювілей, то Україна кардинально відрізняється від інших пострадянських країн саме тим, що у нас утвердилася конкурентна* ***плюралістична*** *політична система* [272]*;*

36) *Ще один плюс –* ***плюралізм*** *варіантів вирішення спору, адже, згідно з базовими правилами, перед тим, як остаточно дійти згоди, мають бути розглянуті різні варіанти рішення; Країна, де* ***плюралізм*** *думок – традиція*…[272]*;*

37) *«Є громадська думка. Громадська думка чуйно реагує на ті чи інші події, на роль тих чи інших людей. Це не є офіційною позицією, це не є відображенням офіційної лінії. Це атрибут вільного* ***плюралістичного*** *суспільства, якому хтось або імпонує, чи ні. Щось або хтось», – сказав він* [284]*;*

38) *Мирне контр-зібрання – абсолютно нормальне і навіть корисне явище, адже забезпечує в соціумі* ***плюралізм*** *думок* [284]*;*

39) ***Плюралізм*** *думок у пресі – це гарантія демократичного волевиявлення на майбутніх виборах. Влада має зробити усе для того, щоб захистити ЗМІ та права виборців* [284] і подібне.

Концепт ПЛЮРАЛІЗМ включається також в естетичну підсистему (1,8 %), в основі якої лежить поняття **«прекрасне»** (ідеальне потрактування плюралізму як позиції, згідно з якою існує безліч різних і рівноправних думок; оцінка спрямована на іншу людину – об'єктна спрямованість). Це значення зафіксоване у прикладах:

40) *Щось мені цей дуалізм не дуже до смаку. Не віриться мені в красу, за якою немає правди, хоч убий. Більше того, думаю, що так не буває. Як і, натомість, викликає сумніви правда, котра є всуціль огидною. Це теж щось неприродне. Тому тяжію, принаймні намагаюся тяжіти до* ***плюралізму****, до художньої доцільності* [272];

41) ***Плюралізм*** *– гарний приклад для молоді, яка бере участь у нашій роботі, сприятливий ґрунт для виховання толерантного ставлення до мов і звичаїв…*[268] і подібне.

ПЛЮРАЛІЗМ оцінюється негативно з утилітарного боку (7 %), бо може трактуватися у ролі такого, що **позбавлений звичної логіки** (плюралізм як хаос дій, думок, що є некорисним для суспільства та характеризується автооцінкою – суб'єктна спрямованість), наприклад:

42) *«Мені здається, що* ***плюралізм*** *в одній голові схожий на патологію», – додав він* [284];

43) *Суспільству потрібний* ***плюралізм*** *думок, а не дій. На те, щоб перемогти хаотичними діями, і в найсильнішого сил не вистачить; На цьому працює* ***плюралізм*** *ЗМІ. Обираючи певне ЗМІ як гідне віри інформаційне джерело, особа діє за принципом «свій до свого по своє»* тощо.

З гедоністичного погляду (1,2 %) ПЛЮРАЛІЗМ оцінюється позитивно, оскільки **приносить задоволення** (як іншим людям, так і тому, хто оцінює – суб'єктна спрямованість):

44) *Люди ліберального ухилу, для яких важливими є* ***плюралізм*** *і толерантність, будуть задоволені параграфом 13-м, що «відмінності в розумінні релігійних істин не повинні перешкоджати людям різної віри жити в мирі та злагоді». Водночас люди антиліберального ухилу будуть задоволені параграфами 19 – 21, у яких підтверджено традиційні сімейні цінності, право на життя і попереджено про небезпеки*

агресивного секуляризму [284] і таке інше.

Отже, концепт ПЛЮРАЛІЗМ в українській мовній картині світу позначає універсальність, множинність, багатство тощо. Найрепрезентованішою є етична підсистема, що представлена у позитивній конотації мовних одиниць – необхідна умова здатності узгоджувати свої дії з моральними нормами. Також широко представлено естетичне потрактування, яке також має позитивну оцінну конотацію – ПЛЮРАЛІЗМ як прекрасне. ПЛЮРАЛІЗМ у гедоністичній системі представлений також у позитивній оцінній конотації як той, що приносить задоволення. Утилітарний погляд потрактовує політичний концепт як той, що може бути позбавлений звичної логіки. В утилітарній та гедоністичній підсистемах основну роль грає суб'єктна спрямованість. В етичній та естетичній підсистемах основна роль належить об'єктній спрямованості.

Концепт ПЛЮРАЛІЗМ має **позитивну** конотацію у рамах морального ідеалу (84 % прикладів) як ***необхідна умова здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм***; як естетична цінність (1,8 % прикладів) зі значенням **«*прекрасне*»** (ідеальне потрактування плюралізму як позиції, згідно з якою існує безліч різних і рівноправних думок). У ролі гедоністичної цінності (1,2 % прикладів) ПЛЮРАЛІЗМ оцінюється позитивно як такий, що ***приносить задоволення.***

У рамах морального ідеалу (6 % прикладів) як **негативне** явище, плюралізм – це ***причина порушення моральних норм*** (у результаті подвійних стандартів трактування плюралізму). Як утилітарна цінність (7 % прикладів) може трактуватися негативно в ролі такого, що ***позбавлений звичної*** логіки (плюралізм як хаос дій, думок).

Отже, концепт ПЛЮРАЛІЗМ в українській МКС позначає властивість за значенням «множинний», «різноманітний», «багатий», «універсальний» тощо. В етичній підсистемі у негативній оцінній конотації – це причина порушення моральних норм. В естетичній підсистемі у позитивній оцінній конотації плюралізм – це ціннісне судження, в основі якого лежить поняття «прекрасне». В утилітарній підсистемі в українській МКС у позитивній оцінній конотації – це умова нормальної життєдіяльності, необхідна умова здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. В утилітарній підсистемі ПЛЮРАЛІЗМ у негативній оцінній конотації – це позбавлений звичної ло-

гіки. У гедоністичній підсистемі в позитивній оцінній конотації – це явище, яке приносить задоволення. В утилітарній та гедоністичній підсистемі головною є суб'єктна спрямованість, оскільки, в основі ціннісних суджень даного типу лежить критерій відповідності предмета або явища практичним цілям, потребам людини. В естетичній та етичній підсистемах основна роль належить об'єктній спрямованості.

2. 4. 4. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту ГУМАНІЗМ в українській мовній картині світу

Ще одним із основних політичних концептів, що визначають специфіку людського культурного існування, є ГУМАНІЗМ. В українській мовній картині світу ГУМАНІЗМ розуміється, у першу чергу, як система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя і фізичного та духовного розвитку [247 – 249, 257, 260, 263, 264]. До семантичного поля ГУМАНІЗМ належать мовні одиниці, як із позитивною, так і з негативною оцінною конотацією. ГУМАНІЗМ оцінюється позитивно як моральний ідеал (етичний аспект) (52%), у рамах якого гуманізм розглядається як **предмет гордості**:

45) *Перед приїздом в Україну не знав, що це за країна, – продовжує Хусем Ясім. – Побачив тут відкритих людей, **гуманних**, не задирають високо носа; Хлопець – людина високочесна, **гуманна**, кротка і безмежно перейнятлива* [269] тощо.

Як **соціальний ідеал**:

46) *Українці доволі **гуманні** і справедливі до ворогів. Ми або захищалися, або працювали найманцями за гроші – як наприклад, Іван Сірко у Франції. Ми завжди були вмілими воїнами на рівні з японськими самураями. Але як правило захищалися* [269]*;*

47) *Але у мене сімейна компанія, і мова тут йде не тільки про гроші. Ми цінуємо нашу творчу свободу і прагнемо до **гуманності**, свідомості і етичності»* [269]*;*

48) *На думку Діденка, це нововведення дозволить більш **гуманно** підходити до питання перевиховання громадян, які вперше засуджені за незначні злочини, а також певною мірою вирішить і питання з пе-*

реповненістю місць позбавлення волі [269];

49) *Чумак, зокрема, зазначив, що терористам не вигідно показувати* ***гуманність*** *українського уряду та президента Петра Порошенка*[269] і подібне.

Крім того, гуманізм є **призначенням людини**:

50) *«Хотілося б подякувати всім учасникам акції, адже такі та схожі благодійні заходи – перший та найголовніший крок до формування* ***гуманного*** *суспільства, а дана щорічна благодійна акція була покликана і цього року допомогти всім дітям, що дійсно потребують допомоги* [269]*;*

51) *Місто тоді відзначалося дуже сильною українською інтелігенцією. Сильною чим? Своїм професіоналізмом, товариськістю, людяністю та ідейністю в розумінні відданості високим* ***гуманним*** *ідеалам* [269] і подібне.

Природною властивістю, призначенням людини, наданим Богом:

52) *Міністр освіти та науки Дмитро Табачник вважає, що помилування екс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка є жестом і виявом християнської* ***гуманності****. Про це він сказав в ефірі телеканалу «Інтер»* [269]*;*

53) *«7 квітня кожного року один з трьох найбільших християнських свят. І я думаю, що до свята Благовіщення Пресвятої Богородиці – це жест і вияв християнської* ***гуманності****», – сказав міністр* [269] і так далі.

У значеннях наведених мовних одиниць виявлено моральний бік, тобто ГУМАНІЗМ як моральний ідеал, призначення людини, предмет гордості, як природна властивість,є виявом етичних (моральних) культурних цінностей. У трактуванні концепту ГУМАНІЗМ в етичній підсистемі основну роль грає об’єктна спрямованість (відповідність моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем).

З утилітарного погляду (21%) гуманізм оцінюється позитивно, оскільки є **умовою нормальної життєдіяльності (**має об’єктну спрямованість і суб’єктну спрямованість оцінки: ГУМАНІЗМ корисний і для її носія, і для інших):

54) *Дотримання прав дітей є необхідною умовою для формування* ***гуманного****, справедливого і благополучного суспільства* [269]*;*

55) *Руслана нагадала, що в час, коли «наша мирна ініціатива потребує згуртованості та об'єднання всіх навколо Майдану та мирних протестів до відставки злочинної влади, трощення пам'ятників і заклики до агресії є нічим іншим, як рухом у зворотному напрямку від євроінтеграції та* ***гуманного*** *суспільства»* [269]*;*

56) *«Керуючись принципом* ***гуманності****, прийнято рішення не пред'являти їм звинувачення і дати можливість повернутися на територію України», – заявив представник СКР* [269]*;*

57) *Ми більш* ***гуманні****: це ж мирне населення, так не можна* [269]*;*

58) *На думку представників МЗС, такий крок російської влади виходить за елементарні межі моралі,* ***гуманності*** *та справедливості* [269]*;*

59) *«Переговорам по 500-тих (полонених – ред.) заважає постійний обстріл Донецька, постійні втрати серед мирних громадян. Тому в мене немає аргументів, немає чим крити. Кажу: «Давайте здійснимо акт* ***гуманності****»* [269] і таке інше.

З поняттям «приємно – неприємно» гедоністичних (27%) цінностей пов'язано сприйняття ГУМАНІЗМУ як такого, що **має бути винагородженим (**має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: ГУМАНІЗМ корисний і для її носія, і для інших):

60) *«Мета фонду – підтримати молодь, допомагати розвивати в країні* ***гуманне*** *культурне суспільство»* [269]*;*

61) *«****Гуманність****, щирість, сила та жертовність, проявлені тими, хто врятував таку величезну кількість людей, зобов'язують нас розповісти ці історії світу. Настав час пролити світло на ці видатні особистості, витягти для себе відповідні висновки і висловити нашу подяку за героїчні вчинки цих людей»* [269] і таке інше.

ГУМАНІЗМ може оцінюватися негативно у тому випадку, коли **отримані результати не відповідають витраченим зусиллям** (у цьому випадку ГУМАНІЗМ також має як об'єктну, так і суб'єктну спрямованість оцінки, оскільки результати не відповідають витраченим зусиллям як для носія ознаки, так і для інших): Це закріплено у значеннях висловлювань такого типу:

62) *Насильство – звична річ, хоч на папері все* ***гуманно*** [269];

63) *Прихильники ультраімперських позицій жорстко критику-*

*ють його. Особливо після звільнення Надії Савченко і заяви прес-секретаря… що Донбас нібито хочуть віддати Україні з «**гуманних** міркувань»*[269]*;*

64) *До того ж агресор видає себе за **гуманного** миротворця, а об'єкт агресії представляє як центр всесвітнього зла. Якщо ж жертва намагається захищатися, то це – «хунта», «розгул воєнщини» і «злобний фанатизм»* [269]*;*

65) *На питання про те, як «ополченці» поводилися із військовополоненими, Лелюх відповів, що «вкрай **гуманно**», на що Савченко гучно зітхнула* [269]*;*

66) *Всі справи розглянуті в суді, всі тіла отримали «умовні» терміни, ніхто не оскаржував такі **гуманні** вироки, всі тіла продовжують розгулювати у нас за спиною», – написав Тука* [269] і таке інше.

Отже, можна зробити висновок, що концепт ГУМАНІЗМ в українській ККС передбачає наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей: це поведінка або спосіб життя, спрямований на сприймання без агресії думок, які відрізняються від власних. У моральному аспекті – це призначення людини, одна з цілей її життя; природна властивість. Утилітарний і гедоністичний погляди зумовили потрактування політичного концепту ГУМАНІЗМ як цінності, що закріплена у позитивній оцінній конотації мовних одиниць. З іншого боку, в утилітарній підсистемі ГУМАНІЗМ може оцінюватися негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям.

Концепт ГУМАНІЗМ оцінюється **позитивно** як моральний ідеал (52 % прикладів), у рамах якого ГУМАНІЗМ розглядається як ***предмет гордості; соціальний ідеал; призначення людини; властивість, дана Богом.*** З утилітарного погляду (21 % прикладів) ГУМАНІЗМ ***є умовою нормальної життєдіяльності***. Як гедоністична цінність (27 % прикладів) гуманізм ***має бути ви нагородженим***.

ГУМАНІЗМ як гедоністична цінність може оцінюватися **негативно** у тому випадку, коли ***отримані результати не відповідають витраченим зусиллям.***

Тож, ГУМАНІЗМ в українській МКС передбачає наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей: це поведінка або спосіб життя, спрямований на сприймання без агресії

думок, які відрізняються від власних.

У моральному аспекті – це призначення людини, одна з цілей її життя; властивість, дана Богом. Утилітарний і гедоністичний погляди зумовили потрактування політичного концепту ГУМАНІЗМ як цінності, що закріплена у позитивній оцінній конотації мовних одиниць. З іншого боку, в утилітарній підсистемі ГУМАНІЗМ може оцінюватися негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У трактуванні концепту ГУМАНІЗМ в етичній підсистемі основну роль грає об'єктна спрямованість (відповідність моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем), а з утилітарного та гедоністичного погляду, трактуємо даний політичний концепт як такий, що має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: ГУМАНІЗМ корисний і для його носія, і для інших.

Отже, по-перше, різні потрактування можуть бути зумовлені різними типами ціннісних відношень (етичним, естетичним, утилітарним і гедоністичним), що формують чотири підсистеми загальної національної системи цінностей. Більшість розглянутих нами концептів включаються до складу трьох підсистем: утилітарної, етичної та гедоністичної. Можна припустити, що саме ці типи ціннісного відношення є визначальними в загальній системі цінностей; по-друге, варіанти ціннісної інтерпретації всередині однієї підсистеми залежать від суб'єктної або об'єктної спрямованості ціннісного відношення, від того, чи спрямована оцінка на того, хто говорить як носія властивості або суб'єкта стану, позначеного концептом, або на інших людей. Крім того, кваліфікація концепту як цінності в тій чи іншій підсистемі зумовлена особливостями змістової структури самого концепту і взаємозв'язком із ціннісними потрактуваннями інших концептів.

В українських словниках [246 –255] зафіксовано лише позитивне значення досліджуваних базових політичних концептів: моральний та соціальний ідеал; предмет гордості; явища, що має бути ви нагородженими; призначення людини; природна властивість, дана Богом тощо; проте у контекстах під впливом певних соціально-політичних подій та настроїв знаходимо негативну їх інтерпретацію: викликають обурення, не відповідають витраченим зусиллям, явища, позбавлені звичної логіки тощо.

РОЗДІЛ 3 ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ У АЛГОРИТМІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАГМАТИЧНОЇ ДИНАМІКИ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

3. 1. ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ФРЕЙМОВО-ПОЛЬОВОЇ МОДЕЛІ БПК

Основними етапами конструювання фреймово-польової моделі виступають:

Перший етап дослідження – виявлення аспектів аналізованих концептів за допомогою аналізу словникових дефініцій, аналіз семантичних множників – складається з двох частин. У першій частині першого етапу дослідження компонентному аналізу піддаються словникові тлумачення лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм*. У результаті виявляються семантичні множники (будь-яке слово дефініції словника: сигналом для уналежнення слова до дескриптора слугує наявність у них спільного семантичного множника, зафіксованого в системі на вищих рівнях), що утворюють значення. Друга частина першого етапу – компонентний синтез є логічним завершенням компонентного аналізу – об'єднання семантичних компонентів. У його результаті семантичні множники систематизуються та групуються відповідно до загальних семантичних ознак. Аналіз дає змогу зробити висновок про те, що вони відображають такі аспекти дійсності: 1) *суспільно-політичний,* 2) *а) особистісно-орієнтований (зовнішній); б) особистісно-орієнтований (внутрішній);* 3) *філософський;* 4) *юридичний;* 5) *історичний.*

Другий етап – контекстуально-інтерпретаційний аналіз прикладів мовної вербалізації лексем – передбачає безпосередній аналіз прикладів мовної вербалізації лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* за суспільно-політичним, особистісно-орієнтованим, філософським, юридичним, історичним аспектом.

Третій етап – аналіз мовних засобів вербалізації концептів, а саме синонімічних рядів як засобів мовної об'єктивації концепту, що відображає різні його боки вивчення змісту концептів [109, 110, 162]. У

результаті проведення аналізу словникових тлумачень синонімів *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* виявляються інтегральні семантичні множники, на підставі яких сформовано синонімічні ряди, співвідносні з аспектами семантичного простору ключових лексем (а саме синонімічні ряди за суспільно-політичним, особистісно-орієнтованим, філософським, юридичним, історичним аспектом).

Четвертий етап – побудова лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі концептів.

П'ятий етап – порівняльний аналіз структурних позицій ядрових і периферійних слотів та ознак концептів із метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів.

Такі етапи дослідження концептів виділяють у своїх роботах А. П. Загнітко, А. П. Мартинюк, М. Мінський, М. В. Нікітін, М. А. Кузнєцов, Ю. М. Караулов З. Д. Попова, С.І. Потапенко, А. В. Рудакова, І. А. Стернін та інші. Розглянемо їх детальніше.

Аналізовані концепти як багатоаспектні (багатокомпонентні) явища мають *фреймову* організацію, що становить структуру даних для репрезентації стереотипної ситуації [162]. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики визначає *фрейм* як організацію уявлень, що зберігаються в пам'яті (людини і / або комп'ютера), плюс організацію процесів обробки і логічного висновку [162].

Як елементи фрейму виокремлюються *слоти* (в термінології А. П. Мартинюка, М. Мінського – термінали), кожен із яких орієнтований на конкретизацію певного аспекту фрейму за допомогою заповнення характерними прикладами і даними [256]. Слоти фрейму заповнені заздалегідь заготовленими значеннями, тобто «відомостями про деталі, які не обов'язково мають бути наявними у будь-якій конкретній ситуації» [256, 36]. Такі значення можуть служити для аргументації за допомогою прикладів, представляти інформацію загального вигляду й описувати найбільш імовірні випадки, вказувати на способи проведення корисних узагальнень тощо [256]. Таким чином, слоти – це певні умови, що сприяють конкретизації фрейму і мають вигляд «ім'я слота – значення слота».

У пропонованій роботі слоти визначено і структуровано відповідно до аспектів досліджуваних концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУ-

ЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ. Іншими словами, кожен аспект концепту є фреймом, що складається зі слотів. Під аспектами розуміємо окремі концептуальні фрагменти або певні концептуальні сегменти у структурі концепту, які співвідносяться з фрагментами реальної дійсності його мовного і мовленнєвого втілення. Так, за твердженням М. В. Нікітіна, «зміст, структура і членування свідомості на концептуальні одиниці зумовлені, врешті решт, структурою реального світу і ще більше – структурою та змістом сукупної діяльності суспільної людини в реальному світі» [162]. Виявленню аспектів аналізованих концептів посприяв метод аналізу словникових дефініцій, а також метод аналізу семантичних множників, що проводився за аналогією до компонентного аналізу.

Оскільки «Ядро концепту найкраще відображає семантика ключової лексеми, що іменує концепт» [134], то ключовими словами, які репрезентують концепти ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ є відповідні лексеми *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм*.

На першому етапі дослідження компонентному аналізу піддаються словникові тлумачення цих лексем. Під компонентним аналізом розуміємо «метод дослідження змістової сторони значущих одиниць мови, що розробляється в рамах структурної семантики і має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складники (семантичні множники)» [134]. Слідом за М. А. Кузнєцовим, вважаємо, що логічним завершенням компонентного аналізу є компонентний синтез, тобто етап об’єднання семантичних компонентів: «... після розкладання вихідного ідеального змісту на низку абстракцій-ознак й усвідомлення кожної з них окремо має настати етап об’єднання цих абстракцій шляхом зведення їх у єдиній мовній структурі. Причому якщо на першому етапі (на етапі розкладання єдиного змісту на окремі смисли) діє модель виокремлення та відбору одиниць, то на другій стадії до дії вступає модель синтаксичних зв’язків і відношень, яка з’єднує окремі абстракції в єдине ціле ...» [134, с. 6].

Таким чином, у ході компонентного аналізу (перша частина першого етапу) лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* виявлено семантичні множники, що утворюють значення. За методикою Ю. М. Караулова та ін. [112, с. 3] семантичним множни-

ком вважається будь-яке слово дефініції словника: сигналом для унаслідження слова до дескриптора слугувала наявність у них спільного семантичного множника, зафіксованого в системі на вищих рівнях.

У процесі компонентного синтезу (друга частина першого етапу) їх систематизовано та згруповані відповідно до загальних семантичних ознак. Аналіз дав змогу зробити висновок про те, що вони відображають певні аспекти дійсності. У результаті в семантичному просторі лексем виокремлено такі аспекти значень, за якими здійснювався другий етап дослідження (про які докладніше йдеться в наступному підрозділі):

1) *суспільно-політичний* (семантичні множники: політичний, економічний, правовий, суспільство, суспільне життя).

Суспільно-політичний аспект визначаємо як суспільну активність або колективну поведінку людей, що керуються якимись конкретними ідеями, цілями, мотивами та мають загальну мету; як сукупність колективних дій, скерованих на підтримку соціальних змін або підтримку опору соціальним змінам;

2) а) *особистісно-орієнтований (зовнішній):* невимушеність у спілкуванні і поведінці, дії суб'єкта, простота, відсутність конфлікту. Зовнішній особистісно-орієнтований аспект тлумачимо як вільну реалізацію власних прав; б) *особистісно-орієнтований (внутрішній):* особиста незалежність, приємне моральне відчуття, власний розсуд. Внутрішній особистісно-орієнтований аспект визначаємо як усвідомлення здатності реалізації власних прав;

3) *філософський:* своя воля, об'єктивна необхідність, закони розвитку природи і суспільства. Філософський аспект визначаємо (об'єктивно) як характеристику, властивість, атрибут об'єкта та (суб'єктивно) як погляд, з якого суб'єкт сприймає або оцінює той чи інший об'єкт;

4) *юридичний:* закони взаємодії в суспільстві. Юридичний аспект потрактовуємо як наявність фактів життєвих обставин (дії та події, наявні або відсутні, такі, що залежать або не залежать від волі людини), що прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права;

5) *історичний:* всебічний і гармонійний розвиток людства. Історичний аспект тлумачимо як події у ретроспективі та перспективі як ході історії.

Слід зазначити, що аналіз дефініцій і семантичних множників дає загальні уявлення про смисловий зміст концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ. Отже, виокремлені аспекти семантичного простору розглянутих лексем структурують когнітивний простір відповідних концептів.

Ключові лексеми концептів, наявні в текстових фрагментах, піддано контекстуально-інтерпретаційному аналізу. На наш погляд, особливості репрезентації розглянутих концептів виявляються в контексті, «статус якого з примітивного поняття «оточення» переходить до статусу лінгвогносеологічного обґрунтування діалектичної єдності, цілісності і дискретності мови, розкриває рух думки людини в комунікації»[250, Т 2, с. 185]. На думку В. І. Карасика, за допомогою контекстуального аналізу виокремлюються асоціативно пов’язані смислові ознаки [110, с. 346]. О.С. Кубрякова вважає, що концептуальний аналіз має містити зіставлення всіх доступних засобів репрезентації концепту в системі мови і мовлення, що уможливить виявлення основного змісту концепту і принципи організації мовного матеріалу [133].

Для когнітивістів контекст не належить системі мови, але є визначальним при виявленні мовного значення, тобто «Значення слів співвідносяться з певними когнітивними контекстами – когнітивними структурами, або блоками знання, які стоять за цими значеннями і забезпечують їх розуміння» [133, с.15]. Таким чином, значення певного слова стає зрозумілим тільки в рамах когнітивного контексту.

У зв’язку з цим слід зазначити, що при вживанні імені концепту в тому чи іншому контексті актуалізується один із виокремлених аспектів аналізованих лексем, що дало підстави розподілити весь фактичний матеріал залежно від суспільно-політичного, особистісно орієнтованого, філософського, юридичного, історичного аспектів, тим самим сприяло полегшенню процедури аналізу.

У результаті контекстуально-інтерпретаційного аналізу прикладів (другий етап) у когнітивному просторі концептів (у кожному з його аспектів або фреймів) виявлено та названо слоти. Основним прийомом контекстуально-інтерпретаційного аналізу була сполучуваність лексем, які репрезентують концепт у мовленнєвих прикладах. Особливості сполучуваності лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* зі словами, що їх оточують, піддалися смисловому

узагальненню. Отже, ім'я слота базується на контекстуальній сполучуваності слів *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм*.

У ході когнітивної інтерпретації розглянутих прикладів у рамах слота сформульовано значення слота, його смислові ознаки (за З. Д. Поповою, І. А. Стерніним – «концептуальні ознаки»). Згідно з М. В. Нікітіним, ознаки концепту формують його зміст: «У змістовому плані концепти представляють собою різного ступеня складності структуровані сукупності ознак» [162, с. 12]. Таким чином, багатоаспектна модель концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ містить велику кількість структурних елементів – слотів, кожен із яких виражає знання про стереотипні умови реалізації того чи іншого аспекту концепту в мовленні.

Третім етапом вивчення змісту концептів є аналіз мовних засобів вербалізації концептів, а саме синонімічних рядів лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм*. Цікавим є когнітивний аспект осмислення синонімії, де синонімічний ряд розглядається як засіб мовної об'єктивації концепту, що відображає різні його боки [109, 110, 162]. Під *синонимією* в нашій роботі розуміється повний або частковий збіг окремих елементів (семантичних множників) смислової структури мовного знака [250]. За твердженням А. П. Загнітка, «синоніми – це слова (здебільшого однієї частини мови) або їхні окремі значення, що постають найменуванням того самого поняття; а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що за повної або часткової формальної відмінності мають тотожні чи майже тотожні значення; слова зі значеннями, що повністю або частково збігаються» [250, Т 2, с. 185]. Критеріями визначення синонімів, за А. П. Загнітком, є їхня повна або часткова взаємозамінність і можливість тлумачення однаковим або майже однаковим чином [250,Т 2, с. 185].

У результаті проведення аналізу словникових тлумачень синонімів *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* виявлено інтегральні семантичні множники, на підставі яких сформовано синонімічні ряди, співвідносні з аспектами семантичного простору ключових лексем (а саме синонімічні ряди за суспільно-політичним, особистісно-орієнтованим, філософським, юридичним, історичним

аспектам). Аналіз синонімічних рядів дав змогу виокремити найбільш значні аспекти когнітивного простору концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ у плані їхнього мовного вираження.

Із метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів їхній зміст, на думку низки дослідників (М. В. Нікітін, З. Д. Попова, А. В. Рудакова, І. А. Стернін), може бути представлено у вигляді ядра і периферії. Ядро концепту складається з обов'язкових ознак з найбільшою конкретністю: «Ядро концепту найкраще відображає семантика ключової лексеми, що іменує концепт» [162, с. 47]. Ядро «вписує концепт як елемент у глобальну когнітивну структуру знання й окреслює власне його місце в цій структурі» [162, с. 47]. Периферійне інформаційне поле становлять більш абстрактні слабко структуровані ознаки: «Периферійний статус тієї чи іншої концептуальної ознаки зовсім не свідчить про його незначущість або незначну важливість у полі концепту, статус ознаки вказує на ступінь її віддаленості від ядра за ознакою конкретності і наочності образного уявлення» [162, с. 61]. Периферія є «сукупністю ознак, з різною мірою ймовірності імплікативно пов'язуваних з його інтенсіональним ядром» [162, с. 66].

У результаті четвертого етапу – власне побудови лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі отримуємо фреймово-польову модель концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ, яка містить ядро у вигляді найбільш значущих фреймів (аспектів), ближню і дальню периферію, куди входять менш актуалізовані фрейми концептів.

Ступінь абстрактності ознак збільшується з віддаленістю від ядрової зони, тобто є меншою у ближній периферії і більшою у дальній периферії. Внутрішня структура кожного фрейма, у свою чергу, також має польову організацію; ядро представляють найбільш домінантні слоти, ближня і дальня периферія містить менш значущі слоти того чи іншого фрейма.

Основним принципом побудови моделі ядра і периферії концептів доцільно вважати частотність вербалізації і кількісний підрахунок для виявлення основних і факультативних концептуальних ознак: що вищий відсоток частотності прикладів, які актуалізують ознаку, то

ближчим є її розташування до ядра концепту, і навпаки, що нижчий відсоток частотності, то далі розташовується ознака в області периферії концепту [110].

Таким чином, за допомогою порівняльного аналізу структурних позицій ядрових і периферійних слотів та ознак лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі концептів в українській мові видається можливим здійснити п'ятий етап – виявити національно-специфічні риси базових політичних концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, ГУМАНІЗМ з метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів української мови.

3. 2. ДЕФІНІЦІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛЕКСЕМ-РЕПРЕЗЕНТАНТІВ БПК

На першому етапі дослідження компонентному аналізу піддаються словникові тлумачення лексем, що репрезентують досліджувані концепти, з метою виявлення семантичних множників, що утворюють значення.

Перший етап дослідження – виявлення аспектів аналізованих концептів за допомогою аналізу словникових дефініцій, аналіз семантичних множників – складається з двох частин. У першій частині першого етапу дослідження компонентному аналізу піддалися словникові тлумачення лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* У результаті виявлено семантичні множники (будь-яке слово дефініції словника: сигналом для уналежнення слова до дескриптора слугує наявність у них спільного семантичного множника, зафіксованого в системі на вищих рівнях), що утворюють значення.

Друга частина першого етапу – компонентний синтез є логічним завершенням компонентного аналізу – об'єднання семантичних компонентів. У його результаті семантичні множники були систематизовані та згруповані відповідно до загальних семантичних ознак. Аналіз дав змогу зробити висновок про те, що вони відображають такі аспекти дійсності: 1) суспільно-політичний, 2) а) особистісно-орієнтований (зовнішній); б) особистісно-орієнтований (внутрішній); 3) філософський; 4) юридичний; 5) історичний.

3. 2. 1. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Ядровим репрезентантом концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у мові виступає лексема *толерантність*. Аналіз наведених дефініцій лексеми *толерантність* показав, що вони відображають філософський, суспільно-політичний, особистісно-орієнтований, історичний аспекти дійсності. Юридичний аспект не представлено у словниках української мови, очевидно, через те, що поняття *толерантність* для української політичної культури є відносно новим.

При аналізі дефініцій розглянуто сім українських видань [246 – 248, 251, 260, 263, 264]. У всіх виданнях відображено названі аспекти з перевагою філософського і суспільно-політичного.

У ***філософському*** розумінні *толерантність* – соціальний феномен, настанова свідомості у відносинах між релігіями, зумовлена типом соціальної взаємодії та її культурними регуляторами. У такому сенсі толерантність охоплює ціннісні поняття та постає можливою стратегією співіснування культур і цивілізацій, ключовим складником етики виживання й захисту від дегуманізації та деградації людства, загальнолюдським, загальнокультурним надбанням, що стало наслідком досвіду перетину різних культур, конфесій, філософських і політичних систем. Тлумачний словник української мови так потрактовує толерантність: «1. Здатність терпимо, поблажливо ставитись до чужих звичок, звичаїв, поглядів. 2. Поблажливе ставлення до когось, чогось» [247, с. 471].

У ***суспільно-політичному*** аспекті *толерантність* розглядається як атрибут діалогічності. Толерантність передбачає діалогічний тип свідомості, коли людина здатна оцінювати всі процеси, явища і феномени навколишнього світу не лише на основі своїх поглядів. Так, у СУМ знаходимо таке визначення толерантності: «Властивість за знач. *толерантний*», а толерантний – «Поблажливий, терпимий до чиїхось думок, поглядів, вірувань тощо» [264, с. 179]. Як терпимість до чужих думок і вірувань, поблажливе ставлення до когось чи до чогось толерантність зафіксовано у Словнику іншомовних слів [246, с. 538], Словнику іншомовних слів [260, с. 577], ВТССУМ [247, с. 1459].

Особистісно-орієнтований аспект *толерантності* розкривається у тлумаченні її як моральної властивості, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок у поведінці інших людей. Виявляється в «намаганні досягти взаємного розуміння, узгодження різних інтересів і поглядів без застосування заходів тиску, переважно методами роз'яснення і виховання» [263, с. 130], готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ; повага свободи іншого, його образу мислення, поведінки, політичних або релігійних поглядів; виявлення великодушності щодо інших; прощення, поблажливість, м'якість, співчуття, терпіння, прихильність до інших людей; готовність до примирення із супротивником тощо.

Історичне розуміння толерантності: ступінь цивілізованості суспільства і держави. Так, за СУМ *«**ТОЛЕРА́НТНІСТЬ**, ності, ж., книжн. Властивість за знач. толерантний. Страх, як вони [редактори] грають такими словами, як «толерантність», «моральна тиранія», «патріотизм», «українство» і т. п., обертають їх на всі боки, як самі хотять (Л. Укр., V, 1956, 139); Спочатку він [шляхтич Левандовський] закликає панів до толерантності, стриманості, бо терпіння пригнічуваного народу не безмежне (Рад. літ-во, 3, 1971, 37)»* [264, Т. 10 , с. 179].

Така експлікація поняття, з одного боку, не відповідає логічній процедурі дефініції, оскільки розкриття сутності явища відбувається не шляхом визначення суттєвих ознак явища або феномену, а за допомогою іншої логічної операції, зокрема порівняння.

З іншого боку, сприйняття того або іншого слова не завжди враховує зміни, нові значення, які поступово з'являються в змісті відповідних термінів, набуваючи нових наукових знань та ментальних смислів.

За даними етимологічних словників, українське слово *толерантність* – «запозичення із західноєвропейських мов; нім. англ. *tolerant*, фр. *tole'rant*; походять від лат. *tolerans, -ntis* «*терплячий*», дієприкм. від дієслова *tolerare* «*витримувати, зносити, терпіти*», пов'язаного з *tollo, tollere «піднімати, здіймати, прибирати»* [248, с. 593]. Тож, *толерантність* зі значенням «терпимість до кого- або до чого-небудь» [264, с. 179] на сучасному етапі має сенс «ставлення до життєдіяльності інших людей, яке сприяє різного роду людським взаємодіям і до-

помагає їм досягти певних цілей і результатів на основі визнання правомірності іншого способу життя, поведінки, культури, інтересів, переконань і вірувань, чужої думки, звичок і звичаїв, думок і почуттів» [251, 263, 264].

3. 2. 2. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ

Основним репрезентантом концепту МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІ́ЗМ у мові виступає лексема *мультикультуралізм*. Аналіз досліджуваних дефініцій показав, що вони відображають такі аспекти дійсності, як філософський, суспільно-політичний. У сучасних словниках української мови не знаходимо особистісно-орієнтованого, історичного та юридичного аспектів дійсності у зв'язку з тим, що мультикультуралізм являє собою відносно недавнє явище.

У результаті вивчення різних типів контекстів, можемо говорити про те, що поняття *«мультикультуралізм»* вживається зазвичай у трьох контекстах. Один із них політичний, у рамах якого наводяться аргументи «за» або «проти» політики *мультикультуралізму* та відповідного способу управління, причому як прихильники, так і супротивники користуються цим терміном. Саме в даному контексті в Канаді в 1960 роки і зародилося це поняття[86]. Інший контекст – емпіричний, дескриптивний або аналітичний. Він наявний у наукових працях і в громадських дебатах, які зачіпають різні вияви культурної неоднорідності суспільства, і найбільш тісно пов'язаний з появою «мультикультурних товариств». Третій контекст належить до соціальної і політичної філософії, до питань соціального і політичного порядку і прав людини в умовах неоднорідності культури того чи іншого суспільства [86].

Спираючись на думку сучасного українського філософа М. Й. Дмитренко [94], можна сказати, що теперішній інтерес до проблеми *мультикультуралізму* (незалежно від того, чи має він теоретичний або емпіричний характер) пов'язаний із тим, що культурні відмінності в суспільстві, організованому у формі держави, не тільки не зникають чи узгоджуються, але, навпаки, збільшуються.

Потрактування *мультикультуралізму* знаходимо у ВТССУМ:

«Мультикультуралізм – визнання культурного плюралізму та сприяння йому» [247, с. 695]. Певним чином *мультикультуралізм* перетинається з культурним плюралізмом. За Етнопсихологічним словником, «Культурний плюралізм (від лат. Plyralis – множинний) – наявність і визнання вільного існування і розвитку різних етнічних культур у складі єдиної національної спільноти. Національна культура, мова, традиції, цінності є одним з етноутворювальних факторів, що виділяють конкретну етнічну групу, спільність від інших.

Концепція культурного плюралізму, прийнята в західній науці, передбачає наявність у національній самосвідомості та закріплення в законодавчих актах і нормах права на вільний розвиток різних культур і субкультур, у тому числі й культури етнічних меншин, визнання даного права за всіма народами і народностями. Культурний плюралізм розглядається як кращий структурний принцип мультикультурного суспільства. З поняттям «мультикультурне суспільство» пов’язані надії на створення толерантного суспільства.

Суспільство, засноване на культурному плюралізмі, являє собою сукупність соціальних груп з різною культурою. Однак культура втрачає при цьому ціліснозначиму структуру, що є основою інтеграції суспільства, основою етнічної ідентичності. Мультикультурне суспільство об’єднується не тільки за допомогою ринку, але і за допомогою культурної політики держави. У цілому розвиток культури здійснюється за моделлю функціонування наднаціональної, однорідної індустріальної культури, але паралельно зміцнюються і розвиваються культури різних груп.

Національна культура розвивається на основі своєї мови, традицій, історії, етнічних міфів. Мультиетнічне суспільство завжди відчуває занепокоєння з питань узгодження етнічних культур. Концепція культурного плюралізму обґрунтовує один із шляхів, способів вирішення складної проблеми взаємодії різних етнічних культур» [24, с. 12].

Мультикультуралізм же вимагає паралельного існування культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури (К. В. Акопян, А. А. Борисов, Т. П. Волков, С. О. Чукін).

Наразі точаться гострі дискусії щодо розрізнення понять «муль-

тикультуралізм» та «культурний плюралізм». У дискусії, яка виникла, важливу роль відіграла теорія справедливості Дж. Ролза, доповнивши класичну модель лібералізму вимогою справедливості. Вивченням спільного і відмінного у мультикультуралізмі та культурному плюралізмі займалися велика кількість вчених, серед них: А. І. Куропятник, А. А. Борисова, Т. П. Волкова, С. Н. Гаврова, В. В. Малахова, В. А. Мамонова, С. О. Чукін, К. О. Апель, Р. Бернстайн, М. Вєрьовка, Н. Глейзер, Т. Геран, Е. Гідденс, М. Дойчева, Р. Кастель, Е. Морен, Ч. Тейлор, В. Кімлічки, Ю. Хабермас та інші. Головною відмінністю, через яку не слід ототожнювати культурний плюралізм із мультикультуралізмом, вчені називають наявність у першому домінантної культури і її відсутність у другому.

За теорією В. Кімлічки, рівність культур різних етнічних груп в одному суспільстві має бути обмежена домінуванням єдиної культури, яку він називає «соцієтальною», тобто, такою, що «надає особам, які до неї належать, цілий набір значимих стилів життя в усіх сферах діяльності людини, включаючи соціальну, освітню, релігійну, економічну, а також рекреаційну, охоплюючи при цьому як суспільне, так і приватне життя» [51]. За словами дослідника, він «назвав такі культури соцієтальними, щоб підкреслити, що вони охоплюють швидше не спільні звичаї й цінності, а спільні інститути і практики». При цьому він зауважує, що «здебільшого такі культури концентруються на певній території і базуються на спільній мові» [51, с. 36]. На переконання Д. Грея, кожна з цінностей – моральних, політичних, культурних – є історично обумовленою. Маючи різне походження, вони є неспівставними і такими, що не піддаються редукції і ранжуванню за будь-яким критерієм. Однак саме громадянське суспільство найкращим чином може забезпечити збереження цього плюралізму, коли держава не намагається нав’язати всім якусь всеохопну доктрину і допускається існування різних, несумісних і неспівставних концепцій світу і добра (Дж. Джонсон).

У ***філософському*** розумінні *мультикультуралізм* є певним напрямом думки та ідеології. Він заперечує культурний універсалізм, інтеграцію, асиміляцію. *Мультикультуралізм* продовжує і підсилює лінію культурного релятивізму, зберігаючи принцип рівності всіх культур і доповнюючи його принципом культурного плюралізму. У сво-

їй максималістській формі він відкидає будь-яке загальне, центральне ядро цінностей, часто представляє культуру домінантою етнонаціональної спільноти, і вимагає повної рівності для всіх культурних, лінгвістичних, релігійних та інших меншин, для всіх груп, що мають розходження. До такого погляду схиляється західний дослідник А. Етціоні [51].

Водночас у ***суспільно-політичному*** аспекті – це впливова модель вирішення складної проблеми, пов'язаної з культурною, етнічною, расовою та релігійною різноманітністю держав; він виступає як реальний соціальний рух [107].

Щодо етимології, то «мультикультурний», «мультикультуралізм», «мультикультурні суспільства», «мультикультурність» – недавно сформовані позначення феномена, що має давнє походження. Товариства, які зараз називаються мультикультурними, раніше іменувалися «мультинаціональними», «мультиетнічними», «мультирелігійними», «мультирасовими», «сегментарними». Вони розглядалися як вияви «культурного плюралізму», «культурних різноманітностей» та «метисизації» (Латинська Америка). Сам термін мультикультуралізм виник у Канаді у 1960 роки в ході пошуків шляхів вирішення ситуації й управління бікультурною на той час (англо-французькою) країною. Офіційне політичне визнання він отримав у 1971 році [107].

В Австралії це поняття стало вживатися починаючи з 1970-х років, але, тим не менше, воно не згадується ні в 7-му томі Австралійської енциклопедії (1983), ні в Американській енциклопедії (Encyclopedia Americana) (1979). Немає його також у 15-му виданні Британської енциклопедії (1986), у 2-му виданні Великої енциклопедії Каталонії (Gran Encyclopedia Catalana) (1988) Шведської національної енциклопедії (1994), де термін multikultur унележнено виключно до сільського господарстваі тлумачиться як «система ведення сільського господарства, заснована на взаємозв'язках природних екосистем» [107, с. 15]. У Великому енциклопедичному словнику Ларусса (1984–1986) цей термін згадується без словникової статті, а в 19-му виданні Німецької енциклопедії Брокгауза (1991) тлумачиться досить докладно. Італійська енциклопедія Utet Grande Dizionario Enciclopedico (1989) не вносить його у свої основні томи, але відповідна стаття є в томі Додатків, що вийшли в 1997 році (під час підготовки статті нове

видання Великої іспанської енциклопедії ще не дійшло до букви М). Таким чином, цей термін рідко використовується за межами Північної Америки, Океанії та Західної Європи.

3. 2. 3. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту ГУМАНІЗМ

Основним репрезентантом концепту ГУМАНІЗМ у мові виступає лексема *гуманізм,* оскільки ядро концепту найяскравіше відображає семантика ключової лексеми. Тлумачення лексеми, зафіксовані в словниках, дають загальні уявлення про зміст концепту ГУМАНІЗМ. Аналіз наведених словникових дефініцій дав змогу зробити висновок про те, що вони відображають такі аспекти дійсності, як філософський, суспільно-політичний, особистісно-орієнтований, історичний.

Філософський аспект ми визначили за наявності таких семантичних множників: *своя воля, об'єктивна необхідність, закони розвитку природи і суспільства*; суспільно-політичний: *політичний, економічний, правовий, суспільство, суспільне життя*; особистісно-орієнтований: *невимушеність у спілкуванні і поведінці, дії суб'єкта, простота, відсутність конфлікту, особиста незалежність, приємне моральне відчуття, власний розсуд*; історичний:*всебічний і гармонійний розвиток людства*.

При аналізі дефініцій лексем українських словників розглянуто сім видань, у яких зафіксовано лексему ***гуманізм*** [247, 248, 249, 257, 260, 263, 264]. У всіх розглянутих виданнях словників значення, що виражають філософську і суспільно-політичну сфери, у переважній кількості випадків посідають перші позиції словникових статей при тлумаченні лексеми *гуманізм*.

У ***філософському*** розумінні гуманізм є найвищою цінністю в житті людини і суспільства. Сучасні тлумачення у філософському аспекті, доповнюючи це визначення, вказують на можливість вияву суб'єктом своєї волі на основі усвідомлення законів розвитку природи і суспільства. У ВТССУМ [247] та СУМ[264] гуманізм визначається як «прогресивний рух епохи Відродження, спрямований на утвердження моральних прав людини на земне щастя, чуттєві радощі та вільний вияв її прагнень і бажань [247, с. 266]. Гуманізм як

«2. Ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на рівноправність, свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей» подають С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута у Словнику іншомовних слів [260, с. 148]. В. І. Даниленко й А. І. Панов *гуманізм* визначають як «принцип світогляду, у тому числі й моралі, в основі якого лежать переконаність у необмеженості можливостей людини та її здатності до самовдосконалення, вимога свободи і захисту достоїнства особи, ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів має бути кінцевою метою суспільства» [263, с. 23]. Таким чином, у філософському аспекті гуманізм є найвищою цінністю в житті людини і суспільства; гуманізм передбачає можливість вияву суб'єктом своєї волі на основі усвідомлення законів розвитку природи і суспільства; гуманізм є рухом, спрямованим на утвердження моральних прав людини на земне щастя, чуттєві радощі та вільний вияв її прагнень і бажань; гуманізм є принципом світогляду й моралі, в основі яких лежать переконаність у необмеженості можливостей людини та її здатності до самовдосконалення, вимога свободи і захисту достоїнства особи, ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів має бути кінцевою метою суспільства.

Гуманізм у ***суспільно-політичному*** аспекті протиставляється явищу (процесу) знецінення реального життя людини, приниження прав, можливостей, інтересів особи; звуження умов і факторів, які забезпечують розвиток і вдосконалення її: послаблення правових і політичних гарантій нормальної життєдіяльності і свобод людини, громадянина в суспільстві. Так, у Політичному словнику [257] гуманізм, ідеї якого виводили з вічної й незмінної «природи людини», подається як «морально-етична риса суспільно-політичних ідей і теорій, спрямованих проти соціального поневолення людини, як ідея, спрямована на те, щоб зробити все необхідне для блага людини, в ім'я людини, на врятування людства від загрози світової війни та на сприяння соціальному прогресові» [257, с. 114]. При визначенні слова *гуманізм* у суспільно-політичному аспекті у проаналізованих словниках, перш за все, розглядається діяльність члена суспільства, підкреслюється відсутність правових обмежень, а також надання людині правових умов, за яких вона може реалізувати свої можливості, не підкорюючись обме-

женням. Як «сукупність поглядів на людину та її високе суспільне призначення» потрактовується *гуманізм* у Словнику соціологічних і політологічних термінів [263, с. 23], акцентуючи фахову інтерпретацію аналізованих лексем.

Особистісно-орієнтовані тлумачення *гуманізму* виражають прагнення до внутрішньої та зовнішньої незалежності суб'єкта. Гуманізм сприяє внутрішній особистісній самостійності, уможливлює безперешкодній діяльності людини: гуманізм «…утверджував право людини на земне щастя, боровся за визволення науки й людської особистості від обмежень і схоластики» [260, с. 148]. У ВТССУМ [247, с. 266] та СУМ [264, с. 193] у другому значенні гуманізм подано як турботливе, поважливе ставлення до людини: «2. Ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність» [247, с. 266; 257, с. 193].

Історичний аспект у розглянутих словниках висвітлюється як прогресивний рух епохи Відродження: «прогресивний рух епохи Відродження, спрямований на утвердження моральних прав людини на земне щастя, чуттєві радощі та вільний вияв її прагнень і бажань» [247, с. 266] і являє собою один із стійких аспектів лексеми *гуманізм*. Історичне значення гуманізму як такого, що є «необхідною передумовою всебічного і гармонійного розвитку всіх людей, справжньої свободи особистості є визволення трудящих від соціального гноблення» [257, с. 114], відображає факти з історії та виражає звільнення людини.

Основоположний характер суспільно-політичного та особистісно-орієнтованого значень лексеми *гуманізм* виявляється при етимологічному аналізі. Згідно з даними етимологічних словників, українське слово *гуманізм* запозичено через російську і через польську мови з німецької, що, у свою чергу, походить від лат. humanus «людяний», похідного від humo «людина, чоловік», пов'язаного з humus «земля» (отже, первісне значення – «земний») і спорідненого з гот. guma «людина», д-англ. guma, двн. gomo лит. ст. zmuo «тс.», гр. χθόνιος народжений від богині Землі; тубільний» [248, с. 618 – 619].

Таким чином, первинні значення «земний», «народжений від богині Землі» розширили сфери вживання й доповнилися значенням «людяний», «людський», «чоловіколюбний» [248, с. 763], що відпові-

дає суспільно-політичному та особистісно-орієнтованому значенням, сучасним найбільш значущим аспектам лексеми *гуманізм*.

Юридичного тлумачення *гуманізм* не отримав у сучасних словниках української мови.

3. 2. 4. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту ПЛЮРАЛІЗМ

Лексична одиниця *плюралізм* у мові виступає головним репрезентантом концепту ПЛЮРАЛІЗМ. Аналіз словникових статей свідчить про те, що дефініції відбивають усі названі аспекти дійсності, окрім історичного, що пояснюється, імовірно, тим, що це поняття для української політичної культури є доволі новим. Так, *плюралізм* у філософії минулого не має чіткої локалізації. З певним узагальненням можна назвати плюралістичними концепції «насіння» речей давньогрецького філософа Анаксагора, чотирьох «стихій» Емпедокла, монадологію Г. Лейбніца. У буржуазній соціології *плюралізм* трактується як ознака «чистої», «вищої» форми демократії, коли політична влада здійснюється протиборчими політичними партіями, які врівноважують одна одну, а також організаціями – профспілковими, селянськими, церковними, асоціаціями підприємців [48]. Наприкінці 70 – початку 80-х років *плюралізм* виявлявся у визнанні безлічі «моделей» соціалізму, які також відрізняються від реального соціалізму наявністю економічного, ідеологічного і політичного. Наразі в українському суспільстві *плюралізм* визначається як форма існування суспільства зі зростаючим різноманіттям у взаєминах, діяльності людей, різноманітності громадської думки, багатства духовного життя [48].

При аналізі вивчено дефініції шести українських словників [246 – 248, 260, 263, 264]. У кожній аналізованій словниковій статті відображено філософський, суспільно-політичний, особистісно-орієнтований та юридичний аспекти зі значною перевагою філософського та суспільно-політичного.

Плюралізм у ***філософському*** тлумаченні є філософським вченням, за яким в основі світу лежать численні самостійні духовні сутності, множинність думок, поглядів тощо. Зазначений аспект виявлювано у більшості словникових статей [246, 247, 260, 264]. За ВТССУМ

[247, с. 986] та СУМ [264, с. 599], Словником іншомовних слів [260, с. 446], Словником іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання [246, с. 434], плюралізм – це «філософська (метафізична) концепція, ідеалістичне вчення, світогляд відповідно до якого дійсність складається з багатьох самостійних рівнозначних сутностей, що не зводяться до єдиного начала та не утворюють абсолютної єдності» [247, с. 986].

У ***суспільно-політичному*** розумінні *плюралізм* – один із принципів суспільного устрою, згідно з яким громадсько-політичне життя мало містити безліч різних взаємозв'язаних і разом із тим автономних соціально-політичних груп, партій, організацій, установки, ідеї і програми яких перебувають у постійному змаганні й суперництві. Плюралізм повинен виявлятися в політиці та мистецтві, оскільки це сприяє їхньому розвитку [263, с. 91] У ВТССУМ потрактовується таким чином: «Плюралізм – 2. Множина рівноправно конкуруючих течій, сил у політиці, ідеології, релігії і т. ін.» [247, с. 986]. Відповідно до суспільно-політичного аспекту словники виокремлюють стійкі висловлювання в мові. Так, у Словнику іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання знаходимо *плюралізм поглядів* – «3. Багатоманіття чого-небудь» [246, с. 434]; у Словнику соціологічних і політологічних термінів – *політичний плюралізм* – «нормативна модель політичної системи, вид демократії, концепція, за якою політико-владні процеси в суспільстві розглядаються крізь призму боротьби й компромісів різних організованих інтересів, а також динамічного балансу соціально-політичних інститутів і сил» [263, с. 96]. Ядрову позицію посідають філософський та суспільно-політичний аспекти плюралізму.

Особистісно-орієнтований аспект плюралізму виражається у ствердженні необхідності співіснування та взаємодії різних суб'єктів життя суспільства [246, с. 434]. У Словнику іншомовних слів знаходимо, що плюралізм – «2. Множинність думок, поглядів, напрямів, партій тощо як фундаментальний принцип будови правового суспільства» [246, с. 446].

Юридичне визначення плюралізм отримав у Словнику іншомовних слів: «2. Один із фундаментальних принципів улаштування правового суспільства, що стверджує необхідність співіснування та взає-

модії різних суб'єктів економічного, політичного та культурного життя суспільства» [246, с. 434].

На підставі аналізу українських етимологічних словників лексична одиниця *плюралізм* – це «філософське вчення, за яким в основі світу лежать численні самостійні духовні сутності; множинність (думок, поглядів)», *плюраліст* «прибічник плюралізму», *плюральний* «множинний»; – р. *плюрализм*, бр. *плюралізм*, п. вл. pluralizm, ч. pluralismus, слц. pluralizmus, болг. *плурализъм*, схв. *плурализам*, слн. pluralizem; – запозичення із західноєвропейських мов; н. Pluralismus, англ. pluralism, фр. pluralisme утворено від лат. pluralis «множинний, різноманітний», похідного від plus «більше» [248, 459].

Отже, аналіз словникових статей лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* дав змогу виявити їхні подібності та відмінності як у загальному значенні, так і відносно кожного з розглянутих аспектів дійсності.

Слід зазначити, що українські словники дають таку кількість дефініцій: *толерантність* – 7, *гуманізм* – 7, *плюралізм* – 6, *мультикультуралізм* – 1. У всіх чотирьох лексемах переважає філософський та суспільно-політичний аспекти. Значимість цих аспектів в українській мові також підтверджується тим, що вони посідають перші позиції словникових статей.

Філософський аспект має низку особливостей. У словниках він досить помітний; відрізняється однозначністю тлумачення і розташовується частіше на першому місці в словникових статтях. Відносно ***суспільно-політичного*** аспекту необхідно вказати, що в українській мові спостерігається певна рівнозначність особистісно-орієнтованого і суспільно-політичного аспектів. Суспільно-політичний аспект має більш однозначні визначення, які розташовуються на початку словникової статті. Зазначимо, що внутрішні особистісно-орієнтовані значення *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* мають яскравий суспільно-політичний відтінок, про що говорилося вище. ***Історичне значення*** займає важливу позицію у словниках, оскільки виражається майже у всіх дефініціях слів, окрім лексеми *мультикультуралізм*, що пояснюється її недавньою появою в українській мові. ***Юридичний аспект*** у досліджених словниках репрезентує лише лексема *плюралізм* і має однозначне тлумачення. Таким чином, аналіз

словникових статей лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* дав змогу виявити їхні особливості при лексикографічній інтерпретації концептів, про які детальніше буде йтися в наступних розділах щодо другого етапу – контекстуально-інтерпретаційного аналізу прикладів мовної вербалізації лексем, який передбачає безпосередній аналіз прикладів мовної вербалізації лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* за суспільно-політичним, особистісно-орієнтованим, філософським, юридичним, історичним аспектом.

3. 3. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК

Аналіз дефініцій лексем *толерантність, мультикультуралізм, плюралізм, гуманізм* у словниках української мови дає підстави за методикою Ю. М. Караулова та інших [112, 3] виокремити суспільно-політичний аспект базових політичних концептів. На підставі дефініцій можна стверджувати, що значення досліджуваних лексем у даному аспекті, в першу чергу, позначає відсутність утисків і обмежень у житті всього суспільства або його членів, передбачає державну незалежність, а також відсутність гноблення. Унаслідження до суспільно-політичного аспекту здійснюємо за критерієм належності до певних слотів.

Суспільно-політичний аспект формує найбільш численну групу прикладів (48 %), аналіз яких дає змогу зафіксувати слоти, виокремлені на підставі словникових дефініцій та аналізу репрезентації базових політичних концептів у сучасному політичному дискурсі: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу***; ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як право***; ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як принцип ділової активності***.

Слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу*** (23,5 %) передбачає кілька концептуальних ознак: «високий ідеал» як вища цінність, досконалий стан того або іншого явища; зразок якостей; вищий ступінь

етичного уявлення про благо; досконаліть, що становить 44% прикладів; «демократична цінність» як набір ідей і принципів, що стосуються свободи, що охоплює 30% прикладів; «гірке розчарування» як почуття незадоволеності з приводу чого-небудь, що не виправдало себе, з невдалого (11%); «вседозволеність» як свобода, яка не співвіднесена з вимогами моральності, доцільності, інтересами суспільства і людства (7%); «недовіра владі» як результат слабкості і неефективності держави (5%); «втрачена надія» як негативно забарвлене почуття, викликане нездійсненими очікуваннями; у випадку втрати надії людина перестає боротися за отримання бажаного (3%).

На користь визначення гуманізму, плюралізму, мультикультуралізму, толерантності як **1) «високого ідеалу»** свідчить той факт, що в лексичне оточення концепту входять слова, що виражають інші загальнолюдські та національні цінності: *справедливість, свобода, гідність, відповідальність, відкритість, мир, безпека, незалежність, патріотизм, прозорість, процвітання, повага* тощо:

67) *Зокрема, вони відзначили високий рівень корупції в Україні й брак* ***прозорості****, які впливають на пресу, судову систему й суспільство в цілому; брак* ***незалежності*** *й* ***плюралізму*** *в телемовленні й політизацію висвітлення новин* [284];

68) *Відкриваючи слухання, Голова Верховної Ради Володимир Рибак наголосив, що права людини – це ті високі ідеали* ***добра, гуманізму, справедливості****, до яких прагне кожна цивілізована країна. Прагне до них і наша держава, як одна з держав-засновниць ООН…* [271];

69) *Адам Мартинюк: «Потрібно будувати нову Україну – на засадах* ***справедливості****, соціальної* ***рівності*** *та* ***гуманізму****»...* [271];

70) ***Свобода, гідність, патріотизм****, чесний* ***добробут****, громадянська* ***активність, самозайнятість, усвідомленість****, критичне* ***мислення****, соціальна* ***відповідальність, довіра, любов*** *до освіти та пізнання, здоровий спосіб життя,* ***повага*** *до інших,* ***толерантність, відкритість****… перелік можна продовжувати* [284];

71) *«****Гуманність, щирість, сила*** *та* ***жертовність****, проявлені тими, хто врятував таку величезну кількість вірмен, зобов'язують нас розповісти ці історії світу.* [269];

72) *Основні принципи діяльності руху –* ***гуманність, беззастережність, добровільність, єдність, універсальність*** [269] тощо.

Ознака «високий ідеал» виражає ідеї патріотизму та любові до батьківщини:

73) *Всеукраїнський благодійний фонд Ігоря Янковського «Ініціатива заради майбутнього» – це благодійна організація, що об'єднала однодумців, які мріють, щоб в України постійно розвивалися культурні проекти. Фонд підтримує культурологічні й освітні програми в Україні. Мета фонду – підтримати молодь, допомагати розвивати в країні* ***гуманне*** *культурне суспільство* [269];

74) *Єдність. Єдність в Україні мозаїчна, а не гомогенна; регіональні відмінності є багатством народу, а не його нещасливою кармою. Політична маніпуляція регіональними відмінностями недопустима; увага і* ***толерантність*** *один до одного – обов'язкова. Вільний розвиток української мови та культури творить суспільну атмосферу, яка є сприятливою для вільного розвитку культур національних меншин і консолідації суспільства довкола спільних цінностей і спільних завдань. Свою національну долю і цілісність спільної історії творимо не силою чи примусом, а усвідомленим і вільним вибором на користь спільного майбутнього* [284];

75) *Сучасні держави стають все більш поліетнічними. Щоб вирішити суперечки між державою та різними спільнотами чи між спільнотами, все більше держав запроваджують політику* ***мультикультуралізму****, коли держава не намагається асимілювати своїх громадян, але інституційно чи інакше забезпечує потреби різних етнічних і культурних груп* [284];

76) *«Сарабанда банди Сари» – по* ***мультикультурності*** *і міжнаціональній* ***толерантості*** *фільм міг би бути трендом для України. Книга Лариси показує, що той расизм, в якому звинувачують Україну абсолютно не актуальний*[269];

77) *«…Ненависть підриває єдність України.* ***Толерантність*** *і недискримінація роблять Україну сильнішою», – написаввін у своєму мікроблозі Twitter* [284] тощо.

Високий ідеал як здатність поступитися заради блага країни та її народу:

78) *Переговорам по 500-тих (полонених – ред.) заважає постійний обстріл Донецька, постійні втрати серед мирних громадян. Тому в мене немає аргументів, немає чим крити. Кажу: «Давайте здійсни-*

*мо акт **гуманності**»* [269].

У наступному прикладі акцентується на тому, що обрані та виконувані дії є абсолютно протилежними високому ідеалу – гуманному суспільству:

79) «*Руслана нагадала, що в час, коли «наша мирна ініціатива потребує згуртованості та об'єднання всіх навколо Майдану та мирних протестів до відставки злочинної влади, трощення пам'ятників і заклики до агресії є нічим іншим, як рухом у зворотньому напрямку від євроінтеграції та **гуманного** суспільства»* [269].

Ідеал патріотизму протистоїть війні, об'єднуючи народ перед лицем небезпеки:

80) *Війна є запереченням істини і **гуманності**. Справа не тільки у вбивстві людей, оскільки людина повинна так чи інакше померти, а у свідомому і затятому поширенні ненависті і брехні, які мало-помалу прищеплюються людям»*[272].

У цьому реченні – високі ідеали плюралізму виступають поряд з ідеями демократії, свободи вибору та об'єднують народ:

81) «*Народ знову мобілізувався, а разом з ним ожила й пам'ять про 2004-ий рік – про повалення олігархічного режиму, про демократію, вільні вибори і **плюралізм**»* [284].

Аналіз прикладів дає змогу виокремити не менш важливу концептуальну ознаку з позитивним значенням: **2) «демократична цінність»**, основний принцип якої полягає в повазі прав інших людей, свободі та відповідальності особистості у відкритому суспільстві, що складають фундамент демократії:

82) *«Дорогі товариші, які тут говорять про європейський вибір країни бачили, як діє поліція в Англії, Іспанії, Німеччині. Там діють більш жорстко. Ми проявили **гуманізм** і діяли дуже **толерантно** до мас людей, що рухаються», – міністр внутрішніх справ України Анатолій Могильов* [290];

83) *Перебуваючи в ув'язненні, прочитав книжку Нельсона Мандели «Довгий шлях до свободи». Повірте, система апартеїду була значно **гуманнішою** щодо чорношкірих ув'язнених в Африці, аніж система тюремного ув'язнення в Україні щодо українців. Набагато!* [282];

84) *Таким чином, – підкреслив він, кримінальний процес в Україні*

максимально наближений до світових стандартів. Його головною ідеєю є неухильне дотримання прав людини, ***гуманізм*** *і реальна, а не задекларована, рівність сторін. Сьогодні в Україні відбувається трансформація кримінального процесу із засобу боротьби зі злочинністю в механізм захисту людини і суспільства», – сказав Генпрокурор* [267];

85) *«Є громадська думка. Громадська думка чуйно реагує на ті чи інші події, на роль тих чи інших людей. Це не є офіційною позицією, це не є відображенням офіційної лінії. Це атрибут вільного* ***плюралістичного*** *суспільства, якому хтось або імпонує, чи ні. Щось або хтось», – сказав він* [284];

86) *Мирне контр-зібрання – абсолютно нормальне і навіть корисне явище, адже забезпечує в соціумі* ***плюралізм*** *думок* [284];

87) *Елтон Джон говоритиме про* ***толерантність****, права людина, а також про будівництво більш* ***толерантної*** *України у вільному та демократичному суспільстві рамках 12-ої щорічної зустрічі Ялтинської Європейської стратегії (YES) у Києві 12 вересня* [284] і таке інше.

Поряд із прикладами, що об'єктивують позитивні ознаки гуманізму, плюралізму, толерантності та мультикультуралізму, можна виокремити безліч контекстів негативного й іронічного характеру.

Аналіз таких текстових фрагментів, у першу чергу, свідчить про наступнуконцептуальну ознаку, що формулюємо як **3) «гірке розчарування»**:

У наступному реченні простежуємо негативне ставлення до того, що плюралізм використовується як прикриття для задоволення власних інтересів:

88) «*На цьому працює* ***плюралізм*** *ЗМІ. Обираючи певне ЗМІ як гідне віри інформаційне джерело, особа діє за принципом «свій до свого по своє»* [284].

У цих прикладах і подібних до них виражено розчарування в обраних заходах, а саме: невдоволення політикою толерантності, що проводиться відносно агресора:

89) *Багато країн світу офіційно визнають Росію агресором і окупантом, а в нас далі якась незрозуміла* ***толерантність*** [282];

90) *Але, на жаль, тодішня влада йшла на компроміси з ворогом, бавилася в* ***толерантність*** *і не дослухалася до потреб суспільства* [282].

Нерозумне використання гуманізму, плюралізму, толерантності та мультикультуралізму формує ознака: **4) «вседозволеність»**:

91) *Організація Об'єднаних Націй має бути мени* ***толерантною****, коли йдеться про тривалі конфлікти*[290];

92) *Причина теракту під Радою –* ***толерантність*** *до націоналістів* [271] і таке інше.

У прикладах чітко простежується відсутність будь-яких моральних і етичних правил:

93) *Новорічний «сюрприз» від політики* ***мультикультуралізму****. Мігранти в одну ніч скоїли масові напади на жінок у різних містах Європи* [282] тощо.

Вседозволеність спостерігається як із боку суспільства, так і з боку уряду, виявляючи в такий спосіб чергову негативну концептуальну ознаку **5) «недовіру владі»**. Підтвердженням можуть слугувати такі приклади:

94) *Другий варіант: сподіваємося на* ***гуманний*** *апеляційний суд, що скасує вирок. Шанси дорівнюють нулю?* [269];

95) *Насильство – звична річ, хоч на папері все* ***гуманно***[269];

96) *У суспільстві панує* ***толерантне*** *ставлення до корупції. Тож навряд чи можна очікувати, що держслужбовці, судді, правоохоронці, працівники прокуратури не будуть втягнуті у систему корупційних діянь* [272];

97) *Таку терпимість-наївність у їхніх головах формували багато десятиліть, ставлячи табу на критику* ***мультикультуралізму****, адже саме на необхідності імміграції з постколоніальних країн базувалася виборча платформа багатьох європейських урядів* [282] і подібне.

Ряд прикладів формує таку ознаку, як **6) «втрачена надія»**:

98) *«Моя позиція дуже проста сьогодні. Є лінія розмежування... між Україною та бойовиками «ЛНР» і «ДНР». Цю лінію ми приймаємо як статус-кво, як тимчасову лінію розмежування і перестаємо говорити порожні слова –* ***«гуманізм»****, «там наші люди живуть», «їм треба допомагати», «ми повинні тут збирати податки і їм допомагати, тому що їм погано»* [267];

99) *ВИМИСЕЛ – 1) українське громадянське суспільство 2) українська* ***толерантність*** *3) український консенсус 4) український унітаризм* [267];

100) *Зараз ми бачимо те, що називається етнічним розмежуванням. Вони не кажуть, що одна група краща або гірша, ніж інші. Вони просто вважають, що змішування культур,* ***мультикультуралізм*** *це – велике зло, тому що руйнує обидві культури, які змішуються* [284] тощо.

У рамах слота ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як право*** (19 %) розглядаються конституційні права і свободи громадян. Згідно прикладів, найбільш значущими конституційними правами є свобода слова, совісті, віросповідання, вибору, творчості, друку [263].

Як основні концептуальні ознаки слід виокремити такі: «прагнення гарантії дотримання прав людини» (57%), «відсутність прав і свобод» (34%), «ілюзорність» (7%), «вразливість» (2%).

Ознака **1) «прагнення гарантії дотримання прав людини»**. На користь визначення *толерантності, мультикультуралізму, плюралізму, гуманізму* як прагнення гарантії дотримання прав людини свідчить факт, що зазначені концепти мають таке лексичне оточення: *закон, право, справедливість* тощо.

Аналіз прикладів показав, що свобода совісті та віросповідання, а також творчості є актуальними та злободенними реаліями сучасного життя в Україні:

101) *Передбачається, що прийняття даного закону дозволить зменшити чисельність осіб, які на даний час відбувають покарання в місцях позбавлення волі, проте не становлять значної суспільної небезпеки. У свою чергу це стане проявом* ***гуманізму*** *держави у сфері виконання кримінальних покарань* [267];

102) «*Впевнений, що схвалення норм цього законопроекту матиме позитивні соціальні наслідки адже зніме значну соціальну напругу та відновить справедливість в питанні героїзації та реабілітації осіб й організацій, що боролися проти антигітлерівської коаліції, сприятиме виховання суспільної моралі у дусі* ***гуманізму*** *та поваги до прав людини в Україні», – підсумував автор* [267];

103) *«Він має на меті, керуючись принципом* ***гуманізму*** *звільнити від переслідування та покарання осіб, у зв'язку з масовими акціями протесту на півдні та сході України», – сказав Шуфрич* [267];

104) *Як послідовно монотеїстична релігія іслам скептично ста-*

виться до ***плюралізму*** *цінностей, які по волі чи по неволі заперечують саме право на буття цієї світової релігії* **[**272];

105) *Як зазначено у звіті, представниця ОБСЄ у ході зустрічі з главою МЗС Павлом Клімкіним наголосила на необхідності забезпечення безпеки представників ЗМІ та забезпечення* ***плюралізму*** *ЗМІ* [284];

106) *«Ситуація в Україні дає багато можливостей, але для створення* ***плюралістичного*** *медіа-ландшафту потрібна наша підтримка», – заявила представниця організації Ґемма Перцґен* [284];

107) *«Необхідно дотримуватися суверенітету, незалежності, єдності та територіальної цілісності держави. Вона має бути демократичною, світською державою, побудованою на* ***плюралізмі****», – йдеться у документі* [284];

108) *«Формулювання Антикризової державної програми на 2010 рік щодо* ***толерантності*** *відповідають духу нещодавньої Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Про заходи щодо боротьби з дискримінацією на підставі сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності», прийнятих за участю української сторони 31 березня цього року»* [267];

109) *Цей проект за підтримки «Міжнародного фонду «Взаєморозуміння і* ***толерантність****» реалізує Луцька міська громадська ветеранська організація «Спілка в'язнів – жертв нацизму»* [267];

110) *У Полтаві відзначили Міжнародний день* ***толерантності****, запроваджений 1995 року за рішенням ЮНЕСКО. У Декларації принципів* ***толерантності*** *йдеться про неприпустимість будь-яких форм дискримінації людини, недопущення геноциду того чи іншого народу* [271];

111) *Він став впроваджувачем політики* ***мультикультуралізму*** *та ініціював ухвалення Хартії прав і свобод, що стала частиною Конституції* [272];

112) *Щоправда, суттєвою різницею між лібералізмом та* ***мультикультуралізмом*** *є можливість застосовувати ідею колективних прав до етнічних груп, тоді як лібералізм наполягає винятково на індивідуальних правах* [284] і таке інше.

Однак аналіз прикладів засвідчує формування ряду негативних концептуальних ознак, одна з яких **2) «відсутність прав і свобод».**

Очевидно, що свободи слова в Радянському Союзі не існувало:

113) *«Дійсно, чи не занадто велика це розкіш в тоталітарному суспільстві – свобода слова»*[271].

Засоби масової інформації виконували вимоги влади, підпорядковувалися державі. Свобода слова і друку прирівнювалася інформації:

114) *«... ви уявляєте собі, що таке свобода друку? ... замість листів трудящих великому Сталіну ... ви знаходите в газеті, знаєте що? Інформацію!»* [284].

Але аналіз прикладів свідчить, що і нині наявність в країні прав та свободи також ставиться під сумнів:

115) *Прихильники ультраімперських позицій жорстко критикують його. Особливо після звільнення Надії Савченко і заяви прессекретаря… що Донбас нібито хочуть віддати Україні з «**гуманних** міркувань»* [269];

116) *До того ж агресор видає себе за **гуманного** миротворця, а об'єкт агресії представляє як центр всесвітнього зла. Якщо ж жертва намагається захищатися, то це – «хунта», «розгул воєнщини» і «злобний фанатизм»* [269];

117) *На питання про те, як «ополченці» поводилися із військовополоненими, Лелюх відповів, що «вкрай **гуманно**», на що Савченко гучно зітхнула* [269];

118) *«Це не **плюралізм** медіа, а обман, і ми радимо Canal+ переглянути можливість розповсюдження цього фільму», – йдеться в повідомленні* [284];

119) *Ми бачимо, що значна частина громадян високо цінує Сталіна (незважаючи на Голодомор), не бачить впливу війни на своє життя (на третьому році війни), **толерує** корупцію (хоч на словах ганьбить її) і досі шукає політичного лідера, який негайно і безкоштовно дасть всім хороше життя* [284];

120) ***Толерантність**, діалоги, співдружність – скільки разів у нашій історії Кремль встромлював у спину ножі за фасадом миротворчих лозунгів?!* [284] тощо.

Відносно прав і свобод необхідно виокремити концептуальну ознаку **3) «ілюзорність»**, представлена прикладами іронічного контексту.

Ця концептуальна ознака представлена такими означеннями: *відносна, обмежена, удавана, недовговічна* тощо:

121) *Вирок свідчить про те, що в Україні* ***відносно гуманна*** *влада* [269];

122) *Змагання кланів між собою забезпечувало* ***відносний*** *політичний та медійний* ***плюралізм*** [284] і таке інше.

Слід сказати про ознаку **4) «вразливість»** названого явища. Підтвердженням цьому служать приклади з лексемами *крах, потреба:*

123) ***Толерантна*** *політика європейського* ***мультикультуралізму*** *зазнає* ***краху*** [282] і подібне.

Вразливість тут полягає в недосконалості, у незмозі повноцінного існування.

Слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як принцип ділової активності*** (5,5 %) містить дві рівнозначні концептуальні ознаки: взаємна та однобічна вигода ділової активності: «взаємна вигода», що охоплює 58% прикладів, «однобічна вигода; необхідність підкорятися умовам» (тобто вигода лише для однієї сторони), що охоплює 42% прикладів.

Ознака **1) «взаємна вигода»:**

124) *Робота в асоціації виховує взаємоповагу, терпіння, вміння чути одне одного. Одне слово, це прояв* ***толерантності****, що досягається спільними зусиллями й прагненням зрозуміти тих, хто живе* поруч [268];

125) *– Це не лише моя перемога. Це перемога всіх людей, хто вірить у майбутнє без дискримінації, майбутнє, що базуватиметься на* ***толерантності*** *й повазі. Це те, чого не зупинять ніякі кордони, це не має нічого спільного з поділом на Схід і Захід* [267] (про вигоду й перемогу не лише однієї особистості, а й усього людства).

126) *Нещодавно голова облдержадміністрації Борис Клімчук наголосив: «На шляху до євроінтеграції Україна проводить колосальну роботу з адаптації до загальноєвропейських норм національного законодавства, у першу чергу – в сфері прав людини, органічною складовою якої є захист прав національних меншин». Саме тому загальні демократичні принципи, ідеали* ***гуманізму****, терпимості мають бути все більш поширені у суспільстві та підтримані органами державної влади на місцях* (про взаємну вигоду від становлення високих ідеалів,

демократії) [267] тощо;

2) «однобічна вигода; необхідність підкорятися умовам»:

127) *Навіщо створювати безлад, перетворювати місцевих мешканців на туземців, що бояться вийти з власних домівок, спекулювати на* ***псевдо-толерантності****?* (про різні боки толерантності, про свободу, права, вигоду такої політики для іммігрантів, та обмеження свободи для місцевих мешканців) [267];

128) *Адже пильні стражі* ***толерантності*** *вже офіційно наказали не вживати слово «негр», а громадські працівники призивають «крістмас-трі» (різдвяну ялинку) іменувати просто святковою ялинкою, щоб не напружувати інші релігії, а західного Діда-Мороза – Санта-Клауса – на дитячих святах замінити на нейтрального сніговика?* [267].

Про амбівалентність толерантності, яка, з одного боку, стверджує рівність всіх культур, релігій, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань, є умовою стабільності та єдності суспільств, а, з іншого боку, знищує національні культурні цінності; про те, що така політика є вигідною для національних меншин, про те не є такою для місцевих мешканців тощо.

Таким чином, суспільно-політичний аспект формує найбільш численну групу прикладів (48 %), аналіз яких дає змогу зафіксувати слоти, виокремлені на підставі словникових дефініцій та аналізу фактичного матеріалу дослідження: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу*** (23,5 %), що передбачає такі концептуальні ознаки: «високий ідеал», (44 %), «демократична цінність» (30 %), «гірке розчарування» (11 %), «вседозволеність» (7 %), «недовіра владі» (5 %), «втрачена надія» (3 %).

Гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як право (19 %), що має такі ознаки: «прагнення гарантії дотримання прав людини» (57 %), «відсутність прав і свобод» (34 %), «ілюзорність» (7 %), «вразливість» (2 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як принцип ділової активності*** (5,5 %), що містить дві рівнозначні концептуальні ознаки: «взаємна вигода» (58 %), «одностороння вигода; необхідність підкорятися умовам (42 %).

3. 4. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК

Особистісно-орієнтований аспект концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ (34,5 %) передбачає внутрішню і зовнішню свободи. Внутрішня свобода визначається особистісними властивостями, виражається в безперервному процесі самоактуалізації, самовдосконалення особистості. Зовнішня свобода виявляється в невимушеності поведінки суб'єкта, у відсутності фізичних труднощів, у здатності людини діяти відповідно до своїх інтересів. Внутрішня і зовнішня сторони не передбачають одна одну й у той самий час не є взаємовиключними поняттями [140].

Аналіз прикладів зовнішнього особистісно-орієнтованого аспекту (22,5 %) дає змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності,*** що охоплює ознаки: «діяльність, яка веде до позитивного результату» (37 %), «діяльність, яка призводить до негативного результату» (35 %), «залежність від обставин» (28 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як відсутність зобов'язань*** із концептуальною ознакою «руйнування відносин» (100 %).

Слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності*** (19,5 %) містить ознаки: «діяльність, яка веде до позитивного результату», «діяльність, яка призводить до негативного результату», «залежність від обставин».

Цей слот у першу чергу містить концептуальну ознаку **1) «діяльність, яка веде до позитивного результату».**

Ця ознака об'єктивується в численних і різноманітних ситуаціях з обговорення та вирішення ділових питань:

129) *Ще один плюс –* ***плюралізм*** *варіантів вирішення спору, адже, згідно з базовими правилами, перед тим, як остаточно дійти згоди, мають бути розглянуті різні варіанти рішення* [272];

130) *Ми Придністров'я і Молдавію не повинні кидати», – заявив він та висловив сподівання, що Росії вистачить «****толерантності*** *на даному етапі»*[267];

131) *«Я розцінюю ці дії як акт* ***гуманізму****. Я взагалі розцінюю це*

як етап, який може по-новому почати відносини між Росією і Україною. Це продовження стратегічних дій у гуманітарній сфері після звільнення Савченко та двох громадян Росії в Україні. Я думаю, що такі кроки можуть визначити новий етап взаємин Росії та України, в чому, я твердо впевнений, обидві країни потребують», – наголосив Медведчук і додав, що переговори про взаємне звільнення утримуваних осіб тривають і в Мінську, де діалог між собою ведуть Київ і Донбас [269];

132) *«Керуючись принципом **гуманності**, прийнято рішення не пред'являти їм звинувачення і дати можливість повернутися на територію України», – заявив представник СКР* [269];

133) *Маємо дуже **гуманний** і красивий, але з впевненою силою в руках, план щодо звільнення Майдану. У цих людей надто мало часу, щоб піти із площі* [269] і подібне.

Необхідно відзначити, що зовнішня свобода дій здатна справити позитивний вплив на душевний стан особистості:

134) *Більш гармонійної і **гуманної** ідеології людство ще не видумало* [269] тощо.

Протилежною ознакою, яка значно поступається за кількістю прикладів, є **2) «діяльність, яка призводить до негативного результату»**. Як негативний результат може виступати загроза фізичному і ментальному здоров'ю людини, індикатором цієї ознаки часто виступає частина ***псевдо-***: *Навіщо створювати безлад, перетворювати місцевих мешканців на туземців, що бояться вийти з власних домівок, спекулювати на **псевдотолерантності**?[*267];

135) *«В нашій державі постійно говорилось про **толерантність**. А насправді це **псевдотолерантність**», – вважає Тягнибок* [284];

136) *Коли проведемо люстрацію, не піддаватимемося на **псевдотолерантність**, триматимемо правдиву українську національну лінію – тоді зможемо перемогти, і таки переможемо!* [282] і таке інше.

У ході аналізу виявлено приклади, згідно з якими значення слів *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* піддаються іронічному переосмисленню і формують, таким чином, концептуальну ознаку: **3) «залежність від обставин»**:

137) *У бою прихильники «**толерантності** і космополітизму» ви-*

користовували кийки і булижники [267] (негативна ознака тут у поданні в лапках);

138) *А всьому світу з демократичними цінностями краще вчасно засвоїти уроки історії і згадати, що свого часу Європа була* ***толерантна*** *з Гітлером, а Америка не була досить рішучою і це призвело до Другої світової війни* [267] (про те, що не завжди є толерантними ті, до кого виявлялася толерантність, негативна ознака тут у контекстуальному зближенні з іменем Гітлера)і подібне.

Процес моделювання значень зовнішнього особистісно-орієнтованого аспекту дав змогу виокремити слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як відсутність зобов'язань*** (3 %). Цей слот представлений однією концептуальною ознакою **«руйнування відносин»**.

Низка прикладів указує на те, що людина може не дуже перейматися, байдуже ставитися до подій:

139) *Дуже терпимо, дуже* ***толерантно*** *народ висловлює своє обурення* (про занадто спокійне, навіть байдуже ставлення народу до воєнних подій) [267];

140) *І таких ситуацій, де немає очевидних злочинців, але є невинні жертви расової нетерпимості та стереотипів – багато у фільмі, але ще більше їх в реальному* ***мультикультурному*** *суспільстві* (про невикорінену расову нетерпимість у мультикультурному суспільстві, що призводить до руйнування відносин у суспільстві) [282];

141) *Але вони (кияни) займають м'яку та гладку позиції. Ніби так і треба. Дехто із громадських активістів та політиків піднімає це питання. Але більшість просто за цим спостерігає. Бо українці дуже* ***толерантні*** *і спокійні, цим влада і користується* (про толерантність як певну апатичність, відчуття відсутності зобов'язань народу, яка обертається вседозволеністю влади) [290];

142) *Керівництво держави узурпуватиме владу доти, доки у «нашого миролюбного,* ***гуманного*** *і незлобливого» народу закінчиться терпіння* [269];

143) *Тому й виникає оце європейське тяжіння до байдужості,* ***толерантності*** *до аморального* [282]і таке інше.

Аналіз мовленнєвих прикладів внутрішнього особистісно-орієнтованого аспекту (16 %) дав змогу виокремити такі слоти: ***гума-***

нізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як моральна категорія з концептуальними ознаками: «внутрішній самоконтроль» (28 %), «можливість морального вибору» (26 %), «адекватний світогляд» (24 %), «сенс життя» (22 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як психологічний стан*** з ознакою «почуття любові» (100 %).

Слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як моральна категорія*** (8 %) виражає такі концептуальні ознаки: «внутрішній самоконтроль», «можливість морального вибору», «адекватний світогляд», «сенс життя».

Ознака **1) «внутрішній самоконтроль»**.

Ця ознака контекстуально виявляє зв'язок зі значенням «інтеліґентність», «освіченість», «працездатність»:

144) *Проблеми **толерантності** починаються з освіти, але стосуються всього суспільства...* (толерантність як риса освіченої людини) [271];

145) *Побачив тут відкритих людей, **гуманних**, не задирають високо носа* [269];

146) *Володимир ДЕМЬОХІН: «Вимоги до політиків – освіченість, **толерантність**, працездатність»* (толерантність як обов'язкова риса поряд із освіченістю та працездатністю) [271];

147) *Суспільству потрібний **плюралізм** думок, а не дій. На те, щоб перемогти хаотичними діями, і в найсильнішого сил не вистачить*(плюралізм думок як риса сильної, освіченої людини, що протиставляється плюралістичним, хаотичним діям) [284] і подібне.

З прикладів видно, що інтелектуальна активність перебуває під контролем людської думки і совісті, згідно з чим можна стверджувати, що така розумна, виважена діяльність не має нічого спільного з будь-якими аморальними ідеями.

Здатність людини чинити по совісті, думати і робити так, а не інакше, виражається за допомогою концептуальної ознаки **2) «можливість морального вибору»**, який здійснюється відповідно до внутрішніх морально-етичних потреб особистості:

148) *Музикант також говоритиме про роль, що не лише політичні і громадські лідери, а й лідери ділових кіл можуть відігравати на підтримку вибору країни на шляху до демократичного, заможного та*

толерантного *світу* [284];

149) – *Щось мені цей дуалізм не дуже до смаку. Не віриться мені в красу, за якою немає правди, хоч убий. Більше того, думаю, що так не буває. Як і, натомість, викликає сумніви правда, котра є всуціль огидною. Це теж щось неприродне. Тому тяжію, принаймні намагаюся тяжіти до* ***плюралізму****, до художньої доцільності* [272] тощо.

Іншою ознакою моральної категорії слід вважати: **3) «адекватний світогляд»**, який з'являється у процесі особистісного розвитку людини:

150) *Мер і зараз часто з'являється на екранах телевізорів на балконі свого кабінету на фоні кольорових австрійських кам'яниць і розказує про важливі світоглядні речі, близькі прогресивному українству –* ***толерантність****, гостинність, необхідність реформ, Європу, Майдан, християнські цінності* (толерантність як світогляд про високі ідеали) [284];

151) *Й основна мета подібних зібрань – надання можливості молоді з усієї Європи розвивати навички міжкультурного діалогу,* ***толерантності****, вміння висловлювати власну думку, коментувати, розвивати здатність до критичного мислення та аналізу інформації...* [271];

152) *«Я це можу сказати про висловлювання цього члена уряду. Кожен, звичайно, член уряду має право на* ***плюралізм****, на висловлювання своєї думки, але вона не відображає точку зору українського уряду»* [284] і подібне.

Численні приклади вказують на концептуальну ознаку **4) «сенс життя»**, при об'єктивації якої гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність порівнюється з вищим сенсом, життям, миром:

153) *Завдання конкурсу полягають у виявленні, підтримці та популяризації кращих медійних прикладів утвердження в суспільстві принципів* ***толерантності****, загальнолюдських ідеалів громадянського миру та злагоди* (трихотомія «толерантність – мир – сенс життя») [271] тощо.

У слоті ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як психологічний стан*** (4 %) можна виокремити концептуальну ознаку: **«почуття любові»** – радісний, повний оптимізму стан любові:

154) *Аби не повторилися трагічні сторінки минулого, вже замалечку скаути вчаться* ***толерантності****, чесності та любові до ближнього* [290] і таке інше.

Отже, особистісно-орієнтований аспект українських базових політичних концептів ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*** (34,5 %) передбачає внутрішню і зовнішню свободи. Зовнішня свобода виявляється в невимушеності поведінки суб'єкта, у здатності людини діяти відповідно до своїх інтересів. Аналіз прикладів зовнішнього особистісно-орієнтованого аспекту (22,5 %) дає змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності, що охоплює ознаки:*** «діяльність, яка веде до позитивного результату» (37 %), «діяльність, яка призводить до негативного результату» (35 %), «залежність від обставин» (28 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як відсутність зобов'язань*** з концептуальною ознакою «руйнування відносин» (100 %).

Внутрішня свобода визначається особистісними якостями, виражається в безперервному процесі самоактуалізації, самовдосконалення особистості. Аналіз мовленнєвих прикладів внутрішнього особистісно-орієнтованого аспекту (12 %) дав змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як моральна категорія*** з концептуальними ознаками: «внутрішній самоконтроль» (28 %), «можливість морального вибору» (26 %), «адекватний світогляд» (24 %), «сенс життя» (22 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як психологічний стан*** з ознакою «почуття любові» (100 %).

3. 5. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ФІЛОСОФСЬКОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК

Філософський аспект базових політичних концептів (12,5 %) виражається у здатності людини виявляти волю, діяти відповідно до своїх інтересів і цілей в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства (об'єктивна необхідність). Заслуговує на увагу той факт, що специфіка розуміння такої діяльності українськими філософами

(В. Г. Нестеренко, М. В. Попович, В. Г. Табачковський, В. І. Шинкарук та інші) полягає у її взаємозв'язку з вищими релігійно-моральними цінностями. Кількість прикладів, що виражають філософський аспект, значно менша у порівнянні із суспільно-політичним і особистісно-орієнтованим аспектами, оскільки досліджувані концепти являють собою суспільно-політичні явища. Проте аналіз прикладів дав змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як усвідомлена необхідність***, що формує концептуальна ознака «відповідальність за себе і навколишню дійсність» (100 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як одна з релігійних основ з*** ознакою «взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу» (100%); «релігійна віра» (52 %), «специфіка народу і віри» (48 %).

Слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як усвідомлена необхідність*** (8,4 %) формує концептуальна ознака **«відповідальність за себе і навколишню дійсність»**:

155) *Погляди на людину, її особливості, права та місце в політичній системі в «філософії багатополярності» також відмінні від усталених. Для цього євразійці використовують поняття антропологічного* ***плюралізму****, згідно якого, у кожній спільноті й окремій культурі існує власне уявлення про людину* (про «філософію багатополярності», яка засвідчує, що в умовах сучасної глобалізації відповідальні, небайдужі до свого життя і суспільства загалом мають використовувати поняттяантропологічного плюралізму) [284];

156) *Верховна Рада підтримала ініціативу Президента України щодо* ***гуманізації*** *відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності та ухвалила в другому читанні і в цілому відповідний закон...* [271]; тощо.

Гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність дає змогу говорити про прогрес:

157) *Мер і зараз часто з'являється на екранах телевізорів на балконі свого кабінету на фоні кольорових австрійських кам'яниць і розказує про важливі світоглядні речі, близькі прогресивному українству –* ***толерантність****, гостинність, необхідність реформ, Європу, Майдан, християнські цінності. Ця картинка – наче привіт з європейської цивілізації, про яку мріє більшість українців* [284];

158) *У багатьох країнах раніше була необхідність заохочувати серед населення більш* ***толерантні*** *та прогресивні підходи до даного питання* [284] і подібне.

Слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як одна з релігійних основ*** (8,1 %) ілюструє концептуальна ознака **1) «взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу»**:

159) *«7 квітня кожного року один з трьох найбільших християнських свят. І я думаю, що до свята Благовіщення Пресвятої Богородиці – це жест і вияв християнської* ***гуманності****», – сказав міністр* [269] тощо.

Концептуальна ознака **2) «релігійна віра»**:

160) *«Сьогодні, в День Європи, представники всіх регіонів багатонаціональної України вийшли на Європейську площу, щоб підтримати ідеї демократії, прав людини,* ***гуманізму*** *і* ***толерантності****, щоб заявити рішучий протест проти діяльності політичних екстремістів, які сповідують ідеологію національної та релігійної ворожнечі», – заявив голова фракції Партії регіонів Олександр Єфремов…* [271];

161) *В Україні релігійно терпиме і* ***толерантне*** *суспільство. На цьому наголосив заступник Голови Верховної Ради Микола Томенко на вчорашній прес-конференції «Місце релігії в житті українського суспільства», яку проводив Київський міжнародний інститут соціології, Інститут політики та центр «Соціальні індикатори».* [271];

162) *Ця премія – це лише початок, – розповідає голова благодійного фонду Олександра Фельдмана, – Якщо нею зацікавляться, її підтримають ми введемо ще низку премій –* ***толерантність*** *в релігії, толерантність в міжнаціональніих стосунках, толерантність в політиці, толерантність в сім'ї і так далі.* [290];

163) *Люди ліберального ухилу, для яких важливими є* ***плюралізм*** *і* ***толерантність****, будуть задоволені параграфом 13-м, що «відмінності в розумінні релігійних істин не повинні перешкоджати людям різної віри жити в мирі та злагоді»* [284] тощо.

Концептуальна ознака **3) «специфіка народу і віри»**:

164) *Як послідовно монотеїстична релігія іслам скептично ставиться до* ***плюралізму*** *цінностей, які по волі чи по неволі заперечують*

саме право на буття цієї світової релігії **[**272];

165) *Очевидно і те, що ісламісти надалі готові вбивати, аби захистити свої релігійні почуття. Компромісу не буде ніколи – концепція* ***мультикультуралізму*** *луснула* [282];

166) *У кожному* ***мультикультурному*** *суспільстві завше будуть ті, хто готові до останнього боротися за «свою правду» – правду своєї культури, релігії чи філософії відчайдушними методами* [282];

167) *Ще у 2009 я написав статтю про кризу релігійного «****мультикультуралізму****». Мусульмани апріорі не можуть органічно інтегруватись у західне суспільство – насамперед з огляду на власну релігійну ідентичність, від якої вони не збираються відмовлятися. Приказка про свій устав і чужий монастир – не для цього випадку* [284] і подібне.

Таким чином, філософський аспект гуманізму, плюралізму, мультикультуралізму й толерантності (12,5 %) виражається у здатності людини виявляти волю, діяти відповідно до своїх інтересів і цілей в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства (об'єктивна необхідність). Аналіз прикладів дав змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як усвідомлена необхідність***, що формує концептуальна ознака «відповідальність за себе і навколишню дійсність» (100 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як одна з релігійних основ з*** ознакою «взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу» (100 %); «релігійна віра» (52 %), «специфіка народу і віри» (48 %).

3. 6. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ЮРИДИЧНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК

В юридичному аспекті (3 %) поняття ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*** розуміються як фундаментальні принципи влаштування правового суспільства.

Аналіз прикладів корпусу українського мовлення виявив слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як закони взаємодії в суспільстві*** (3 %), який формує концептуальна ознака **«за-**

лежність від юридичного закону, сила закону» (100 %). Згідно з прикладами, гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність характеризуються залежністю від суб'єкта, який має будь-яку владу, і підпорядковані різного роду умовам:

168) *Проект закону 3526-Д про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо **гуманізації** законодавства про попереднє ув'язнення та забезпечення конституційних прав та свобод осіб, взятих під варту, та осіб, засуджених до позбавлення волі, а також засуджених, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я за межами установ виконання покарань) набрав 193 голоси* [267];

169) *Ми звертаємося до **гуманності** Апеляційного суду, який добре знає закони і Конституцію* [269];

170) ***Гуманізація** закону – один з етапів реформи у сфері кримінальної юстиції...* **[**271];

171) ***Гуманізм** і закон повинні йти рука об руку – таким має бути правило для тих, хто надсилає гуманітарні вантажі…* [271];

172) *Предметом спору є політика інгуської влади щодо ісламу: Євкуров намагається схилити муфтіят до діалогу і співпраці зі всіма мусульманськими спільнотами, в тому числі мирними салафітами, до яких ставиться **толерантно**, аби тільки не порушували закону* [272];

173) *«**Толерантність** – це важлива річ та європейська цінність, але я вважаю, що тим, хто порушує закони України, нема чого робити в нашій державі», – пояснив він* [284];

174) *Дуже небезпечним є введення в законодавство термінів «міжнаціональні стосунки», «міжнаціональна **толерантність**». Насправді ж стосунки людей різного етнічного походження відбуваються поза сферою етнічного, як стосунки громадян, які мають єдину державну мову й громадянське українство. Якщо акцент буде поставлено на цьому, ми матимемо єдине громадянське суспільство, кожен член якого триматиме свої приватні етнічні особливості при собі* [284];

175) *Керівництво Головного управління МВС у Києві просить киян та гостей міста «виявляти **толерантність** до різних віросповідань та повагу одне до одного, дотримуватися вимог українського законодавства, не порушувати громадський порядок, не провокувати конфліктні ситуації та сприяти працівникам міліції в охороні гро-*

мадського порядку» [284];

176) *Але закон гуманний: він передбачає, що якщо запит стосується великого обсягу інформації або потребує її пошуку серед значної кількості даних – розпорядник може продовжити строк розгляду запиту до 20 робочих днів* [284];

177) *Дуже* ***гуманний*** *закон про виборисклали усі політичні сили, що нині бавляться з народом у вибори – і ті, що криком бідкаються, що йде масовий підкуп виборця, і ті, хто якраз і купує виборців, заручившись беззубим до відповідальності спільним законом* [284];

178) *Вітчизняний закон про вибори достатньо* ***гуманний*** *– як у людей: стаття 5 без усіляких натяків так прямо й каже: «Участь громадян України у виборах депутатів є добровільною»* [284];

179) *Також Піскун додав: «Суд у нас* ***гуманний*** *– багато не дасть. По закону»* [284];

180) *«У складі робочої групи Верховної Ради з підготовки законопроекту про лікування ув'язнених за кордоном зареєструвала законопроект № 3599 «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципу* ***гуманізму*** *при виконанні окремих видів покарань», – йдеться в повідомленні* [267] тощо.

Отже, в юридичному аспекті (3 %) поняття ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*** розуміються як фундаментальні принципи влаштування правового суспільства.

Аналіз прикладів корпусу українського мовлення виявив слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як закони взаємодії в суспільстві*** (3%), який формує концептуальна ознака **«залежність від юридичного закону, сила закону»**, що охоплює 100% прикладів.

3. 7. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ІСТОРИЧНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК

Історичний аспект ***гуманізму, плюралізму, мультикультуралізму, толерантності*** (2 %) відображає факти з історії України та світу.

На сучасному етапі аналіз прикладів виявив слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як всебічний і гармо-***

нійний розвиток людства (2 %), який передбачає концептуальну ознаку **«історична подія, факт, що відбувся»** (100 %), маркерами якої слугують прецедентні імена діячів, назви історичних подій, держав тощо:

181) *Бо, на жаль, деякі самопроголошені «галицькі лицарі» не мовчать тоді, коли б саме їм, як носіям неодноразово здискредитованих в українській історії ідей лібералізму, космополітизму, пацифізму, безнаціонального демократизму,* ***мультикультуралізму*** *тощо – не гріх було б промовчати* [284];

182) *У своїй промові на Дніпрі Олег Тягнибок наголошує: «Це була важлива історична подія для українців, адже наша нація завжди була державотворчою й прагнула до формування незалежної держави. Але, на жаль, тодішня влада йшла на компроміси з ворогом, бавилася в* ***толерантність*** *і не дослухалася до потреб суспільства. Ми, сучасники, маємо не допустити помилок, які робило тодішнє політичне керівництво, що відтак призвело до втрати суверенності на довгі десятиліття»* [282];

183) *Але є й інші приклади – Радянський Союз, Югославія, Чехословаччина. В них інституційно закріплені локальні ідентичності виявилися сильнішими за державний патріотизм. І це не лише історія. Зовсім недавно європейські лідери висловились доволі критично щодо концепції* ***мультикультуралізму*** *– політики, яка спрямована на збереження та розвиток культурного розмаїття і яка чітко резонує з ідеєю появи графи «національність» в паспорті* [284];

184) *А це період інфляційного колапсу, історичного* ***плюралізму****, українізації, подолання державного патерналізму, вироблення вміння покладатись лише на себе, надмірної критичності до політиків* [284];

185) *Зрозуміло, поблажливі міркування про «****гуманний*** *комунізм» на руку тим, хто сьогодні експлуатує цей бренд. Але чи відповідають вони історичній правді?* [284] і таке інше.

Отже, історичний аспект ***гуманізму, плюралізму, мультикультуралізму, толерантності*** (2 %) відображає факти з історії України та світу та передбачає концептуальну ознаку «історична подія, факт, що відбувся» (100%).

3.8. СИНОНІМІЧНІ РЯДИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ БПК

Третій етап – аналіз мовних засобів вербалізації концептів, а саме синонімічних рядів як засобів мовної об'єктивації концепту, що відображає різні його боки вивчення змісту концептів [109, 110, 162]. Смисловий зміст концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ може бути виражений усією сукупністю мовних засобів, які їх репрезентують. Одними з таких засобів є системні синоніми лексем *гуманізм*, *плюралізм*, *мультикультуралізм, толерантність*. Семантичний аналіз словникових дефініцій ключових слів чотирьох концептів дав змогу виокремити різні аспекти дійсності: філософський, суспільно-політичний, особистісно-орієнтований, історичний та юридичний. Досліджувані синоніми можуть бути об'єднані в синонімічні ряди (відповідно до аспектів дійсності згідно з повним або частковим збігом окремих смислових елементів з елементами значень ключових слів: *гуманізм*, *плюралізм*, *мультикультуралізм, толерантність*. Необхідно відзначити, що в синонімічний ряд слово входить не повністю, а окремим лексико-семантичним варіантом, тобто зі змістового погляду одним зі своїх значень.

Структуру концепту детально досліджували О. О. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, О. П. Бабушкін, Н. В. Дорофєєва, О. О. Селіванова, Л. А. Лисиченко та інші. З. Д. Попова, Й. А. Стернін [162] розробили систему методів дослідження, зокрема: 1) виявлення ключових слів-репрезентантів певного концепту в мові. Критерієм такого виявлення є їхня частотність у мові, однозначність лексеми, яка репрезентує концепт у мові; 2) побудова та аналіз семантеми ключового слова, яке вербалізує концепт у мові. Тут аналізують словникові тлумачення ключового слова, вибираючи всі можливі характеристики концепту; 3) аналіз синонімів ключового слова. На думку науковців, це уможливлює виявлення додаткових ознак досліджуваного концепту через зіставлення лексем, що належать до синонімічного ряду. Визначення структури концепту неможливе без аналізу синонімічного ряду його імені. Найчастіше синоніми вербалізують окремі когнітивні компоненти концепту [162].

Відмінності за кількісним складом отриманих синонімічних рядів дають змогу говорити про нерівномірну номінативну щільність. За В. І. Карасиком, під номінативною щільністю розуміється «деталізація позначуваного фрагмента реальності, множинне варіативне позначення і складні смислові відтінки позначуваного» [110, 84 – 86]. Високі показники номінативної щільності об'єктивно свідчать про актуальність тієї чи іншої сфери дійсності для конкретної спільноти [110, 86].

Словники синонімів української мови [262] подають:

– 10 лексем, що входять до семантичного поля *гуманізм: людяність, гуманність, людськість, людинолюбство, людинолюбність, філантропія, чуйність, добросердність, щирість, чоловіколюбство*;

– 2 лексеми, що входять до семантичного поля *плюралізм: кратність, різноманітність*;

– 8 лексем, що входять до семантичного поля *толерантність: терпимість, ліберальність, поблажливість, невимогливість, доброзичливість, вибачливість, милостивість, видержливість;*

– жодної лексеми, що входить до семантичного поля *мультикультуралізм.*

Так, на Рисунку 1 зображено кількісну характеристику лексичного складу семантичних полів *гуманізм*, *толерантність*, *плюралізм*, *мультикультуралізм.*

Рисунок 1

Лексичний склад семантичних полів *гуманізм, толерантність, плюралізм, мультикультуралізм* (за кількістю синонімів)

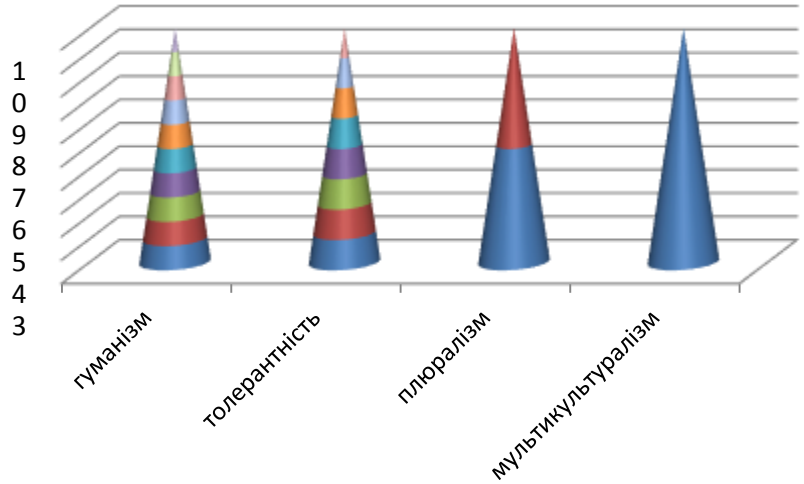

Відповідно до різних аспектів дійсності значення *гуманізму*, *плюралізму*, *толерантності* утворюють суміжні синонімічні ряди, співвідносні з тією чи іншою загальною семантичною ознакою. Причому те ж саме слово може перебувати в кількох синонімічних рядах, оскільки має кілька тлумачень, тотожних значенням лексем *гуманізм*, *плюралізм*, *толерантність*.

Філософський аспект *гуманізму* в значенні «найвища цінність в житті людини і суспільства» виявляється у відповідних семемах серед значень синонімів: *філантропія* (у застарілому значенні): «//заст. Людинолюбство. [Орест:] Роблю я се,.. не тільки з філантропії. Мені миліше ставити на карту своє життя, ніж рятувати чуже (Леся Українка, II, 1951, 28); – Свої вигоди я краще знаю, філантропією займатися не буду, – відрізав Юрій (Федір Бурлака, Напередодні, 1956, 392) [264, 10 Т., с. 591.]; *чоловіколюбство* – «**Чоловіколюбство, ва,** *с.* Человѣколюбіе. *Нема, щоб за добрі діла, за чоловіколюбство вхопитись.* К. Гр. Кв. 32.»[249, Т. 4, с. 469].

Згідно з дефініціями словників української мови, **суспільно-політичний** аспект гуманізму виражає значення «таке, що протиставляється явищу (процесу) знецінення реального життя людини, приниження прав, можливостей, інтересів особи; звуження умов і факторів, які забезпечують розвиток і вдосконалення її: ослаблення правових і політичних гарантій нормальної життєдіяльності і свобод людини, громадянина в суспільстві». Даному значенню відповідають семантичні компоненти лексем *людяність* – «**ЛЮ́ДЯНІСТЬ**, ності, жін. абстр. ім. до людяний 1; людинолюбство, гуманізм. *Звісно, люде освічені* [пани]*: про людяність знають уже і багаті, бідність не злить їх* (Архип Тесленко, З книги життя, 1918, 171); [Ромодан]: *Вас тепер тільки одні роки прикрашають, а не мудрість. Зазнайство, а не скромність. Бездушність, а не людяність*(Олександр Корнійчук, II, 1955, 345); *Моральний кодекс – комуністичні заповіді найвищої людяності* (Радянська Україна, 15.X 1961, 2); *Пушкін був людиною у найвищому значенні цього слова, і його поезія – це передовсім людяність, той гуманізм, який наша країна несе всьому світові* (Максим Рильський, III, 1955, 179)» [264,4 Т., с.571]*, гуманність* – «**ГУМА́ННІСТЬ**, ності, жін. Властивість за значенням гуманний. *Сьогодні нема жодного неупередженого глядача або слухача, якого б не хвилювала висока гу-*

манність і художність радянської музики, балету чи кіно (Мистецтво, 6, 1957, 7)» [264,2 Т., с. 193.], *людськість – «***2.** Те саме, що людяність. *Під порфіром мовчазливих стін* [Мавзолею]. *Такий промінний людськістю своєю Спочив безсмертний, вікопомний він* (Микола Бажан, Роки, 1957, 225); *– Буду учениць своїх до думок глибоких привчать, – в тон Оленці думали й ми, – до людськості, правди* (Олекса Гуреїв, Новели, 1951, 141)»[264, 4Т., с. 571.], *людинолюбство – «***ЛЮДИНОЛЮ´БСТВО**, а, сер., книжн. Любов до людини; гуманізм. *– Як вчителька я виховую дітей в дусі людинолюбства і патріотизму* (Юрій Мельничук, Коли кров.., 1960, 138)» [264, 4 Т., с. 568.], *людинолюбність* (застаріле, те саме, що й *людинолюбство), чоловіколюбство – «***Чоловіколюбство, ва,** *с.* Человѣколюбіе. *Нема, щоб за добрі діла, за чоловіколюбство вхопитись.* К. Гр. Кв. 32.» [249, 4Т., 469], *«-а, с., заст. Філантропія, доброчинність»* [249, 4Т.,с. 469].

Гуманізм в **історичному аспекті** має еквівалент *чоловіколюбство*, тлумачення якого подекуди марковане позначкою «застаріле», «за старих часів». *Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови (2005 р.) подає: «Чоловіколюбство -а, с., заст. Філантропія, доброчинність»* [249, 4Т., с. 469].

Особистісно-орієнтований аспект передбачає зовнішню і внутрішню свободу суб'єкта. Семема особистісно-орієнтованого аспекту синонімічна семантичному значенням: *людяність – «***ЛЮ´ДЯНІСТЬ,** ності, жін. абстр. ім. до людяний 1; людинолюбство, гуманізм. *Звісно, люде освічені* [пани]*: про людяність знають уже і багаті, бідність не злить їх* (Архип Тесленко, З книги життя, 1918, 171); [Ромодан:] *Вас тепер тільки одні роки прикрашають, а не мудрість. Зазнайство, а не скромність. Бездушність, а не людяність* (Олександр Корнійчук, II, 1955, 345);*Моральний кодекс – комуністичні заповіді найвищої людяності* (Радянська Україна, 15.X 1961, 2);*Пушкін був людиною у найвищому значенні цього слова, і його поезія – це передовсім людяність, той гуманізм, який наша країна несе всьому світові* (Максим Рильський, III, 1955, 179)» [264,4 Т., с. 571.], *гуманність – «***ГУМА´ННІСТЬ,** ності, жін. Властивість за значенням гуманний. *Сьогодні нема жодного неупередженого глядача або слухача, якого б не хвилювала висока гуманність і художність радянської музики, балету чи кіно* (Мистецтво, 6, 1957, 7)» [264,2 Т., с. 193.], *людськість – «***2.** Те саме,

що людяність. *Під порфіром мовчазливих стін* [Мавзолею] *Такий промінний людськістю своєю Спочив безсмертний, вікопомний він* (Микола Бажан, Роки, 1957, 225); – *Буду учениць своїх до думок глибоких привчать, – в тон Оленці думали й ми, – до людськості, правди* (Олекса Гуреїв, Новели, 1951, 141)» [264, 4 Т., с. 571.], *людськість* – «**2.** Те саме, що людяність. *Під порфіром мовчазливих стін* [Мавзолею] *Такий промінний людськістю своєю Спочив безсмертний, вікопомний він* (Микола Бажан, Роки, 1957, 225); – *Буду учениць своїх до думок глибоких привчать, – в тон Оленці думали й ми, – до людськості, правди* (Олекса Гуреїв, Новели, 1951, 141)» *[264, 4 Т.,* с. *571.]*, *людинолюбство* – «**ЛЮДИНОЛЮ´БСТВО**, а, сер., книжн. Любов до людини; гуманізм. – *Як вчителька я виховую дітей в дусі людинолюбства і патріотизму* (Юрій Мельничук, Коли кров.., 1960, 138)» [264, 4 Т., с. 568.], *людинолюбність*(застаріле, те саме, що й *людинолюбство), чуйність* – «**ЧУ´ЙНІСТЬ**, ності,жін.**1.** Уважність і сердечне ставлення до людей; чулість. *Мабуть, ніщо так глибоко не западає в душу, як вияв чуйності*(Яків Баш, На землі.., 1957, 33); *Він був безмежно вдячний матері за її чуйність і самовідданість* (Ірина Вільде, Сестри.., 1958, 49)» [264, 11 Т., с. 381.], *добросердність* – **ДОБРОСЕ´РДНІСТЬ**, ності,жін.,розм. Властивість за значенням добросердний. [264, 2 Т., с. 325]. (**ДОБРОСЕ´РДНИЙ**, а, е, розм. Те саме, що добросердий. *Лишився він такий, як і був, мудрий, врівноважений, добросердний до людських страждань, лихий до пихатих панів* (Натан Рибак, Помилка.., 1956, 312) [264, Т. 2, с 325], **ДОБРОСЕ´РДИЙ**, а, е. Який має добре серце; лагідний і чуйний до людей. *Панна Наталя трохи зарозуміла й розпещена дівчина, але... добросерда* (Ольга Кобилянська, III, 1956, 251); *Добросерда сестра, смаглява шахтарочка Наташа, доглядав в палаті за ним*(Олесь Гончар, Людина.., 1960, 198); // Який виражає добре, лагідне, чуйне ставлення до людей. *Той рух, а можливо, й добросердий вираз на обличчі відразу був помічений голодними*(Юрій Збанацький, Сеспель, 1961, 259) [264, Т. 2, с. 325]), *щирість* – **ЩИ´РІСТЬ**, рості, жін. Властивість за значенням щирий. Енергія, що нею пройнято було всю його постать, врода, палкість, щирість – все це надзвичайно вражало дівчину (Борис Грінченко, II, 1963, 28); Чуло материнське серце, що сталась якась зміна в синові, не було в нього попередньої щирості, запальнос-

ті (Юрій Збанацький, Таємниця.., 1971, 49); – А тобі чого тут треба?.. – Працювати, – сказав він коротко і знову усміхнувся з такою чарівною щирістю, що бригадир-механік пом'якшав (Іван Багмут, Опов., 1959, 95); Відчувши щирість наших розмов з ним, дід Галаверда шанобливо підступив до нас (Іван Ле, Опов. та нариси, 1950, 30); Пройшли літа, а ти не розгубила Ні серця жар, ні щирість почуття (Любомир Дмитерко, В обіймах сонця, 1958, 137); Художня сила, оригінальність і новаторство Сосюри виявляється в простоті, правдивості, щирості тону, внутрішній схвильованості (Радянське літературознавство, 4, 1963, 46); // Щире ставлення, стосунки між кимнебудь. – Не гадайте [пане адвокат], що мужик вірить у вашу щирість до нього(Лесь Мартович, Тв., 1954, 208); [Орест:] При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний! (Леся Українка, II, 1951, 28)[264, 11 Т., с. 586], *чоловіколюбство – «-а, с., заст. Філантропія, доброчинність»* [249].

За кількістю синонімів домінує особистісно-орієнтований аспект, загальне значення якого є «утвердження права людини на земне щастя, боротьба за визволення науки й людської особистості від обмежень і схоластики».

Філософський аспект *плюралізму* в значенні «вчення, за яким в основі світу лежать численні самостійні духовні сутності, множинність думок, поглядів» [248, с. 656] знаходить відповідну семему серед значень синоніма: *кратність – «*3) Властивість об'єкта, яка полягає в тому, що він складається з двох або декількох подібних частин» [247,с. 1728].

Суспільно-політичний аспект *плюралізму* має значення «один з принципів суспільного устрою, згідно з яким громадсько-політичне життя має включати безліч різних взаємозв'язаних і разом з тим автономних соціально-політичних груп, партій, організацій установки, ідеї і програми яких перебувають у постійному змаганні й суперництві» [263, с. 141]. Цьому значенню відповідають семантичні компоненти лексичних одиниць *кратність – «*3) Властивість об'єкта, яка полягає в тому, що він складається з двох або декількох подібних частин» [247, с. 1728] та *різноманітність* – різноманітність -ності, *ж.* Властивість за знач. різноманітний. [247, с. 1728], різноманітний «-а, -е. 1) Неоднаковий з іншим, несхожий на інше чим-небудь; різний. //

Який складається з неоднакових, несхожих один на одного предметів, осіб і т. ін. 2) Сповнений багатства, неоднорідний за змістом, формою і т. ін.; багатогранний [247, с. 1728].

Юридичний аспект формує синонімічну пару *плюралізм – кратність – «*3) Властивість об'єкта, яка полягає в тому, що він складається з двох або декількох подібних частин» [247, с. 1728], що має загальну семему (значення) «один з фундаментальних принципів улаштування правового суспільства, що стверджує необхідність співіснування та взаємодії різних суб'єктів економічного, політичного та культурного життя суспільства» [247, с. 1728].

В **особистісно-орієнтованому** аспекті, який домінує так само, як і в гуманізмі, плюралізм у значенні «ствердження необхідності співіснування та взаємодії різних суб'єктів життя суспільства» [249] має еквіваленти *кратність – «*3) Властивість об'єкта, яка полягає в тому, що він складається з двох або декількох подібних частин» [240] та *різноманітність* – різноманітність -ності, *ж.* Властивість за знач. різноманітний [247, с. 1728], різноманітний «-а, -е. 1) Неоднаковий з іншим, несхожий на інше чим-небудь; різний. // Який складається з неоднакових, несхожих один на одного предметів, осіб і т. ін. 2) Сповнений багатства, неоднорідний за змістом, формою і т. ін.; багатогранний [247, с. 1728].

У **філософському аспекті** толерантність зі значенням «соціальний феномен, настанова свідомості у відносинах між релігіями, зумовлена типом соціальної взаємодії та її культурними регуляторами» [263] має синоніми *терпимість* – Поблажливе ставлення до когось, чогось. *Його одвічною вадою була.. якась байдужа терпимість і до злих, і до нездатних* (Павло Загребельний, Диво, 1968, 133)» [264, 10 Т., с. 95], *ліберальність – «***ЛІБЕРА´ЛЬНІСТЬ**, ності, жін., заст., розм. абстр. ім. до ліберальний 2, 3» [264, Т.4, с. 506] (**ЛІБЕРА´ЛЬНИЙ**, а, е. **2.** заст. Який дотримується вільнодумних поглядів; вільнодумний. Що нам закони? Наш суд ліберальний, В світі нікому не є підначальний! (Яків Щоголів, Поезії, 1958, 477); Щодо приймання незнайомих, але відомих людей взагалі, то ми, українки, в сьому досить ліберальні (Леся Українка, V, 1956, 267); // Пройнятий вільнодумством. Ліцей в час навчання в ньому пушкінської плеяди був прогресивним учбовим закладом, в якому проповідувались ліберальні

погляди (Видатні вітчизняні географи.., 1954, 67). **3.** перен., розм. Який виявляє терпимість кому-, чому-небудь [264, 4 Т., с. 506]).

Відповідно до тлумачень українських словників, суспільно-політичний аспект толерантності репрезентує значення «терпимість до чужих думок і вірувань, поблажливе ставлення до когось чи до чогось» [257] та знаходить відповідні семеми серед значень синонімів *терпимість* – «**ТЕРПИ́МІСТЬ**, мості, жін. Здатність терпимо, поблажливо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів і т. ін. *Він* [генерал] *так не хотів загострення пристрастей в своєму салоні.. У всіх нагальні діла, у всіх неспокій на серці, варто виявити деяку обмірковану терпимість*(Юрій Бедзик, Полки.., 1959, 69)» [264, Т. 10, с. 95], *ліберальність* – **ЛІБЕРА́ЛЬНІСТЬ**, ності, жін., заст., розм. абстр. ім. До ліберальний 2, 3. [264, 4 Т., с. 506], **ЛІБЕРА́ЛЬНИЙ**, а, е. **1.** Прикм. До ліберал 1 і лібералізм 1. І ліберальна, і консервативна партії в цей час [в кінці XIX ст.] відбивали інтереси великого капіталу (Нова історія. Підручник для 9 кл., 1957, 44); // Пройнятий лібералізмом. Був це один із значніших львівських банкірів, чоловік освічений, знаний з ліберальних поглядів (Іван Франко, VI, 1951, 280). **3.** перен., розм. Який виявляє терпимість кому-, чому-небудь. [264, 4 Т., с. 506].

Особистісно-орієнтований аспект толерантності зі значенням «моральна якість, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок у поведінці інших людей» [263, с. 141] синонімічна таким семантичним значенням: *терпимість* – «Поблажливе ставлення до когось, чогось. *Його одвічною вадою була.. якась байдужа терпимість і до злих, і до нездатних* (Павло Загребельний, Диво, 1968, 133)» [264, 10 Т., с. 95], *поблажливість* – «**ПОБЛА́ЖЛИВІСТЬ**, вості, жін. Властивість за значенням поблажливий. *Найбільш всіх сподобалась вона* [поема «Давня казка»] *паничеві Ліпському, се мені приємно, бо все-таки він людина, вихована на європейській літературі, і патріотичної поблажливості в нього нема* (Леся Українка, V, 1956, 111); *В його словах відчувалась поблажливість люблячого чоловіка до слабостей і примх своєї жінки* (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 108); *Його ставлення до людей – це осолоджена хорошими манерами поблажливість, якщо не презирство*(Ярослав Га-

лан, І, 1960, 367)» [264, 6 Т., с. 619] (**ПОБЛА΄ЖЛИВИЙ**, а, е. **1.** Який занадто невимогливо, м'яко ставиться до кого-, чого-небудь, потурає комусь. *Ви всі разом були занадто добрі й поблажливі для нього* (Ольга Кобилянська, II, 1956, 287); *– Добре, я буду до вас поблажливою і оцінок не ставитиму* (Олександр Копиленко, Земля.., 1957, 91); // Який виражає м'якість, терпимість, доброзичливість, свідчить про них. *Чого б тільки вона не зробила, на які тільки жертви не пішла, щоб тільки знову побачити його поблажливу усмішку* (Василь Козаченко, Листи.., 1967, 193); *Кость Філіпчук, який до цього часу вислуховував батьківські поради Завадки з поблажливою усмішечкою, цим разом став на диби* (Ірина Вільде, Сестри.., 1958, 147). **2.** Вибачливий, милостивий. *Вона просить суд бути до сина поблажливим, зважити на його молодість і дати йому полегкість* (Василь Кучер, Прощай.., 1957, 442). **3.** Який виражає перевагу перед ким-, чим-небудь, прихильно-зверхнє ставлення до когось, чогось. *Степан говорив зверхнім, поблажливим тоном* (Павло Загребельний, Спека, 1961, 210); *Входить до кухні з кімнати німецький офіцер без мундира, в капцях. Сигарета. Самовпевнено-поблажливий вираз обличчя* (Юрій Яновський, І, 1954, 159) [264, 6Т., с. 619]), *невимогливість – «***НЕВИМО΄ГЛИВІСТЬ**, вості, жін. абстр. ім. до невимогливий. *У лекційній пропаганді неприпустима безвідповідальність, невимогливість, яка призводить до низького ідейного і методологічного рівня лекцій* (Комуніст України, 12, 1963, 26); *Вівці цигайської породи відзначаються невимогливістю і, витримуючи недостатню годівлю та перебуваючи взимку і влітку просто неба, мають порівняно задовільну вовнову і м'ясну продуктивність* (Колгоспник України, 8, 1961, 31) [264, 5Т., с. 259] (**НЕВИМО΄ГЛИВИЙ**, а, е.**1.** З надто скромними вимогами, запитами, який задовольняється будь-чим.**2.** Який не потребує чого-небудь у значній мірі. *Виноград порівняно невимогливий і до вологи* (Наука і життя, 2, 1957, 21); *Кизил – досить посухостійка рослина, невимоглива до ґрунту* (Колгоспник України, 11, 1961, 34) [264, 5Т., с. 259], *доброзичливість – «***ДОБРОЗИ΄ЧЛИ΄ВІСТЬ**, -вості, жін. абстр. ім.до доброзичливий. *Вона наче випромінювала привітність і доброзичливість, з нею легко було знайти спільну мову* (Любомир Дмитерко, Наречена, 1959, 187); *Ганну не підкупила дружня задушевність і доброзичливість його голосу* (Микола Руденко, Остання шабля, 1959,

211) [264, 2Т., с. 325] **ДОБРОЗИ´ЧЛИ´ВИЙ**, а, е. Який бажає, зичить людям добра, співчутливо ставиться до інших, дбає, піклується про них. *Він дуже любив цього скромного трудівника, завжди привітного і доброзичливого* (Олександр Довженко, І, 1958, 417); *Шафранови були привітними і доброзичливими людьми* (Любомир Дмитерко, Наречена, 1959, 165); // Який виражає добре ставлення, прихильність, приязнь і т. ін. *Олексій глянув на Уляну таким.. доброзичливим поглядом, що, здавалось, ще хвиля – і вона спалахне від тієї доброзичливості* (Віталій Логвиненко, Літа.., 1960, 61); *Оленка, зачувши доброзичливий тон матері, шмигнула і всілася між Лесею та Шурою*(Микола Олійник, Леся, 1960, 52); // В основі якого лежить бажання зробити кому-небудь добро, принести користь і т. ін. *Ганна промовчала.., і мовчання це, як і раніше, здалося Малахову дуже сприятливим і доброзичливим* (Вадим Собко, Справа.., 1959, 128)[264, 2Т., с. 325], *вибачливість – «***ВИБА´ЧЛИВІСТЬ**, вості, жін. абстр. ім. до вибачливий. *Але разом з любов'ю до нього ставилися з тим почуттям незлобивої вибачливості і навіть легкої іронії, з якою грубувата молодь ставиться до заслужених командирів* (Олександр Довженко, Зачарована Десна, 1957, 105)»[264, 1Т., с. 349] (**ВИБА´ЧЛИВИЙ**, а, е. **1.** Який виявляє поблажливість; несуворий. *З таким посміхом, вибачливим, стриманим, старші дивляться на пустощі улюбленої дитини* (Олесь Донченко, І, 1956, 475).**2.** Який виражає прохання вибачити. *Щоб загладити свою провину, вибачливим тоном промовив* [Клименко]*: – Справді, друже, сьогодні не можу* (Михайло Стельмах, Кров людська.., І, 1957, 162)[264, 5Т., 349]), *милостивість–* «**МИ´ЛОСТИ´ВІСТЬ**, вості, жін. властивість за значенням милостивий» [264, Т. 4,с. 706]. **МИ´ЛОСТИ´ВИЙ**, а, е, без додатка і до кого. Який виявляє милість (у 1 знач.). На словах ми... усе робимо гаразд; «я сякий, – каже інший, – я такий, я милостивий, я старцям подаю, я бідних обділяю...» (Квітка-Основ'яненко, ІІ, 1956, 121); – Паничики! – промовила [Олександра] до паничів, кланяючись у землю, – будьте милостиві до моїх хлопців! (Марко Вовчок, І, 1955, 33); ***** *Образно.* Він вирішив допомогти жінці.. Напевне, тут була не тільки одна жалість, але й потаємна віра: коли зробиш добре діло, то й до тебе милостивою буде доля (Михайло Стельмах, ІІ, 1962, 274); // ірон. Отам-то милостивії ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну

волю Та й цькуємо (Тарас Шевченко, І, 1963, 324); // Який свідчить про милість. Милостиве слово: Милостивий учинок. Боже (господи) [мій] милостивий!, заст. – уживалося як вигук, що виражає здивування, захоплення, страждання і т. ін. [Настуся (вибігає заплакана з хати):] Не дає [сотник] і пообідать, В Київ проганяє. А боже мій милостивий! Що робити? (Тарас Шевченко, ІІ, 1963, 196); Господи милостивий! Що там було товару, коней! Кавунів, динь, капусти, не сказати – возами, але горами! (Нечуй-Левицький, І, 1956, 58); Будьте милостиві, заст. – уживалося як ввічливе прохання. – Будьте милостиві, скажіть, чи скоро будете нам наділяти землю? – Післязавтра почнемо, – обізвався довгов'язий вузьколиций пан, .. непевно поглядаючи на хліборобів (Михайло Стельмах, І, 1962, 389);Милостивий пане!; Милостива пані!, заст. – уживалося як ввічливе звертання. Далі бачу, що вона вже червоніє, як жар найчервоніший, – кажу: – Я, милостива пані, думав за двісті карбованців [одкупитись] (Марко Вовчок, І, 1955, 76); – Як же вони, Левку, парафін заливають? – зацікавився пан.. – Дуже просто, милостивий пане (Михайло Стельмах, І, 1962, 98) [264, 4 Т., *706]), видержливість* – «Здатність володіти собою, не виявляти своїх почуттів»[264, 9 Т., с. 394].

Історичний аспект толерантності представлено такими еквівалентами: терпимість – «**ТЕРПИ´МІСТЬ**, мості, жін. Здатність терпимо, поблажливо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів і т. ін. *Він* [генерал] *так не хотів загострення пристрастей в своєму салоні.. У всіх нагальні діла, у всіх неспокій на серці, варто виявити деяку обмірковану терпимість* (Юрій Бедзик, Полки.., 1959, 69)»[264, 10 Т., с. 95], *ліберальність* – **ЛІБЕРА´ЛЬНІСТЬ**, ності, жін., заст., розм. Абстр. ім. До ліберальний 2, 3. [264, 4 Т., с. 506] (**ЛІБЕРА´ЛЬНИЙ**, а, е. **1.** Прикм. До ліберал 1 і лібералізм 1. І ліберальна, і консервативна партії в цей час [в кінці XIX ст.] відбивали інтереси великого капіталу (Нова історія. Підручник для 9 кл., 1957, 44); // Пройнятий лібералізмом. Був це один із значніших львівських банкірів, чоловік освічений, знаний з ліберальних поглядів (Іван Франко, VI, 1951, 280). **3.** перен., розм. Який виявляє терпимість кому-, чому-небудь. [264, 4Т., с. 506]).

Аналіз системних синонімів лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* виявив додаткову інформацію за ко-

жним з розглянутих аспектів дійсності.

Найменш репрезентованим за кількісними характеристиками виявилися юридичний та історичний аспекти, які знайшли своє відображення в синонімічних значеннях гуманізму (історичний аспект), плюралізму (юридичний аспект), толерантності(історичний аспект).

Філософське значення мають усі лексичні одиниці. Гуманізм і толерантність мають по дві відповідні лексеми, що може свідчити про більш варіативне вживання гуманізму та толерантності у філософському дискурсі.

Щодо суспільно-політичного аспекту, то в українській мові він виражений шістьма лексемами до слова *гуманізм* та двома лексемами до слів *плюралізм і толерантність*, тобто суспільно-політичні значення гуманізму ширші, ніж значення плюралізму, толерантності та мультикультуралізму.

Відповідність показників спостерігається в особистісно-орієнтованому аспекті, який домінує в лексичних одиницях *гуманізм* та *толерантність*. Таким чином, суспільно-політичний, особистісно-орієнтований аспекти помітно переважають за кількістю синонімів у всіх лексемах, що вказує на високу значимість даних семантичних компонентів.

3. 9. ПОБУДОВА ЛІНГВОКОГНІТИВНОЇ ФРЕЙМОВО-ПОЛЬОВОЇ МОДЕЛЬ БПК

Четвертий етап – побудова лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі концептів. Опис змісту концептів ґрунтується на значенні ключових лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*, семантичний простір яких структуровано відповідно до виокремлених вище аспектів. Узагальнені значення аспектів, сформульовані на підставі численних дефініцій із різних словників, дають початкові уявлення про когнітивний зміст концептів.

Згідно з аналізом словників, майже третина словникових визначень лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* складається зі значень суспільно-політичного аспекту, що, безумовно, свідчить про його високу значимість у загальнолюдській і політичній площині.

Смисловий зміст концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ вербалізується за допомогою синонімів. У результаті аналізу мовних засобів актуалізації концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ слід виділити зовнішній особистості-орієнтований аспект, що відрізняється високою номінативною щільністю і варіативністю позначень, що є свідченням актуальності даного аспекту в мові.

Основний опис когнітивного змісту концептів ґрунтується на контекстуальному аналізі прикладів вживання ключових лексем *гуманізм*, *плюралізм*, *мультикультуралізм, толерантність*. На підставі даного аналізу були вивчені слоти і концептуальні ознаки кожного аспекту-фрейма концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ.

Результати дослідження показали, що розподіл аспектів-фреймів досліджуваних концептів здійснюється таким чином: **ядро** становить суспільно-політичний аспект (48 %), у центрі якого знаходиться слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу (23,5 %). У цілому ж концептуальне поле ядра структурується у вигляді трьох слотів.

Необхідно відзначити, що концептуальні ознаки, виявлені в ході інтерпретації, мають різну оцінність, виявлену в контексті. Слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу характеризується такими позитивними значеннями, як «високий ідеал» і «демократична цінність». У той самий час цей слот містить ідеї «гіркого розчарування», «вседозволеності», «недовіри владі» і «втраченої надії». Слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як право (19 %) не характеризується яскравими позитивними значеннями, виражаючи лише «прагнення гарантувати дотримання прав людини», але має такі негативні ознаки, як «відсутність прав і свобод», можлива їх «ілюзорність» і «вразливість».

Нечисленний за кількістю прикладів слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як принцип ділової активності (5,5 %) передбачає наявність двох різнопланових концептуальних ознак: «взаємна вигода» і «однобічна вигода». Таким чином, аналіз прикладів свідчить про те, що на сучасному етапі суспільно-політичний

гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність містять як позитивні, так і негативні значення. Негативні значення виявляються лише в контексті та не зафіксовані в словниках.

Напівperiферія містить зовнішній особистісно-орієнтований аспект (22,5 %), внутрішній особистісно-орієнтований аспект (12 %) і філософський аспект (16,5 %). До домінантних слотів ближньої периферії слід уналежнити слоти гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності (19,5 %). Зовнішній особистісно-орієнтований аспект складається з двох слотів. У рамах слота гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності необхідно виділити дві негативні ознаки: «діяльність, яка веде до негативного результату» і «залежність від обставин». Їм протиставлено ознаку «діяльність, яка веде до позитивного результату». Слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як відсутність зобов'язань (3 %) містить негативну ознаку «руйнування відносин».

Внутрішній особистісно-орієнтований аспект складається з трьох слотів. Слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як моральна категорія (8 %), який передбачає «внутрішній самоконтроль», «можливість морального вибору», «адекватний світогляд» і «сенс життя». Гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як психологічний стан (4 %) може бути виражена в «почутті любові».

У філософському аспекті гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як усвідомлена необхідність (12,4 %) вміщує в собі «розумну, логічну відповідальність за себе і навколишню дійсність». Гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як одна з релігійних основ(8 %) виражає «взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу», «релігійну віру» та «специфіка народу і віри».

Периферію утворюють слоти юридичного (3 %) й історичного (2 %) аспектів. Юридичний аспект містить у собі слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як закони взаємодії у суспільстві, який має значення «залежність від юридичного закону, влада закону». Історичний аспект також складається з одного слота гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як всебічний і

гармонійний розвиток людства, який передбачає ознака «історична подія, факт, що відбувся».

Співвідношення аспектів у когнітивній сфері базових політичних концептів відображено на Рис. 2:

Рисунок 2

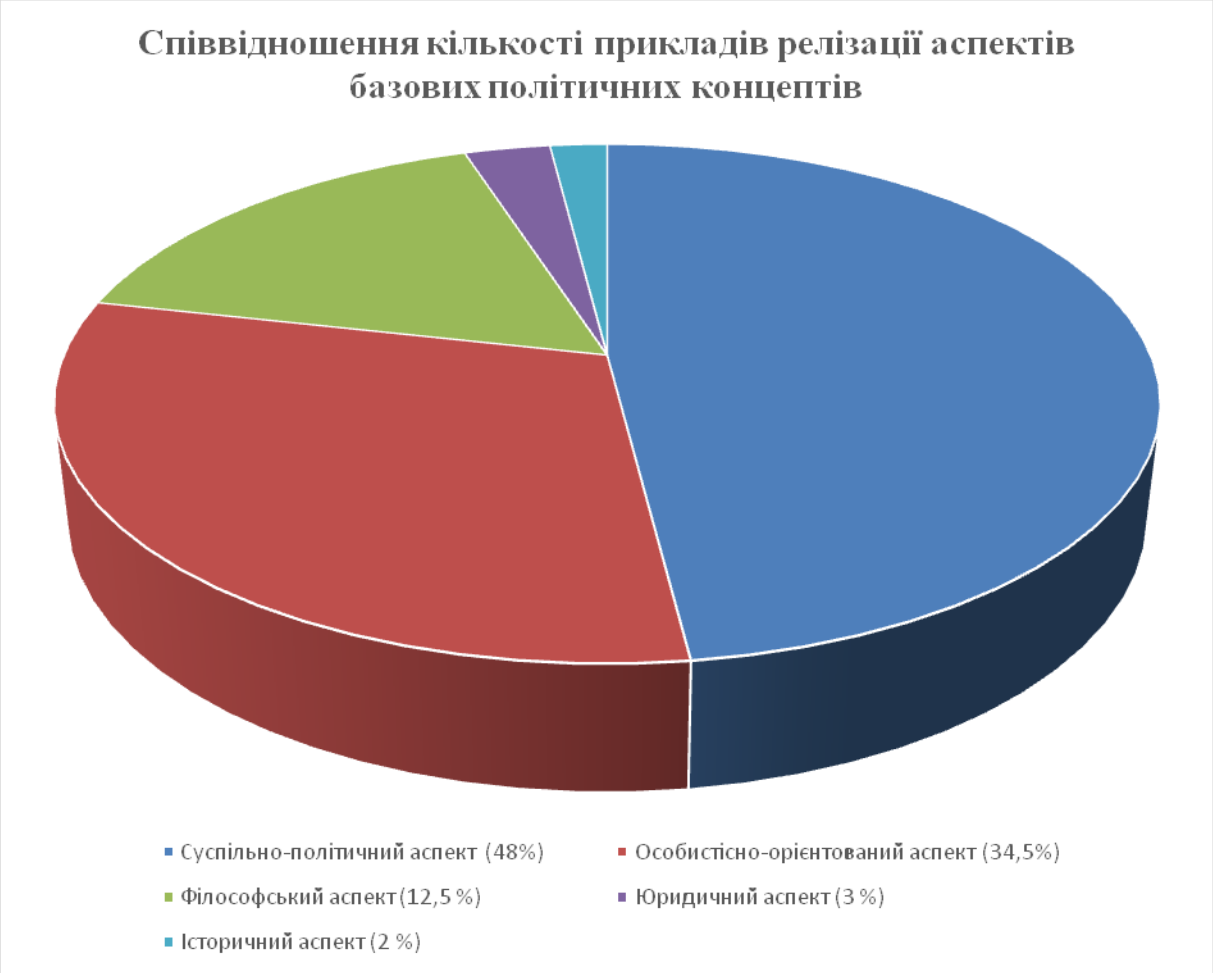

Таким чином, у когнітивній сфері концептів домінує суспільно-політичний аспект (ядро). Далі слідують особистісно-орієнтований і філософський аспекти (напівпериферія). Менш значущими за кількісними показниками прикладів є юридичний та історичний аспекти (периферія).

Аналіз усіх виявлених слотів, їхнє відсоткове співвідношення і концептуальний зміст у вигляді ланки ознак (п’ятий етап) дав змогу зробити висновок:

1. Внутрішній особистісно-орієнтований аспект має більш різноманітний концептуальний зміст *(гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як моральна категорія; гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як психологічний стан; гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як одна з релігійних основ)*, ніж зовнішній *(гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності; гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як відсутність зобов'язань)*.

2. Концепти ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мові містять значну кількість негативних концептуальних ознак, особливо його суспільно-політичний аспект (див. Додаток Б).

3. Спостерігається зв'язок із релігією, про що свідчить слот «гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як одна з релігійних основ».

4. Однозначність трактувань юридичного та історичного аспектів.

Аналіз словникових статей лексем *гуманізм*, *плюралізм*, *толерантність*, *мультикультуралізм* дав змогу виявити їхні подібності та відмінності як у загальному значенні, так і відносно кожного з розглянутих аспектів дійсності: суспільно-політичного, особистісно-орієнтований (зовнішній та внутрішнього), філософського, юридичного, історичного.

Проаналізовані українські словники містять таку кількість дефініцій: *гуманізм* – 7, *плюралізм* – 6, *толерантність* – 7, *мультикультуралізм* – 1. У всіх чотирьох лексемах переважає філософський та суспільно-політичний аспекти. Значимість цих аспектів в українській мові також підтверджується тим, що вони посідають перші позиції словникових статей.

Філософський аспект має ряд особливостей. У словниках він відрізняється однозначним тлумаченням і розташовується частіше на першому місці в словникових статтях. Філософський аспект гуманізму, плюралізму, мультикультуралізму й толерантності (12,5 %) виражається у здатності людини виявляти волю, діяти відповідно до своїх інтересів і цілей в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства (об'єктивна необхідність). Аналіз прикладів дав змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм,***

толерантність як усвідомлена необхідність, що формує концептуальна ознака «відповідальність за себе і навколишню дійсність» (100 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як одна з релігійних основ з*** ознаками» взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу» (100 %);»релігійна віра» (52 %), »специфіка народу і віри» (48 %).

Відносно ***суспільно-політичного*** й ***особистісно-орієнтованого*** аспектів необхідно вказати, що в українській мові спостерігається їхня певна кількісна рівнозначність. Суспільно-політичний аспект має більш однозначні визначення, які розташовуються на початку словникової статті. Зазначимо, що внутрішні особистісно-орієнтовані значення *гуманізм*, *плюралізм*, *толерантність*, *мультикультуралізм* мають яскравий суспільно-політичний відтінок. Суспільно-політичний аспект формує найбільш численну групу прикладів (48 %), аналіз яких дає змогу зафіксувати такі слоти, які ми виділяємо на підставі словникових дефініцій та аналізу фактичного матеріалу дослідження: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу*** (23,5 %), що передбачає такі концептуальні ознаки: «високий ідеал» (44 %), «демократична цінність» (30 %), «гірке розчарування» (11 %), «уседозволеність» (7 %), «недовіра владі» (5 %), «втрачена надія» (3 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як право*** (19 %), що має такі ознаки: «прагнення гарантії дотримання прав людини» (57 %), «відсутність прав і свобод» (34 %), «ілюзорність» (7 %), «вразливість» (2 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як принцип ділової активності*** (5,5 %), що містить дві рівнозначні концептуальні ознаки: «взаємна вигода» (58 %), «однобічна вигода; необхідність підкорятися умовам (42 %).

Особистісно-орієнтований аспект українських базових політичних концептів (34,5 %) передбачає внутрішню і зовнішню свободи. Аналіз прикладів зовнішнього особистісно-орієнтованого аспекту (22,5 %) дає змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності, що охоплює ознаки:*** «діяльність, яка веде до позитивного результату» (37%), «діяльність, яка призводить до негативного результату» (35 %), «залежність від обставин» (28 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикульту-***

ралізм, толерантність як відсутність зобов'язань з концептуальною ознакою «руйнування відносин» (100 %). Аналіз мовленнєвих прикладів внутрішнього особистісно-орієнтованого аспекту (12 %) дав змогу виокремити такі слоти: ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як моральна категорія*** з концептуальними ознаками: «внутрішній самоконтроль» (28 %), «можливість морального вибору» (26 %), «адекватний світогляд» (24 %), «сенс життя» (22 %); ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як психологічний стан*** з ознакою «почуття любові» (100 %).

Історичне значення займає важливу позицію у словниках, оскільки виражається майже у всіх дефініціях слів, окрім лексеми *мультикультуралізм*, що пояснюється її недавньою появою в українській мові. Історичний аспект ***гуманізму, плюралізму, мультикультуралізму, толерантності*** (2 %) відображає факти з історії України та світу та передбачає концептуальну ознаку «історична подія, факт, що відбувся» (100 %).

Юридичний аспект у досліджених словниках репрезентує лише лексема *плюралізм* і має однозначне тлумачення. Таким чином, аналіз словникових статей лексем *гуманізм*, *плюралізм*, *толерантність*, *мультикультуралізм* дав змогу виявити їхні особливості в українській мові, про які детальніше буде йтися в наступних розділах. В юридичному аспекті (3 %) поняття ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*** розуміються як фундаментальні принципи влаштування правового суспільства. Аналіз прикладів корпусу українського мовлення виявив слот ***гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як закони взаємодії в суспільстві*** (3 %), який формує концептуальна ознака **«залежність від юридичного закону, сила закону»**, що охоплює 100 % прикладів.

Результатом лінгвокогнітивного багатоаспектного аналізу є модель базових політичних концептів, сформована в концептуальному просторі української мови. Модель має фреймову структуру, представлену аспектами, слотами і співвідносними з ними концептуальними ознаками. Ознаки, що формують зміст концептів, утворюють ядрову, напівперифірійну та периферійну сфери. Виокремлені аспекти (суспільно-політичний, особистісно-орієнтований, юридичний, філософський та історичний) структурують як ядро, так і периферію.

Ядрова зона концептів визначається словниковими значеннями імен концептів (гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність), оскільки лексикографічні дані дають змогу скласти загальне уявлення про дані явища. Зміст ядра базових політичних концептів доповнюється аналізом синонімічних рядів імен концептів. Такий аналіз, з одного боку, вказує на мовні можливості об'єктивації концептів, з іншого – виявляє додаткові концептуальні ознаки.

Периферійна зона базових політичних концептів формується відповідно до контекстуальних, мовленнєвих значень імен концептів. Аспекти периферійного простору поділяються на слоти, значення яких виражаються у вигляді концептуальних ознак.

Ядром базових політичних концептів є суспільно-політичний аспект, центральним компонентом якого служить слот *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу*. Зона ближньої периферії містить зовнішній і внутрішній особистісно-орієнтовані аспекти, а також філософський аспект. Когнітивний простір внутрішнього особистісно-орієнтованого аспекту містить менше компонентів універсального характеру, ніж зовнішній. До дальньої периферії належать репрезентанти юридичного та історичного аспектів. Слоти і концептуальні ознаки юридичного та історичного аспектів виражають універсальні ознаки «залежність від юридичного закону», «влада закону», «історична подія», «факт, що відбувся».

ПІСЛЯМОВА

Політичні концепти ТОЛЕРАНТНІСТЬ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ і ГУМАНІЗМ у їхній прагматичній динаміці, зафіксованій у межах українського політичного дискурсу носять базовий характер, їхня культурно-ціннісна інтерпретація залежить від типів ціннісних відношень, які маркують ці концепти (етичні, естетичні, утилітарні та гедоністичні), і від суб'єктної чи об'єктної спрямованості вектору ціннісного ставлення, реалізованого в концепті. З огляду на це і визначаються варіанти культурно-ціннісної інтерпретації цих концептів.

Концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ в етичній підсистемі має позитивну маркованість та об'єктну спрямованість – це моральний і соціальний ідеал, предмет гордості та вияв високого соціального становища. В утилітарній підсистемі толерантність – це умова нормальної життєдіяльності та здатність узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм, маркована як позитивно, так і негативно. В гедоністичній підсистемі толерантність – це позитивна цінність, яка має бути винагороджена. Векторна спрямованість в утилітарній і гедоністичній підсистемі може мати і об'єктну, і суб'єктну спрямованість оцінки.

Концепт ПЛЮРАЛІЗМ сприймається в етичній підсистемі негативно як причина порушення моральних норм. В естетичній підсистемі у позитивній оцінці плюралізм пов'язується з поняттям прекрасного. Об'єднує ці дві підсистеми об'єктна спрямованість. В утилітарній підсистемі цей концепт має позитивну оцінку, співвідносну з умовами нормальної життєдіяльності, здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм. В утилітарній підсистемі плюралізм маркується негативно. В гедоністичній підсистемі активується позитивна оцінність. Об'єднує дві останні підсистеми суб'єктна спрямованість.

Концепт МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в етичній підсистемі виявляє об'єктну спрямованість і маркується позитивно як моральний та соціальний ідеал, що має бути винагородженим. Як гедоністична цінність цей концепт переважно має негативну оцінку як такий, що суперечить сутності людини, й актуалізує об'єктну та суб'єктну спрямованість.

ГУМАНІЗМ в аспекті етичних цінностей співвідносний з Божим призначенням людини, це одна з цілей її життя, що має об'єктну

спрямованість. Утилітарний і гедоністичний погляди зумовили потрактування цього концепту теж як позитивно оцінюваного. З іншого боку, в утилітарній підсистемі ГУМАНІЗМ може оцінюватися негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У межах цих підсистем концепт може реалізуватись і в об'єктній, і в суб'єктній спрямованості оцінки.

Прагматична динаміка БПК у межах політичного дискурсу, яка виявляється в інтерпретативному розмаїтті оцінних кваліфікацій цих концептів, зумовленому соціально-історичним контекстом сьогоденної України, впливає на психоментальні й аксіосистемні настанови українського етносоціуму. Алгоритм лінгвокогнітивного аналізу базових політичних концептів визначається єдністю 5 етапів:

1 етап – виявлення значеннєвої специфіки концептів за допомогою компонентного аналізу та синтезу, що уможливило ідентифікацію й систематизацію семантичних множників та встановлення актуальних аспектів семантики концептів: суспільно-політичного, особистісно-орієнтованого (зовнішнього і внутрішнього), філософського, юридичного, історичного.

2 етап – безпосередній контекстуально-інтерпретаційний аналіз прикладів мовної вербалізації концептів за названими аспектами, який дає змогу виявити характерні слоти концептів у межах кожного аспекту, що прислужилось у конструюванні фреймово-польової моделі базових концептів українського ПД.

3 етап – аналіз синонімічних рядів як засобів мовної об'єктивації концептів, що відображає різні боки їхнього змісту й ілюструє рівень сенсової атрактивності. Прагматична динаміка репрезентації аспектів свідчить про мінімальний ступінь репрезентованості юридичного й історичного аспектів; максимальну атрактивність філософського аспекту; специфічну динаміку суспільно-політичного й особистісно-орієнтованого аспекту.

На 4 етапі відбувається власне побудова лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі концептів. Ознаки, що формують зміст концептів, утворюють ядрову, напівperiферійну та периферійну зони. Ядро становить суспільно-політичний аспект (48 %), у центрі якого знаходиться слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як суспільно-політичне життя народу. Напівпериферія містить зовні-

шній і внутрішній особистісно-орієнтований аспект та філософський аспект. До домінантних слотів ближньої периферії уналежнено слоти гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як свобода діяльності. Периферію утворюють слоти юридичного й історичного аспектів. Юридичний аспект містить слот гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як закони взаємодії в суспільстві. Історичний аспект також складається з одного слота гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність як усебічний і гармонійний розвиток людства.

5 етап присвячується порівняльному аналізу структурних позицій ядрових і периферійних слотів та ознак концептів із метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів. У результаті встановлюється ієрархія активності концептів у сфері українського політичного дискурсу, де домінує суспільно-політичний аспект, а особистісно-орієнтований і філософський аспекти перебувають на серединних щаблях, найменш значущими є юридичний та історичний аспекти.

Перспективи подальшого опрацювання даної проблематики можуть бути пов’язані з розширенням амплітуди базових концептів політичного дискурсу, а також із проекцією запропонованого алгоритму дослідження у площини інших дискурсивних сегментів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю. Д. Апресян // Семиотика и информатика. – № 28. – 1986. – С. 5 – 16.

2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : попытка системного описания/ Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995 – № 1. – С. 37 – 92.

3. Апресян Ю. Д. Избранные труды/ Ю. Д. Апресян. – Т. 2. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 767 с.

4. Апресян Ю. Д. Вибрані праці / Ю. Д. Апресян. – Т. 2. Інтегральний описмови і системна лексикографія. – М.:Школа «Мови російської культури», 1995. – С.348 – 385, 628 – 631, 460 – 481.

5. Аристотель. Сочинения в 4-х томах/ Аристотель. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.

6. Арутюнова Н. Д. От редактора / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка : Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. , 1991. – С. 3 – 4.

7. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека/ Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

8. Арутюнова Н. Д. О *стыде* и *совести* / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Языки этики / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 54 – 79.

9. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Г. Бабенко. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 182 с.

10. Бабій Ю. Б. Частотність використання ключових слів політичної реклами Миколаївщини / Ю. Б. Бабій // Науковий вісник ХДУ. Серія Лінгвістика : збірник наукових праць.– Випуск 21. – Херсон: Херсонський державний університет, 2014. – С. 42 – 45.

11. Бабій Ю. Б. Деякі типи мовних відхилень у системі сучасного політичного дискурсу (на матеріалі орфоепічних та акцентуаційних особливостей текстів) / Ю. Б. Бабій // Науковий вісник ХДУ. Серія Лінгвістика : збірник наукових праць. – Випуск 23. – Херсон: Херсонський державний університет, 2014. – С. 72 – 77.

12. Бабій Ю. Б.Семантика асоціативних реакцій в структурі

політичного рекламного дискурсу 2014 – 2015 рр. / Ю. Б. Бабій // Филология, социология и культурология. Приоритетные направления науки. / Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Priorytetowe obszary nauki.29.11.2015 – 30.11.2015 Закопане / Zakopane – С. 66 – 71.

13. Бабій Ю. Б. Семантичні маркери в політичній рекламі Миколаївщини / Ю. Б. Бабій // Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів: колективна монографія / за заг.ред. Ковалевської Т. Ю. – Одеса : ПолиПРинт, 2015. – С. 234

14. Бабій Ю. Б. Стратегічність сучасного політичного дискурсу / Ю. Б. Бабій // Матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції імені Віктора Ужченка «Образне слово Луганщини» – Старобільськ : ЛНУ, 2016р. – С. 47 – 53.

15. Бабій Ю. Б. Стратегія маніпулювання і тактики її репрезентації в структурі сучасного політичного дискурсу / Ю. Б. Бабій // Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів : колективна монографія / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. – Одеса : ПолиПРинт, 2016.

16. Бабій Ю. Б. Онімні маркери сучасного політичного дискурсу / Ю. Б. Бабій // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 42. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. – С. 52 – 56.

17. Багацька О. В. Концепт РІВНОВАГА в сучасних американських оповіданнях: лексико-граматичний та наративний аспекти: автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.04 / О. В. Багацька. – К., 2007. – 19 с.

18. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Дис. ... д-ра филологич. наук. – Воронеж, 1997. – 346 с.

19. Бижева З. Х. Культурные концепты в адыгской языковой картине мира / З. Х. Бижева – Дис. ... д-ра филологич. наук. – Нальчик, 1999. – 398 с.

20. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М. : Знание, 1991. – 64 с.

21. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртене. – Т.2.– М. : Изд-во АН СССР, 1963.– 391 с.

22. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по

английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. Ун-та, 2000. – 123 с.

23. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Бондар. – К., 1998. – 32 с.

24. Будаев Э. В. Современная политическая лингвистика / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2006. [Электронный ресурс] : http://www.philology.ru/linguistics1/budaev – chudinov – 06a.htm.

25. Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові / С. А. Бронікова. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. А. Бронікова. – Одеса, 2004. – 209 с.

26. Брунер Дж. Психология познания : пер. с англ. / Дж. Брунер. – М. : Прогресс, 1977. – 412 с.

27. Брутян Г. А. Теория общей семантики / Г. А. Брутян. – Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1959. – 319 с.

28. Брутян Г. А. Гипотеза Сепира-Уорфа / Г. А. Брутян. – Ереван : «Луйс», 1968. – 66 с.

29. Брутян Г. А. Языковая картина мира и ее роль в познании / Г. А. Брутян. // Методологические проблемы анализа языка. – Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1976. – С. 57 – 62.

30. Брутян Г. А. Очерк по анализу философского знания / Г. А. Брутян. – Ереван, 1979. – 189 с.

31. Будагов Р. А. Борьба идей и направлений в языкознании нашего времени / Р. А. Будагов.– М. : Наука, 1978. – 248 с.

32. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Концепт долга в поле долженствования / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев// Логический анализ языка: Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова.– М. : Наука, 1991. – С. 14 – 19.

33. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Русские словари, 1997. – 457 с.

34. Василенко В. А. Ценность и ценностные отношения / В. А. Василенко // Проблема ценности в философии. – М. – Л. : Наука, 1966. – С. 45 – 58.

35. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. / А. Вежбицкая. – М. : Рус. словари, 1996. – 416 с.

36. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков : пер. с англ. / А. Вежбицкая. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 776 с.

37. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.

38. Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т. И. Вендина. – М. : Индрик, 1998. – 240 с.

39. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1980.– 320 с.

40. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 4-е изд., перераб. и доп. / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1990. – 246 с.

41. Вітгенштейн Л. Логіко-філософський трактат / Л. Вітгенштейн // Філософські роботи. Ч. 1. Гнозис, 1994. С. 5 – 73.

42. Вітгенштайн Л. TractatusLogico-Philosophicus; Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн. – К.: Основи, 1995. – 240 с.

43. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – 2-е изд. / В. В. Виноградов. – М.: Высш. школа, 1972. – 614 с.

44. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Виноградова. – К., 2001. – 19 с.

45. Водак Р. Специальный язык и жаргон: о типе текста «партийная программа». – Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. – Волгоград, 1998. – 200 с.

46. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.

47. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анали за / С. Г. Воркачев. – Краснодар, 2002. – 142 с.

48. Воробьева О. А. Современное состояние политического дискурса / О. А. Воробьева // Теоретическая и прикладная семантика, парадигматика и синтагматика языковых единиц: сб. науч. тр. – Краснодар, 2000. – С. 125 – 128.

49. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. – Л.: Соцэкгиз, 1934. – 323с.

50. Выжлецов Г. П. Аксиология культуры / Г. П. Выжлецов. – СПб. : С-Петербург. ун-т, 1996. – 150 с.

51. Гаврилова М. В. Критический дискурс-анализ в современной зарубежной лингвистике / М. В. Гаврилова. – СПб. : Изд-во Петерб. Ун-та, 2002. – 24 с.

52. Гаврилова М. В. Политический дискурс как объект лингвистического анализа / М. В. Гаврилова // Полис. №3, 2004. – С. 127 – 139.

53. Гайдук Н. А. Лингвокультурный концепт как многогранное явление Н. А. Гайдук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія, зб. наук. праць / за заг. ред. І. В. Ступака. – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2014. – С. 142 – 145.

54. Гайдук Н. А. Відображення національної специфіки у поняттях мовної та концептуальної картин світу (огляд досліджень провідних вчених) / Н. А. Гайдук // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 243. Т. 255. Філологія. Мовознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – С. 12 – 17.

55. Гайдук Н. А. Еволюція лінгвістичних поглядів на поняття концепту як одиниці концептуальної картини світу / Н. А. Гайдук // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць. – Вип. 13. / [редкол. : Ж. В. Колоїз, П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін.]. – Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. – С. 43 – 51.

56. Гайдук Н. А. Культурно-ціннісна інтерпретація концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ, РІЗНОМАНІТТЯ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській мовній картині світу / Н. А. Гайдук // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство): Збірник наукових праць. – Дрогобич, 2016. – № 6. – С.35 – 39.

57. Гайдук Н. А. Аналіз варіантів культурно-ціннісної інтерпретації концептів tolerancja, różnorodność, wielokulturowość (на матеріалі польської мови) / Н. А. Гайдук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія, зб. наук. праць / за заг. ред. І. В. Ступака. – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2016. – С. 82 – 85.

58. Гайдук Н. А. Національно-культурна специфіка мови в лінгвістиці / Н. А. Гайдук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: науковий журнал. Філологічні науки / [гол. ред. П. Ю. Саух, відп. ред. Н. А. Сейко]. – Житомир : Вид-во Житомирського держ. Ун-ту імені І. Франка, 2017. – Вип. 2 (86). – С. 51 – 56.

59. Гайдук Н. А. Аналіз варіантів культурно – ціннісної інтерпретації концепту мультикультуралізм в українській та російській мовах (на матеріалі газетних статей українських та російських інтернет-видань) / Н.А. Гайдук // Лінгвістичні студії / LinguisticStudies: зб. наук. праць / Донецький нац. Ун-т ім. Василя стуса; гол. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. – Вип. 34. – С. 100 – 104.

60. Гайдук Н. А. Становлення концептосфери «толерантність»: від давньоукраїнської до сучасної української мови (на матеріалі словників) / Н.А. Гайдук // Wokół wybranych dylematów moralnych współczesnego społeczeństwa / Agnieszka Suchy, Michał Jeżewski. – ArchaeGraph, 2017. – С. 145 – 160.

61. Гайдук Н. А. Основні та неосновні виміри перетину концепцій мовної та концептуальних картин світу / Н. А. Гайдук // «Думка і мова»: система наукової поетики О. О. Потебні [Електронний ресурс] : Збірник тез засідання круглого столу кафедри російської філології та перекладу / укладачі: Ю. О. Голоцукова, Н. В. Струкова. – Маріуполь: МДУ, 2015. – С. 11 – 12.

62. Гайдук Н. А. Поняття концепту як основної одиниці концептуальної картини світу / Н. А. Гайдук // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій [Електронний ресурс] : Збірник матеріалів Міжвузівського круглого столу / за заг. ред. С. В. Шепітько. – Маріуполь, 2015. – С. 75 – 78. Електрон. носій.

63. Гайдук Н. А. Сучасні лінгвістичні концепції: світовий досвід дослідження концептів / Н. А. Гайдук // Міжнародна діяльність університетів як фактор інноваційного розвитку вищої школи [Електронний ресурс] : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної заочної конференції (18 вересня 2015 року). – Маріуполь, 2015. – С. 61 – 62.

64. Гайдук Н. А. Лексичні інновації в концептосфері «толерантність» (на матеріалі словників української мови) / Н.А. Гайдук // Матеріали міжнародної інтернет-конференції «Сучасні славістичні студії: основні напрями і перспективи досліджень» (16 – 25.05. 2016 р., м. Маріуполь, МДУ) [Електронний ресурс]. Дата оновлення 01.02.2018. URL: http://centrumpl.in.ua/forum/39 – 140 – 1.

65. Гайдук Н. А. Культурно-ціннісна інтерпретація концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу / Н. А. Гайдук // Актуальні проблеми науки та освіти [Електронний ресурс] : Збірник матеріалів XIX підсумкової науково – практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2017. – С. 268 – 270.

66. Гайдук Н. А. Вивчення у лінгвістиці національно-культурної мовної специфіки / Н.А. Гайдук // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій [Електронний ресурс]: Збірник матеріалів ІІІ міжнародної науково – практичної Інтернет-конференції / За заг. ред. С. В. Шепітько. – Маріуполь, 2017. – С. 158 – 161.

67. Гайдук Н. А. Ментальний складник концепту в політичному дискурсі / Н.А. Гайдук // Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 10 – 11 листопада 2017 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. – С. 73 – 76.

68. Гайдук Н. А. Політичні концепти як основні одиниці концептуальної картини світу / Н.А. Гайдук // Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами ІІІ міжнародної науково – практичної конференції 2 частина: «Наука в епоху дисбалансів», м. Київ 30 листопада 2017 р.: збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень). – К. : Центр наукових публікацій, 2017. – С. 65 – 71.

69. Гайдук Н. А. Культура як система цінностей /

Н. А. Гайдук // «Приоритеты современной филологии: теория и практика» (г. Харьков, 15 – 16 декабря 2017 г.). – Херсон : Издательский дом «Гельветика», 2017. – С. 6 – 9.

70. Гак В. Г. Курс перевода. Французский язык. Общественно-политическая лексика / В. Г. Гак, Ю. И. Львин. – М. : Международные отношения, 1970. – 396 с.

71. Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка / В. Г. Гак // Функционально-семантический анализ языковых единиц : [сб. ст.] – Алма-Ата : КазГУ, 1986. – С. 5 – 15.

72. Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке / В. Г. Гак// Принципы и методы семантических исследований / Отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1976.– С. 73 – 92.

Гак В. Г. Актантная структура грехов и добродетелей / В .Г. Гак // Логический анализ языка: Языки этики / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др. – М.: Языки рус. культуры, 2000. – С. 90 – 97.

73. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Ч.1 / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, М. М. Шанский. – М.: МГУ, – 1962. – 343с.

74. Гачев Г. Д. О национальной картине мира / Г. Д. Гачев // Народы Азии и Африки. – 1967. – № 1. – С. 68 – 80.

75. Герасименко Н. А. Информация и фасцинация в политическом дискурсе / Н. А. Герасименко // Политический дискурс в России. Вып. 2. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – С. 20 – 23.

76. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова / В. И. Говердовский. – Харьков: Изд. Харьк. гос. Ун-та, 1989. – 92 с.

77. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту / К. Ю. Голобородько // Культура народов Причерноморья: Науч. журнал / Глав. ред. Ю. А. Катунин. – Таврический нац. университет им. В.А. Вернадского – сентябрь 2002. – № 32. – С. 27 – 29.

Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма: Монография / Е. И. Горошко. – М. – Харьков : Издательский Дом «ИНЖЭК», 2003. – 440 с.

78. Граматика слова і граматика мови : [зб. наук. праць, присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. відд. граматики та історії укр. мови Ін-ту української мови НАН України Вихованця Івана Романовича / ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : Дон-

НУ, 2005. – 272 с.

79. Гринберг Дж. Меморандум о языковых универсалиях / Дж. Гринберг, Ч. Осгуд, Дж. Дженкинс // Новое в лингвистике. Языковые универсалии. – вып. 5. – М. : Изд. иностр. лит., 1970. – С. 15 – 34.

80. Грузберг Л. А. Концепт как культурно-ментально-языковое образование / Л. А. Грузберг // Изменяющийся языковой мир : Тезисы докладов междунар. науч. конференции. – Пермь, 200l. – с. 109 – 111.

81. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию : Пер. с нем. / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984.– 397 с.

82. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 318 с.

83. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць тематичної групи „інтелектуальні здібності людини”) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. З. Гурко. – Запоріжжя, 2006. – 17 с.

Гусева Е. И. Когниция как вербализованное познание / Е. И. Гусева // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: Научно – методический сб. / Вып. XIII. – Часть I. / Отв. ред. В.А.Глущенко. – Славянск: СГПУ, 2005. – С. 53 – 66.

84. Гусева Е. И. Концепт *образ* в научной картине мира / Е. И. Гусева // XXI Международная конференция. Сб. научных докладов. – Ялта 3 – 7 октября 2005. – Симферополь, 2005. – С. 94 – 96.

Гусева Е. И. Термин и слово: реалия, понятие, концепт / Е. И. Гусева // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания в школе и вузе: Сб. научных трудов. – Киев, 2006. – С. 39 – 43.

85. Гусева Е. И. Неустойчивое равновесие знака: о старых и “новых” формах экспликации значения / Е. И. Гусева // Русский язык и литература в Украине: проблемы изучения и преподавания: материалы Международной научной конференции. – Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2009. – С. 47 – 49.

Гусева Е. И. Экспликация, вуализация и другие виды репрезентации значения в знаке языка / Е. И. Гусева // Вісник Маріупольського

державного гуманітарного університету. Серія: Філологія / За заг. ред. С. В. Безчотнікової. – Маріуполь: ПрінтСервіс, 2010. – Вип. 3. – 2010. – С 49 – 54.

86. Гусева Е. И. Шесть флагов толерантности / Е. И. Гусева // Русский язык и литература в школе и вузе: проблемы изучения и преподавания: [Сб.науч. тр.]. – Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2010. – С. 81 – 85.

87. Джеймс К. Контрастивный анализ / К. Джеймс // Новое в зарубежной лингвистике. Контрастивная лингвистика / Сост. В. П. Нерознака; под ред. В. Г. Гака. – вып. 25. – М.: Прогресс, 1989. – С. 295 – 310.

88. Ди Пьетро Р. Дж. Языковые структуры в контрасте / Р. Дж. Ди Пьетро // Новое в зарубежной лингвистике. Контрастивная лингвистика / Сост. В. П. Нерознака; под ред. В. Г. Гака. – вып. 25. – М.: Прогресс, 1989. – С. 103 – 115.

89. Дмитренко Л. В. Концептуальна картина світу в поетичних творах (на матеріалі поетичних образів американської поезії ХХ ст.) / Л. В. Дмитренко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: КНУ ім. Т.Г.Шевченка, 1999. – С. 37 – 44.

90. Добровольский Д. О. Сопоставительная фразеология (на материале германских языков) / Д. О. Добровольский, В. Т. Малыгин, Л. Б. Коканина. – Владимир, 1990. – 80 с.

91. Дробницкий О. Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей / О. Г. Дробницкий // Проблема ценности в философии. – М. – Л. : Наука, 1966. – С. 36 – 45.

92. Єфименко О. Є. Концепт СТЕП в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. нац. пед. Ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 19 с.

93. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народов Причерноморья: Науч. журнал / Глав. ред. Ю. А. Катунин. – Таврический нац. университет им. В.А. Вернадского – сентябрь 2002. – № 32. – С. 51 – 53.

94. Жирмунский В. М. Жизнь и творчество Гердера / В. М. Жирмунский // Гердер И. Г. Трактат о происхождении языка. Изд-е 2-

е. М.: Издательство ЛКИ, 2007. С. 7 – 132.

95. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : Воронежский государственный университет. – 2001. – С. 36 – 44. – ISBN 5 – 9273 – 0130 – 4.

96. Звегинцев В. А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа / В. А. Звегинцев // Новое в лингвистике : Сб. статей – вып.1. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – С. 113 – 134.

97. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию / В. А. Звегинцев. – М.: МГУ, 1962. – 382 с.

98. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістинчих вчень. Аспекти, методи, прийоми, процедури дослідження мови : Посібник / А. С. Зеленько. – Вид. 2-е, переробл. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 283 с.

Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Методи, аспекти, прийоми й процедури дослідження мови / А. С. Зеленько. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 86 с.

99. Золотова Г. А. О категории оценки в русском языке / Г. А. Золотова // Рус. яз. в шк. – 1980. – №2. – С. 84 – 89.

100. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М., 1970. – 230 с.

101. Ильин М. В. Политический дискурс как предмет анализа / М. В. Ильин // Политическая наука. Политический дискурс: история и современные исследования / Сб. науч. тр. / Отв. ред. и сост. В. И. Герасимов, М. В. Ильин. – М.: РАН. ИНИОН, Ин – т сравн. политологии, Рос. ассоц. полит. науки. №3, 2002. – С. 7 – 19.

102. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.

103. Карасик В. И. Религиозный дискурс / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 5 – 19.

Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

104. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.

105. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1981. – 366 с.

106. Касевич В. Б. Буддизм. Картина мира. Язык / В. Б. Касевич. – СПб. : Петрополис, 1996. – 267 с.

107. Катаева Н. М. Русский концепт «Воля»: От словаря – к тексту: Автореф. дис... канд. филол. наук / Н. М. Катаева. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.

108. Кизима В. В. Научная картина мира в культурно-историческом аспекте / В. В. Кизима // Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект : Сб. научн. тр. – Киев : Наук. думка, 1983. – С. 74 – 79.

109. Ковалева Т. Ю. О содержательных контекстах понятия «концепт» / Т. Ю. Ковалева // Язык. Человек. Картина мира : Материалы Всероссийской научной конференции / Под ред. М. П. Одинцовой. – ч.1 – Омск, 2000. – С. 16 – 18.

110. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Ковалевська Т. Ю. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.

111. Ковалевська Т. Ю. Комунікативна емпатія в діяльності публічних службовців / Т. Ю. Ковалевська // Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців : теорія та практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22 берез. 2007 р.) : у 2 ч. – Львів, 2007. – Ч. 2. – С. 247 – 252.

112. Ковалевська Т. Ю. Поняття лінгвоментальності в україністиці : витоки і перспективи / Т. Ю. Ковалевська // Зап. з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. – Одеса, 2001. – Вип. 2. – С. 3 – 9.

113. Ковалевська Т. Ю. Психолінгвістична теорія О. О. Потебні в концепціях сучасного мовознавства / Т. Ю. Ковалевська // Зап. з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. – Одеса, 2001. – Вип. 3. – С. 74 – 80.

114. Ковалевська Т. Ю. Психолінгвістичні особливості політичного дискурсу / Т. Ю. Ковалевська // Вісн. Харків. ун – ту. Сер. Філологія. – 2001. – Вип. 33 : Філологічні аспекти дослідження дискурсу. – С. 237 – 242.

115. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К., 1984. – 237 с.

116. Колшанский Г. В. Логика и структура язика /

Г. В. Колшанский. – М. : «Высш. шк.», 1965. – 240 с.

Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и в языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 108 с.

117. Кондратенко Н. В. Типологія мовленнєвих жанрів українського політичного дискурсу / Н. В. Кондратенко // StudiaPhilologica(Філологічні студії) : зб. наук. пр. / редкол.: І. Р. Буніятова (голов. ред.), Л. І. Бєлєхова, О. Є. Бондарева [та ін.]. – К. : Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – Вип. 9. – С. 18 – 22.

118. Кондратенко Н. В. Вербалізація концепту ВОРОГ в українському політичному дискурсі / Н. В. Кондратенко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : [зб. наук. праць] ; за заг. ред. Ж. Колоїз. – 2017. – Вип. 16. – С. 358 – 366.

119. Кондратенко Н. В. Синтаксичні особливості публічних промов українських політиків / Н. В. Кондратенко // Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій : [колективна монографія]. – Одеса : Полипринт, 2017. – С. 208 – 215.

120. Кортава В. В. К вопросу о ценностной детерминации сознания / В. В. Кортава. – Тбилиси : Мецниереба, 1987. – 61 с.

121. Косериу Э. Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение / Э. Косериу // Новое в зарубежной лингвистике. Контрастивная лингвистика / Сост. В.П.Нерознака; под ред. В. Г. Гака. – вып. 25. – М. : Прогресс, 1989, с. 87 – 103.

122. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова *память* / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка : Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С. 83 – 90.

123. Кузнецов Н. С. Человек: потребности и ценности / Н. С. Кузнецов. – Свердловск : Изд-во Урал, ун-та, 1992. – 145 с.

124. Кулинич И. А. Метафорические инновации как способ формирования языковой картины мира (по неографическим источникам) / И. А. Кулинич //Филологический анализ: Теория, методика, практика: Межрегион. сб. науч. статей / Разраб. и сост. Я. Ю. Голобородька и А. А. Высоцкого. – Киев – Харьков – Херсон: АПН Украины, ХГПУ им. Г. С. Сковороды, Херсон. ГПИ им. Н. К. Крупской, 1996. – Вып. 8. – С.51 – 56.

125. Левонтина И. Б. Homo piger / И. Б. Левонтина //Логический анализ языка : Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – С. 105 – 113.

126. Леонтьев А. Н. Восприятие и деятельность / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1976. – 357 с.

127. Лисиченко Л. А. Общая и индивидуальная языковая картины мира / Л. А. Лисиченко //Русская филология. Украинский вестник: Республиканский научно-методический журнал. – Харьков: Альманах, 1995. – № 2 – 3. – С. 3 – 6.

128. Лисиченко Л. А. Мовний образ простору і психологія поета: Наукова монографія / Л. А. Лисиченко, Т. В. Скорбач. – Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2001. – 160 с.

129. Логический анализ языка : Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – 203 с.

130. Логический анализ языка : Ментальные действия / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1993. – 173 с.

131. Логический анализ языка : Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 261 с.

132. Максимов Л. В. О дефинициях добра: логико – методологический анализ / Л. В. Максимов // Логический анализ языка: Языки этики / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др. – М. : Языки рус. культуры, 2000. – с. 17 – 31.

133. Маслова В. А. Лингвокульторология. Учебное пособие для студентоввузов / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 204 с.

134. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В. А. Маслова. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 256 с. – ISBN 985 – 470 – 165 – 4.

135. Маслова В. А. Политический дискурс: языковые игры или игры в слова? / В. А. Маслова // Политическая лингвистика. – Вып. 1 (24). – Екатеринбург, 2008. – С. 43 – 48.

136. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.

137. Мельничук А. С. О роли мышления в формировании структуры языка / А. С. Мельничук // Язык и мышление. – М. : Наука,

1988. – С. 43 – 57.

138. Мигрин В. Н. Язык как система категорий отображения / В. Н. Мигрин. – Кишинев, 1973. – 135 с.

139. Микешина Л. А. Научная картина мира как мировоззренческая форма знания / Л. А. Микешина // Научная картина мира. Логико – гносеологический аспект : Сб. научн. тр. – Киев : Наук, думка, 1983. – С. 62 – 79.

140. Мишланов В. А. К проблеме реконструкции духовного мира древних славян (мотивация имени и нравственный выбор) / В. А. Мишланов // Славянский мир – современность и перспективы: Материалы I междунар. науч. конференции. – Пермь, 1996. – С. 54 – 56.

141. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М.: Наука, 1989. – 286 с.

142. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – 604 с.

143. Оссовецкий И. А. Об изучении языка русского фольклора / И. А. Оссовецкий // Вопросы языкознания. – 1952. – №3. – С. 95 – 100.

144. Пальчевська О. С. Концепт ШЛЯХ в англійській, французькій та українській мовах: лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси: автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецьк. нац. ун-т. / О. С. Пальчевська. – Донецьк, 2006. – 20 с.

145. Паршин П. Б. Лингвистические методы в концептуальной реконструкции / П. Б. Паршин // Системные исследования. Ежегодник 1986. – М., 1987. – С. 19 – 28.

146. Пац Л. І. Функціонально-семантичне поле адресатності у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Пац. – Дніпропетровськ, 1998. – 21 с.

147. Петров В. В. Язык и логическая теория: в поисках новой парадигмы / В. В. Петров // Вопросы языкознания. – №2. – 1988. – С. 39 – 48.

148. Петров К. Е. Структура концепта «терроризм» / К. Е. Петров // Полис. – №4, – 2003. – С. 130 – 141.

149. Полевые структуры в системе языка / Ред. З. Д. Попова. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1989. – 196 с.

150. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.

151. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія / І. С. Попова. – Д. : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.

152. Попова І. С. Синтаксичний зв'язок функційно недетермінованих компонентів мовленнєвого ланцюга / І. С. Попова // Науковий вісник Чернівецького нац. Ун-ту імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук – Чернівці : Чернівецький нац. Ун-т, 2012. – Вип. 648 – 649 : Слов'янська філологія. – С. 212 – 217.

153. Постовалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы / В. И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – С. 25 – 37.

154. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993. – 192 с. – ISBN 5 – 7768 – 0256 – 3.

155. Потебня А. А. Мысль и язык. 4-е изд. / А. А. Потебня. – Одесса: Гос. Узд-во Украины, 1922. – 185 с.

156. Потебня А. А. Мышление поэтическое и мифическое // Из записок по теории словесности. / А. А. Потебня. – Харьков, 1905. – С. 397 – 407.

157. Потебня А. А. Язык и народность / А. А. Потебня. // Из записок по теории словесности. – Харьков, 1905. – С. 159 – 198.

158. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно – дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

159. Радзиевская Т. В. Слово судьба в современных контекстах / Т. В. Радзиевская // Логический анализ языка : Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С . 59 – 67.

160. Радченко О. А. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство / О. А. Радченко // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 96 – 125.

161. Радченко О. А. Язык как миросозидание: Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства / О. А. Радченко. – М.: УРСС

Эдиториал, 2005. – 312 с.

162. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М.: Наука, 1980. – 143 с.

163. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 212 с.

164. Русанівський В. М. Філософські питання мовознавства / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1972 – 199 с.

165. Рябцева Н. К. «Вопрос» : прототипическое значение концепта / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка : Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С. 76 – 83.

166. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) : навч. посібник [для спец. «Українська мова і література», «Мова і література»] / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.

167. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология (монография) / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во Укр. фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

168. Сенцов А. Э. Концепт будущего в программах политических партий современной России / А. Э. Сенцов // Вестник ТГУ. Философия. Социология. Политология. – 2012. – №3 (19). – С. 82 – 92.

169. Семантика и категоризация. Сб. науч. тр. / Отв. ред. Ю. А. Шрейдер. – М. : Наука, 1991. – 167 с.

170. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии : Пер. с англ./ Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.

171. Симашко Т. В. Денотативный класс как основа описания фрагмента языковой картины мира / Симашко Т. В. – Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Екатеринбург, 1999. – 346 с.

172. Славянское и балканское языкознание : Язык в этнокультурном аспекте : Сб. статей. – М. : Наука, 1984. – 271 с.

173. Слышкин В. В. От текста к символу : лингвокультурные концепты в сознании и дискурсе / В. В. Слышкин. – М., 2000. – 256 с.

174. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем / Ж. П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – №6. – С. 87 – 91.

175. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования / Ю. П. Солодуб // Филол. науки. – 1990. – № 6. – С. 55 – 65.

176. Солодухо Э. М. Теория фразеологического сближения / Э. М. Солодухо. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 296 с.

177. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінґвістики / Фердинанд де Сосюр; пер. з франц. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

178. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / И. И. Срезневский. – М. : Учпедгиз, 1959. – 135 с.

179. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) / В. Ф. Старко. – Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.15 / НАН України Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2004. – 17 с.

180. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 824 с.

181. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж: Изд. Воронеж, ун-та, 1979. – 156 с.

182. Телия В. Н. Русская фразеология : семантико-прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 288 с.

183. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – с. 13 – 24.

184. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Языки рус. культуры, 1995. – 375 с.

185. Толстая С. М. Образ мира в тексте и ритуале / С. М. Толстая. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. – 528 с.

186. Туровский В. В. Память в наивной картине мира : *забыть, вспомнить, помнить II* Логический анализ языка / В. В. Туровский // Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991 – С. 91 – 97.

187. Уорф Б. Наука и языкознание : Пер. с англ. / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – вып. 1. – М. : Изд. иностр. лит., 1960. – с. 173 – 178.

188. Уфимцева А. А.Лексическое значение / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 239 с.

189. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 108 – 140.

190. Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 333 с.

191. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип) / Р. М. Фрумкина // НТИ Серия 2. Информационные процессы и системы. М., 1992. – № 3. – С. 2 – 7.

192. Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту : [зб. наук. пр., присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., академіка АН ВШ України, зав. каф. укр. мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича]. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – 346 с.

193. Хайруллина Р. Х. Картина мира в русской фразеологии (в сопоставлении с башкирскими параллелями): Пособие по спецкурсу / Р. Х. Хайруллина. – М. : Прометей, 1996. – 147 с.

194. Хэар Р. М. Дескрипция и оценка / Р. М. Хэар // Новое в зарубежной лингвистике. – вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 183 – 196.

195. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1990. – 203 с.

196. Черкасский М. А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы / М. А. Черкасский // Паремиологический сборник / Ред. Г. Л. Пермяков. – М.: Наука, 1978. – С. 36 – 43.

197. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М. : Изд. МГУ, 1997. – 320 с.

198. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высш. шк, 1985, – 160 с.

199. Шведова Н. Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над русским семантическим словарем / Н.Ю. Шведова // Вопр. языкознания. – 1999. – №1. – 1999. – С. 3 – 17.

200. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса /

Е. И. Шейгал. – М., Волгоград : Перемена, 2000. – 367 с.

201. Шенделева Е. А. Полевая организация образной лексики и фразеологии / Е. А. Шенделева // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – С. 74 – 79.

202. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

203. Шмелев А. Д. Плюрализм этических систем в свете языковых данных / Д. Н. Шмелев // Логический анализ языка: Языки этики / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др. – М. : Языки рус. культуры, 2000. – С. 380 – 390.

204. Штернеманн Р. Введение в контрастивную лингвистику / Р. Штернеманн // Новое в зарубежной лингвистике. Контрастивная лингвистика / Сост. В. П. Нерознак; под ред. В. Г. Гака. – вып. 25. – М. : Прогресс, 1989. – С. 120 – 117.

205. Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Щерба Л. В. // Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л. В. Щерба. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – С. 40 – 52.

206. Эйнштейн А. Влияние Максвелла на развитие представлений о физической реальности / А. Эйнштейн // Собр. научн. тр. – т. 2. – М. : Наука, 1967. – 878 с.

207. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.

208. Anusiewicz J. Problematyka językowego obrazu swiata w poglądach niektorych jęyzkoznawcow i filozofow niemieckich XX wieku / J. Anusiewicz // Językowy obraz swiata / Pod red. J. Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1999. – s. 261 – 291.

209. Bartminski J. Definicja kognitywna jako narządzie opisu konotacji / J. Bartminski // Konotacja / Pod red. J. Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1988. – s. 169 – 183.

210. Bartminski J. O «Slowniku stereotypow i symboli ludowych» / J. Bartminski // Slownik stereotypow i symboli ludowych / Red. J. Bartminski. – torn 1. – częsc 1. – Lublin : UMCS, 1996. – s. 5 – 17.

211. Bartminski J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz swiata / J. Bartminski // Językowy obraz swiata / Pod red. J.Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1999. – s. 103 – 120.

212. Bartminski J. Językowy obraz swiata Polakow w okresie przemian / J. Bartminski. – Lublin, 2000. – 25 s.

213. Bartminski J. O językowym obrazie swiata Polakow konca XX wieku / J. Bartminski. – Lublin, 2001. – 30 s.

214. Bell V. Negotiation in the workplace: The view from a political linguist / V. Bell // A. Firth ed. The discourse of negotiation: Studies of language in the workplace. – Oxford etc.: Pergamon, 1995. P. 41 – 58.

215. Dijk T. A. van. What is Political Discourse Analysis? / T. A. van. Dijk, J. Blommaert, C. Bulcaen (eds.) // Political Linguistics. – Amsterdam, 1998. – 208 p.

216. Grzegorczykowa R. Pojącie językowego obrazu swiata / R. Grzegorczykowa // Językowy obraz swiata / Pod red. J. Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1999. – s. 39 – 47.

217. Herder J. G. Abhandlung liber den Ursprung der Sprache / J. G. Herder. – Weimar, 1956. – 178 s.

218. Humboldt W. Von Gesamelte Schriften / W. von. Humboldt. – 1. IV. – Berlin, 1968. – 200 p.

219. Humboldt W. Von Gesamelte Schriften / W.von. Humboldt. – 1. VI. – Berlin, 1968. – 216 p.

220. Jackendoff R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff . – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1983. – 283 p.

221. Kardela H. Ogdena i Richardsa trojkąt uzupelniony, czyli co bada gramatyka kognitywna / H. Kardela // Językowy obraz swiata / Pod red. J. Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1999. – s. 15 – 39.

222. Lozowski P. Swiat snow za swiatem slow : kategoryzacja *snu* w języku staroangielskim / P. Lozowski // Językowa kategoryzacja swiata / Pod red. R. Grzegorczykowej i A. Pajdzinskiej. – Lublin : UMCS, 1996. – s. 183 – 198.

223. Mackiewicz J. Kategoryzacja a językowy obraz swiata / J. Mackiewicz // Językowy obraz swiata / Pod red. J. Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1999 – s. 47 – 57.

224. Mackiewicz J. *Wyspa* – językowy obraz wycinka rzeczywistosci / J. Mackiewicz // Językowy obraz swiata / Pod red. J.Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1999. – s. 193 – 207.

225. Mazurkiewicz-Brzozowska M. Dwa spojrzenia na pracą. Perspektywa interpretacyjna a znaczenie slowa / M. Mazurkiewicz-

Brzozowska // Językowy obraz swiata / Pod red. J.Bartminskiego. – Lublin : UMCS, 1999. – s. 121 – 137.

226. Osgood Ch. E., May W. H., Miron M. S. Cross-cultural Universals of Affective Meaning / Ch. E. Osgood, W. H. May, M. S. Miron. – Urbana : University of Illinois Press, 1975. – 486 p.

227. Palmer G. B. Toward a theory of cultural linguistics / G. B. Palmer. – Austin : University of Texas Press, 1999. – 348 p.

228. Puzynina J. Jak pracowac nad językiem wartosci? / J. Puzynina // Język a kultura: Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne / Pod red. J. Puzyniny i J. Bartminskiego. – Wroclaw: Wiedza o kulturze, 1991. – s. 129 – 137.

229. Puzynina J. Język wartosci / J. Puzynina. – Warszawa, 1992.

230. Tokarski R. Poziomy konotacji semantycznej / R. Tokarski // Język a kultura: Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne / Pod red. J. Puzyniny i J. Bartminskiego. – Wroclaw: Wiedza o kulturze, 1991. – s. 45 – 52.

231. Tokarski R. Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji / R. Tokarski //Językowa kategoryzacja swiata / Pod red. R. Grzegorczykowej i A. Pajdzinskiej. – Lublin : UMCS, 1996. – s. 97 – 111.

232. Tokarski R. Językowy obraz swiata w metaforach potocznych / R. Tokarski // Językowy obraz swiata / Pod red. J. Bartminskiego. – Lublin: UMCS, 1999. – s. 65 – 83.

233. Weisgerber L. Vom Weltbild der deutschen Sprache / L. Weisgerber. – Düsseldorf, 1950. – 218 p.

ДОВІДНИКОВА ЛІТЕРАТУРА

234. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко; Художник – оформлювач Б. П. Бублик. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.

235. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. ISBN 966 – 569 – 013 – 2

236. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982.

237. Етимологічний словник української мови: У 2 – х т. / Укл.

Я. Рудницький. – Вінніпеґ – Оттава, 1962 – 82.

238. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / А. П. Загнітко : у 4 т. – Донецьк : ДонНУ, 2012.

239. Івченко А. О.Тлумачний словник української мови. – Харків: ФОЛІО, 2002. – 543 с.

240. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. – 480 с.

241. Короткий оксфордський політичний словник : пер. с англ. / Джефрі Андергіл,Пол Артур,Сиріл Барет,П. Берд; За ред. І. Маклін, А. Макмілан ; Пер. В. Сидоров, Д. Таращук, П. Таращук. – Київ : Основи, 2005 . – 789 с. – На укр. яз. – ISBN 966-500-184-1 .

242. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина [под общей ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: 1997. – 245 с. – ISBN 5-89042-018-6.

243. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990.

244. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно – дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 196 с. ISBN 978-966-623-825-5.

245. Політичний словник: друге видання / за ред. В. К. Врублевський, В. М. Мазур, А. В. Мяловицький. – К: . – 1976. – 234 с.

246. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Издательство Астрель, Издательство АСТ, 2001. – 624 с.

247. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.

248. Словник іншомовних слів / Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – Київ: Наукова думка, 2000. – 680 с.

249. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – Київ. – 1974. – 776 с.

250. Словник синонімів української мови [Електронний ресурс]: https://uk.worldwidedictionary.org

251. Словник соціологічних і політологічних термінів / Під заг.ред. Валентини Ілларіонівни Астахової; уклад.

В. І. Даниленко,А. І. Панов. – Київ : Вища школа, 1993. – 141 с.

252. Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

253. Штерн І. Б. Вибрані топіки і лексикон сучасної лінгвістики. Енцикл. словник для фахівців з теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. Інф-ки/ І. Б. Штерн. – К.: «АртЕк», 1998. – 336 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні). – ISBN 966-505-195-4.

ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА

254. Вечірній Київ [Електронний ресурс] : http://eveningkiev.com/ua/.

255. Відомості. UA [Електронний ресурс] : http://vidomosti – ua.com/.

256. Віче [Електронний ресурс] : http://www.viche.info/.

257. Газета По-українськи [Електронний ресурс] : http://gazeta.ua/archive.

258. Гетьман [Електронний ресурс] : http://www.hetman.tv/.

259. Голос України [Електронний ресурс] : http://www.golos.com.ua/.

260. Демократична Україна [Електронний ресурс] : http://www.dua.com.ua/.

261. День [Електронний ресурс] : https://day.kyiv.ua/uk/library.

262. Дзеркало тижня. Україна. Інформаційно-аналітичний тижневик[Електронний ресурс] : http://gazeta.dt.ua/.

263. ЄвроАтлантика [Електронний ресурс] : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/analitichniy_zhurnal_evroatlantika_vidsvyatkuvav_svoe_10richchya/.

264. Запорозька Січ[Електронний ресурс] : http://sich.zp.ua/.

265. Країна [Електронний ресурс] : http://gazeta.ua/archive.

266. Кур’єр Кривбасу[Електронний ресурс] : http://courier.at.ua/.

267. Львівська газета [Електронний ресурс] : http://gazeta.lviv.ua/.

268. Львівська пошта [Електронний ресурс] : http://www.philharmonia.lviv.ua/partners/gazeta – po –

ukrajinsku/?lang=ua.

269. Незалежний культурологічний часопис «Ї» [Електронний ресурс] : http://www.ji.lviv.ua/ji – arhiv.htm.

270. Свобода [Електронний ресурс] : http://svoboda.org.ua/media/gazeta/.

271. Соціальний захист [Електронний ресурс] : http://info.rehab.org.ua/russian/periodyka/sots_zaxust/.

272. Українська правда (заснована Георгієм Гонгадзе у 2000 році) [Електронний ресурс] : http://www.pravda.com.ua/.

273. Україна молода [Електронний ресурс] : http://www.umoloda.kiev.ua/.

274. Український тиждень [Електронний ресурс] : http://tyzhden.ua/.

275. Урядовий кур’єр [Електронний ресурс] : http://ukurier.gov.ua/uk/.

276. Хрещатик. Газета Київської міської ради [Електронний ресурс] : http://www.kreschatic.kiev.ua/.

277. Gazeta.ua [Електронний ресурс] : http://gazeta.ua/archive.

278. 24 канал [Електронний ресурс] : https://24tv.ua.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А
Абеляр П. 40, 41
Аболін Б. І. 65
Августін 40
Адоніна Л. В. 45
Айер А. 77
Акопян К. В. 115
Андрусь А. Ф. 44
Антаксагор 121
Антонович В. Б. 12
Анусевич Я. 17
Апель К. О. 116
Апресян Ю. Д. 29, 78
Аристотель 26, 71
Арно А. 26
Артюх Л. Ф. 13
Арутюнова Н. Д. 30, 41, 43, 71, 74, 75, 77
Аскольдов С. О. 41

Б
Бабенко Л. Г. 78
Бабушкін А. П. 44, 48, 49, 50, 147
Банах Л. С. 65
Баран Г. П. 65
Баранов А. М. 59
Бариловська Г. О. 65
Бартмінський Є. 17, 34, 35, 83
Безгула Л. Р. 61
Бенвеніст Е. 59
Бернстайн Р. 116
Бігусяк М. В. 13
Богатирьова С. М. 65
Боецій 40
Болінджер Д. 59

Болдирєв М. М. 13, 42, 49, 50, 55
Борисов А. А. 115, 116
Брокгауз Ф. А. 41, 117
Брутян Г. А. 15, 16, 19
Брюханова О. О. 65
Будагов Р. О. 15
Будаєв Е. В. 62
Булигіна Т. В. 31, 32

В

Вайсгербер Л. 7, 11, 14, 16
Вакалюк Я. Ю. 13
Василенко В. О. 72
Вебер М. 67
Вєрьовка М. 116
Вежбицька А. 11, 41
Вітгенштайн Л. 7, 63
Виготський Л. С. 16
Вижлецов Г. П. 68, 70, 71, 74
Виноградов В. В. 75, 76
Вишнякова О. Д. 65
Водак Р. 62
Волицька І. В. 13
Волков Т. П. 115, 116
Волкодав М. С. 65
Вольф О. М. 75
Воркачов С. Г. 43, 44, 45, 46, 50, 54
Ворф Б. 10, 11, 12, 14
Врітг Г. фон 75

Г

Гаврилова М. В. 63
Гаврилюк Н. О. 13
Гавров С. Н. 116
Гак В. Г. 84
Галкіна-Федорук Є. М. 24

Гаман Й. Г. 7
Гартман Н. 69
Гасанова Н. М. 65
Гегель Г.-В.-Ф. 21, 67
Геран Т. 116
Гердер Й. Г. 7, 64
Герц Г. 7
Гжегорчикова Р. 17, 21
Гідденс Е. 116
Глейзер Н. 116
Гнатюк В. М. 12
Гоббс Т. 68
Говердовський В. Г. 79
Голобородько К. Ю. 41, 56
Горошко О. І. 22
Грей Д. 116
Гриценко П. Є. 13
Грушевський М. С. 12
Грязнов Б. С. 63
Гумбольдт В. фон 7, 8, 9, 10, 11, 15, 21, 31, 82
Гуревич А. Я. 18

Д

Давидюк В. Ф. 13
Даймонд Дж. 59
Даниленко В. І. 119
Дейк Т. ван 49, 59, 61
Джакендофф Р. 21
Джонсон Дж. 116
Джонсон М. 38
Дзендзелівський Й. О. 13
Дильтей В. 67
Дмитренко Л. В. 23, 41
Дмитренко М. Й. 114
Доброльожа Г. М. 13
Дойчева М. 116

Долгова І. А. 65
Дорофєєва О. О. 65, 147
Драбовська В. А. 65
Драгоманов М. П. 12
Дробницький О. Г. 69

Е
Емпедокл 121
Епікур 68
Ефрон І. А. 41
Ецтоні А. 117

Є
Євсєєв Ф. Т. 13
Єфименко О. Є. 42, 55
Єфименко Т. М. 44

Ж
Жаботинська С. А. 41, 42
Жайворонок В. В. 13, 42, 56
Жуков С. М. 65
Жулавська О. О. 45

З
Загнітко А. П. 79, 80, 105, 109
Залевська О. О. 42, 55
Звегинцев В. А. 14, 24
Золотова Г. О. 76

І
Іванова О. В. 65
Іванцова Н. І. 65
Івін О. А. 73, 76
Ігнатова Є. М. 65
Ільчук І. А. 65

К

Каган М. С. 67, 68, 70, 73, 74, 87
Калашник В. С. 13
Каліщук Д. М. 65
Кант І. 21, 68, 71, 86
Каплан А. 63
Карасик В. І. 42, 43, 45, 46, 50, 53, 54, 59, 108, 148
Караулов Ю. М. 16, 20, 31, 59, 105, 106, 124
Кардела Г. 27
Карпенко Ю. О. 13
Касевич В. Б. 20
Кастель Р. 116
Кімлічкі В. 116
Кожибський А. 10
Колшанський Г. В. 19, 24, 41
Кортава В. В. 67, 69
Костомаров М. І. 12
Косьмина Т. В. 13
Кочерган М. П. 13, 41, 42
Красних В. В. 45
Кривоносов О. Г. 21
Кроче Б. 67
Кубрякова О. С. 27, 30, 41, 44, 46, 108, 147
Кузнєцов М. А. 105, 106
Кулинич І. А. 19, 20
Куприєва О. І. 65
Куропятник А. І. 116

Л

Лакофф Дж. 38
Лансло К. 26
Лассуел Г. 63
Лейбніц Г. 121
Лисиченко Л. А. 13, 41, 147
Локк Дж. 68

Ломоносов М. В. 76
Лоскутова К. Є. 65
Лукінова Т. Б. 13
Лютер М. 7

М
Манакін В. М. 13
Мазуркевич-Бжозовська М. 35
Максимов Л. В. 82
Малахов В. В. 116
Мамонов В. А. 116
Мартинюк А. П. 105
Маслова В. А. 50
Матвєєва Г. Г. 47
Мачкевич Й. 17, 19, 21
Мельничук О. С. 21
Мерзлякова А. Х. 42
Мікеншина Л. О. 29
Мінський М. 105
Морен Е. 116
Морозов С. М. 119
Мосенкіс Ю. Л. 13

Н
Невинська М. Д. 65
Неровна Р. О. 65
Нестеренко В. Г. 141
Никончук М .В. 13
Нікітін М. В. 49, 105
Нікітіна С. Є. 82, 106, 109, 110

О
Огієнко В. І. 13
Осгуд Ч. 11
Охомуш К. О. 13

П

Павільоніс Р. І. 18
Падучева О. В. 77
Палмер Г. 14
Панов А. І. 119
Паршина О. М. 59
Пасечник О. В. 65
Пименова М. В. 37
Піхтовнікова Л. С. 44
Планк М. 7
Платон 67
Полюжин М. М. 41
Пономарьов А. П. 13
Попова З. Д. 39, 42, 44, 50, 51, 52, 105, 109, 110, 147
Попов О. О. 59
Попович М. В. 141
Постовалова В. І. 17, 30
Потапенко С. І. 105
Потебня О. О. 8, 9, 12, 13, 76, 82
Почепцов Г. Г. 59
Приходько А. М. 52
Прокоф'єва Т. О. 65
Пузиніна Я. 73, 83

Р

Радзієвська Т. В. 32
Радченко О. А. 8
Рассел Б. 63
Растатуєва С. Г. 65
Рахіліна Є. В. 41
Ролз Дж. 116
Романюк П. Л. 13
Рош Е. 26, 38
Рудакова А .В. 105, 110
Русанівський В. М. 12

С
Сепір Е. 9, 10, 11, 14
Селіванова О. О. 13, 17, 37, 41, 42, 50, 56, 147
Серебреніков Б. О. 19, 23, 24
Серіо П. 59
Силкіна С. О.
Симашко Т. В. 33
Сінельник І. П. 65
Скляренко В. Г. 13
Слишкін Г. Г. 42, 43, 45, 46, 50, 51
Слухай Н. В. 13
Сковорода Г. С. 12
Соколовська Ж. П. 23
Спіноза Б. 68
Срезневський І. І. 15
Степанов Ю. С. 41, 43, 50, 56, 66
Стернін Й. А. 39, 42, 44, 46, 50, 51, 52, 78, 105, 109, 110, 147
Стівенсон Ч. 77
Сукаленко Н. І.
Суміна К. С. 65

Т
Табачковський В. І. 141
Таланчук О. М. 13
Таранець В. Г. 13
Тейлор Ч. 116
Телія В. М. 14, 16, 41, 44, 49, 75, 78, 79, 80
Тертуліан 40
Тищенко О. О. 13
Токарський Р. 83
Толстой М. І. 12, 32
Трир І. 11
Третьякова Т. М. 65
Трофимова Ю. В. 65

У
Ужченко В. Д. 13
Ужченко Д. В. 13
Уфімцева А. А. 22, 79
Ушаков Д. М. 76

Ф
Філмор Ч. 38
Фортунатов Ф. Ф. 76
Фрумкіна Р. М. 25, 28, 36, 41

Х
Хабермас Ю. , 59, 116
Хеар Р. 77
Хобзей Н. В. 13

Ц
Цапок О. М. 56
Цив’ян Т. В. 17, 19, 20

Ч
Чернейко Л. О. 31, 81, 82, 83
Чистяк Д. О. 44
Чудінов А. П. 59, 62
Чукін С. О. 115, 116

Ш
Шадсон М. 59
Шведова Н. Ю. 17
Шейгал О. І. 59, 60, 62
Шелер М. 67, 69
Шефтсбері Е. 69
Шинкарук В. І. 141
Шкарапута Л. М. 119
Шмельов О. Д. 31, 32, 78
Штерн І. Б. 42, 52, 54, 55

Щ
Щерба Л. В. 15, 76

Ю
Юдко Л. В. 65

Я
Яковлєва О. С. 13, 33, 83
Яремко Я. П. 65
Ярцева В. Н. 56

ЗМІСТ

ВСТУП…….. 3

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ……. 6

РОЗДІЛ 1 ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ»…… 7

1. 1. СИСТЕМА ПОГЛЯДІВ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ МОВИ В ЛІНГВІСТИЦІ…….. 7

1. 2. ВИМІРИ ПЕРЕТИНУ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ…….. 16

1. 2. 1. Поняття про мовну картину світу та її інтерпретація сучасними науковцями…… 16

1. 2. 2. Концептуальна картина світу як особлива ментальна структура…….. 17

1. 2. 3. Проблематика відношень між мовною та концептуальною картинами світу…… 18

1. 3. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ…….. 25

1. 4. МЕТОДОЛОГІЙНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ТА ЙОГО СТРУКТУРИ…… 30

1. 5. КОНЦЕПТ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ…… 40

1. 5. 1. Критерії визначення й обсяг поняття «концепт»…….. 40

1. 5. 2. Психолінгвістичний підхід до розуміння концепту……. 42

1. 5. 3. Формування історико-культурологічного тлумачення концепту… 43

1. 5. 4. Засоби об’єктивації концептів у рамках лінгвокогнітивного підходу до поняття «концепт»…… 44

1. 5. 5. Інтегративний підхід як спосіб об’єднання різних витлумачень поняття «концепт»…….. 46

1. 5. 6. Критерії типологізації концептів…… 48

1. 5. 7. Визначення структури концепту…… 50

РОЗДІЛ 2 ВАРІАНТИ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ…….. 59

2. 1. ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС У СИСТЕМІ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ……. 59
2. 1. 1. Проблематика визначення поняття політичного дискурсу… 59
2. 1. 2. Характерні ознаки та складники дискурсивного контексту… 61
2. 1. 3. Методи та особливості когнітивного аналізу політичного дискурсу…… 63

2. 2. ЦІННІСНІ ДОМІНАНТИ У КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК СКЛАДОВІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ…… 67
2. 2. 1. Культура як система цінностей……... 67
2. 2. 2. Натуралістичний підхід до питання природи культурно-ціннісних категорій……. 68
2. 2. 3. Вульгарно-матеріалістичний підхід до питання природи культурно-ціннісних категорій…….. 69
2. 2. 4. Об’єктивно-ідеалістичний підхід до питання природи культурно-ціннісних категорій…….. 69
2. 2. 5. Співвідношення цінності та норми…… 70
2. 2. 6. Основні типи цінностей та поняття про ціннісні відносини… 71

2. 3. ВІДОБРАЖЕННЯ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СИСТЕМИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ… 74

2. 4. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ВАРІАНТІВ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ……. 85
2. 4. 1. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в українській мовній картині світу…….. 87
2. 4. 2. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ в українській мовній картині світу…… 93

2. 4. 3. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту ПЛЮРАЛІЗМ в українській мовній картині світу…….. 96
2. 4. 4. Прагматична динаміка варіантів культурно-ціннісної інтерпретації політичного концепту ГУМАНІЗМ в українській мовній картині світу……. 99

РОЗДІЛ 3 ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ У АЛГОРИТМІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАГМАТИЧНОЇ ДИНАМІКИ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ……. 104

3. 1. ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ФРЕЙМОВО-ПОЛЬОВОЇ МОДЕЛІ БПК…….. 104

3. 2. ДЕФІНІЦІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛЕКСЕМ-РЕПРЕЗЕНТАНТІВ БПК……. 111
3. 2. 1. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ……... 112
3. 2. 2. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ…… 114
3. 2. 3. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту ГУМАНІЗМ…….. 118
3. 2. 4. Дефініційна інтерпретація лексем-репрезентантів концепту ПЛЮРАЛІЗМ……... 121

3. 3. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК…….. 124

3. 4. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК…….. 135

3. 5. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ФІЛОСОФСЬКОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК…… 140

3. 6. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ЮРИДИЧНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК... 143

3. 7. ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА ІСТОРИЧНОГО АСПЕКТУ КОНТЕКСТУАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ БПК... 145

3.8. СИНОНІМІЧНІ РЯДИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ БПК……. 147

3. 9. ПОБУДОВА ЛІНГВОКОГНІТИВНОЇ ФРЕЙМОВО-ПОЛЬОВОЇ МОДЕЛЬ БПК……. 158

ПІСЛЯМОВА…… 166

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ…….. 169

ДОВІДНИКОВА ЛІТЕРАТУРА……. 191

ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА……... 192

ПОКАЖЧИК ІМЕН…….. 194

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ГАЙДУК Неллі Анатоліївна

ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА АКТУАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Монографія